

ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ

ΑΝΑΡΧΙΑ

η φιλοσοφία της και το ιδανικό της

ΕΚΔΟΣΗ ΤΕΤΑΡΤΗ

ΤΙΤΛΟΣ : Αναρχία
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ : Νίκος Β. Αλεξίου
ΕΚΔΟΣΕΙΣ : ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ
Ζ. Πηγής 17, Αθήνα
τηλ. 3639980 - 3602040
ΕΚΔΟΘΗΚΕ : Ιούλιο του '85

© 1985 για την ελληνική μετάφραση "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ"

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ¹

Αυτή η διάλεξη, που τό κείμενό της αναδημοσιεύτηκε και μοιράστηκε πλατιά σέ πολλές γλώσσες σά μπροσούρα, δίνει μιάν απάντηση στό ερώτημα άν ο αναρχισμός έχει μιá φιλοσοφία και τί είναι αυτή η φιλοσοφία. Ο Κροπότκιν απαντάει στήν κριτική ότι ο αναρχισμός είναι απλώς κάταστροφικός, βρίσκοντας αναλογίες μέ τίς φυσικές επιστήμες, όπου δείχνει ότι η πρόοδος συντελείται μέ βίαιες αλλαγές στήν ισορροπία που πετυχαίνεται σέ κάθε περίοδο, τίς οποίες ακολουθοῦν νέες προσαρμογές και μιá νέα αρμονία που πηγάζει απ' τήν αντίδραση τών επιμέρους μερών. Μιά ολοένα μεταβαλλόμενη ισορροπία μάλλον, παρά μορφές παγωμένες απ' τό δίκαιο, είναι η αρμονία που θεωρεί φυσική. Θεωρεί ότι αυτή η φυσική ανάπτυξη τής κοινωνίας, εμποδίζεται από ισχυρές μειονότητες, που τήν κρατάνε δέσμα γιά χάρη τών συμφερόντων τους.

Ενάντια σ' αυτές αντιπαραβάλλει τή δύναμη τών εξεγεργμένων εργατών, που βλέπουν τήν ιδιοποίηση τής εργασίας και τών ελευθεριών τους, αλλά δέν προχωρούν σέ μιάν επαναστατική κατάληψη τής γής και τού πλούτου εξαιτίας τών λαθών τής πολιτικής τού σοσιαλιστικού κινήματος και τής εξαπάτησής τους διαμέσου τής εμπλοκής τους σέ πολέμους.

Θεωρεί απαραίτητη γιά τήν αποκατάσταση τής φυσικής διαδικασίας τής ανάπτυξης, τό νά οδηγηθεί τό εργατικό επαναστατικό κίνημα στήν αναρχική αντίληψη τής ελεύθερης ομοσπονδίας, και ν' αφυπνισθεί η πρωτοβουλία τών ανθρώπων ώστε νά καταλάβουν τήν ιδιοκτησία. "Η ποικιλία είναι ζωή, η ομοιομορφία είναι θάνατος", είναι μιá αρχή που ισχύει τόσο γιά τό επαναστατικό κίνημα όσο και γιά ολόκληρη τή ζωή. Ο στόχος είναι, φυσικά, η απόλυτη ελευθερία τού ατόμου. Τό πρακτικό καθήκον τού αναρχισμού είναι νά βοηθήσει στήν ανάπτυξη αυτών τών φυσικών πάσεων. Αυτά δέν είναι

όνειρα ενός μακρινού μέλλοντος, ούτε ένα στάδιο στο οποίο θα φθάσουμε αφού περάσουμε από κάποια άλλα, αλλά διαδικασίες της ζωής που μάς αφορούν και τις οποίες πρέπει είτε να προωθήσουμε είτε ν' αναχαιτίσουμε.

1. Το κείμενο αυτό περιλαμβάνεται στην ανθολογία έργων του Κροπότκιν με τίτλο "Kropotkin's Revolutionary Pamphlets" (Dover Publications Inc., Ν. Υόρκη 1970). Η μετάφραση έγινε σε αντιπαραβολή με την αντίστοιχη γαλλική. (Σ.τ.Μ.).

Πολίτισσες και Πολίτες,

Όχι δίχως κάποιο δισταγμό αποφάσισα ν' ασχοληθώ με τή φιλοσοφία και τó ιδανικό τής Αναρχίας. Γιατί εκείνοι που πιστεύουν πως η Αναρχία δέν είναι παρά ένας σωρός οράματα για τó μέλλον και μιá ασυνειδητη ροπή πρós την καταστροφή όλου τού τωρινού πολιτισμού, είναι ακόμα πάρα πολλοί. Για νά ξεκαθαριστεί τó έδαφος απ' τις προλήψεις τής ανατροφής μας θά χρειάζοταν ίσως νά υπεισέλθω σ' ένα σωρό λεπτομέρειες που δύσκολα θά χωρούσαν στα πλαίσια μιás διάλεξης. Μήπως εδώ και 2 ή 3 μόνο χρόνια ο μεγάλος παρισινός τύπος δέν υποστήριζε πως η μόνη φιλοσοφία τού αναρχικού είναι η καταστροφή, τó μόνο του επιχείρημα η βία;

Ωστόσο, τώρα τελευταία έγινε τόσος λόγος για τούς αναρχικούς, που αρκετοί κατάληξαν στό διάβασμα και τή συζήτηση τών δοξασιών μας. Πότε-πότε, μάλιστα, έμπαιναν ακόμα και στόν κόπο νά συλλογιστούν και τότε τουλάχιστον έχουμε κάτι κερδίσει. Αναγνωρίζουν πρόθυμα πως οι αναρχικοί έχουν ένα ιδανικό τó θεωρούν μάλιστα πολύ ωραίο, αλλά προσιτό μόνο για μιá κοινωνία που αποτελείται από ανώτερα πλάσματα.

Δέν θά ήταν όμως μεγάλη αξίωση από μέρους μου νά μιλήσω για μιá φιλοσοφία που, σύμφωνα με τούς επικριτές μας, δέν είναι παρά θολά οράματα ενός μακρινού μέλλοντος. Μπορεί η Αναρχία νά ισχυρίζεται πως έχει μιá φιλοσοφία όταν αρνούνται ότι έχει μιá φιλοσοφία ο σοσιαλισμός;

Σ' αυτό εδώ τó ερώτημα θά προσπαθήσω ν' απαντήσω, με όλη τή δυνατή σαφήνεια και καθαρότητα και παρακαλώντας σας νά με συγχωρέσετε εκ τών προτέρων άν σάς επαναλάβω ένα ή δυό παραδείγματα που έχω ήδη αναφέρει σέ μιá διάλεξη μου στό Λονδίνο, που θεωρώ όμως χρήσιμα για νά γίνει πιό κατανοητή η έννοια τού όρου "φιλοσοφία τής Αναρχίας".

Δέν θά σάς κακοφανεί βέβαια άν δανειστώ ευθύς εξαρ-

χής κάποια στοιχειώδη παραδείγματα απ' τις φυσικές επιστήμες. Όχι για να συνάγω επαγωγικά απ' αυτά τις κοινωνικές ιδέές μας — κάθε άλλο! Αλλά απλώς για να κάνω να φανούν καλύτερα ορισμένες σχέσεις, που είναι ευκολότερο να τις αντιληφθεί κανείς στα φαινόμενα που έχουν παρατηρηθεί απ' τις θετικές επιστήμες, παρά σε παραδείγματα δανεισμένα αποκλειστικά απ' τ'ά τόσο περίπλοκα γεγονότα των ανθρώπινων κοινωνιών.

Λοιπόν, εκείνο που κυρίως μάς εντυπωσιάζει αυτή τή στιγμή στις φυσικές επιστήμες, είναι η βαθιά τροποποίηση που έχει υποστεί εδώ και μερικά χρόνια ο τρόπος που αντιλαμβάνονται κι ερμηνεύουν τ'ά πράγματα τού σύμπαντος.

Κάποτε, θ'ά τ'ό ξέρετε, ο άνθρωπος φανταζόταν, ότι η Γή ήταν τοποθετημένη στό κέντρο τού Σύμπαντος. Ο ήλιος, τ'ό φεγγάρι, οι πλανήτες καί τ'ά άστρα φαίνονταν να περιστρέφονται γύρω της, κι η σφαίρα αυτή, κατοικημένη απ' τόν άνθρωπο, αντιπροσώπευε γι' αυτόν τ'ό κέντρο τής δημιουργίας. Αυτός ο ίδιος — υπέρτατο όν πάνω στόν πλανήτη του — ήταν ο εκλεκτός τού Δημιουργού του. Ο ήλιος, τ'ό φεγγάρι, τ'ά άστρα δέν είχαν πλαστεί παρά μόνο γι' αυτόν π'ρός αυτόν στρεφόταν όλη η προσοχή ενός θεού που πρόσεχε καί τήν παραμικρή του πράξη, σταματούσε γι' αυτόν τήν πορεία τού ήλιου, αρμένιζε στα σύννεφα, εξαπόλυε τίς μπόρες ή τούς κεραυνούς του πάνω στους αγρούς καί στις πολιτείες για ν' ανταμείψει τήν αρετή ή να τιμωρήσει τ'ά εγκλήματα των κατοίκων. Για χιλιάδες χρόνια έτσι αντιλαμβανόταν ο άνθρωπος τ'ό Σύμπαν.

Ξέρετε όμως πόσο ριζικά μεταβλήθηκαν στόν 16ο αιώνα οι αντιλήψεις τού ανθρώπου, όταν τού αποδείχθηκε ότι, μακριά απ' τ'ό να είναι κέντρο τού Σύμπαντος, η γή δέν είναι παρά ένας κόκκος άμμου μέσα στό ηλιακό σύστημα — ένας βόλος πολύ μικρότερος απ' τούς άλλους πλανήτες — ότι κι αυτός ο ήλιος, άστρο μολονότι τεράστιο συγκριτικά μέ τή μικρή μας γή, δέν είναι παρά ένα άστρο ανάμεσα σέ τόσα άλλα αμέτρητα άστρα, που βλέπουμε να λάμπουν στόν ουρανό, τ'ό ένα δίπλα σ' άλλο στό Γαλαξία. Πόσο μικρός φάνηκε ο άνθρωπος μπροστά σ' αυτή τή δίχως όρια απεραντοσύνη, πόσο γελοίες οι αξιώσεις του! Όλη η φιλοσοφία εκείνης τής εποχής, όλες οι κοινωνικές καί θρη-

σκευτικές αντιλήψεις ένιωσαν τόν αντίκτυπο αυτής τής μεταμόρφωσης τών κοσμογονικών ιδεών. Οι φυσικές επιστήμες, που η τωρινή ανάπτυξη τους μάς κάνει τόσο περήφανους, δέν χρονολογούνται παρά μόνο από κείνη τήν εποχή.

Αλλά μία ακόμα βαθύτερη και πολύ πιό σημαντική μεταβολή συντελείται στό σύνολο τών επιστημών, κι η αναρχία, όπως θά δείτε, είναι μία απ' τίς πολλαπλές εκδηλώσεις τής εξέλιξης αυτής. Δέν είναι παρά ένας απ' τούς κλάδους τής νέας προαγγελλόμενης φιλοσοφίας.

Πάρτε οποιοδήποτε αστρονομικό σύγγραμμα τού τέλους τού περασμένου αιώνα ή τών αρχών τού τωρινού. Δέ θά βρείτε πιά σ' αυτό, περιττό νά τό πούμε, τό μικρό μας πλανήτη τοποθετημένο στό κέντρο τού Σύμπαντος. Θά συναντήσετε όμως σέ κάθε βήμα τήν ιδέα ενός τεράστιου κεντρικού άστρου — τού ήλιου — που μέ τήν ισχυρή έλξη του κυβερνάει τόν πλανητικό κόσμο μας. Από τό κεντρικό αυτό άστρο εκπέμπεται μία δύναμη που κατευθύνει τήν πορεία τών δορυφόρων και διατηρεί τήν αρμονία τού συστήματος. Έχοντας βγει από ένα κεντρικό συνοθύλευμα, οι πλανήτες δέν είναι, άς τό πούμε έτσι, παρά οι βλαστοί του. Σ' αυτό τό συνοθύλευμα οφείλουν τή γέννησή τους' στό ακτινοβόλο άστρο, που ακόμα αντιπροσωπεύει τό συνοθύλευμα αυτό, οφείλουν τά πάντα: τό ρυθμό τών κινήσεών τους, τίς σοφά διαγραμμαμένες τροχιές τους, τή ζωή που τούς εμψυχώνει και στολίζει τήν επιφάνειά τους. Κι άν οποιαδήποτε διατάραξη επηρεάσει τήν πορεία τους και τούς βγάλει απ' τήν τροχιά τους, τό κεντρικό άστρο αποκαθιστά τήν τάξη στό σύστημα, εξασφαλίζει και διαωνίζει τήν ύπαρξή του.

Ωστόσο, κι αυτή η αντίληψη ξεπεράστηκε, όπως είχε ξεπεραστεί κι η άλλη. Αφού ο αστρονόμος αφιέρωσε αρχικά όλη του τήν προσοχή στόν ήλιο και τούς μεγάλους πλανήτες, επιδίδεται τώρα στή μελέτη τών απείρων μικρών που αποικίζουν τό Σύμπαν. Κι ανακαλύπτει πως τά διαπλανητικά και τά διαστρικά διαστήματα είναι κατοικημένα κι ότι τα διασχίζουν πρός κάθε κατεύθυνση μικρά σμήνη ύλης, άόρατα, απειροελάχιστα άν τά εξετάσουμε χωριστά, παντοδύναμα όμως εξαιτίας τού αριθμού τους. Ανάμεσα σ' αυτούς τούς όγκους μερικοί είναι ακόμα αρκετά μεγάλοι, όπως ο κομήτης που λίγο καιρό πριν τρομοκρατούσε

τήν Ισπανία' άλλοι μόλις ζυγίζουνε λίγα γραμμάρια ή εκατοστά τού γραμμαρίου, ενώ γύρω τους αιωρούνται νέφη σωματιδίων, αόρατων συνήθως με γυμνό μάτι, που γεμίζουν τó διάστημα.

Καί σ' αυτά ακριβώς τά νέφη σωματιδίων, σ' αυτά τά απειροελάχιστα, που μέ ιλιγγιώδη ταχύτητα διασχίζουν τó χώρο πρós κάθε κατεύθυνση, που αλληλοσυγκρούονται, συσπειρώνονται καί ξανασκορπίζονται συνεχώς — προσβλέπει σήμερα ο αστρονόμος ζητώντας νά εξηγήσει τήν καταγωγή τού συστήματός μας, τού ήλιου, τών πλανητών καί τών δορυφόρων, τίς κινήσεις που ζωογονούν τά διάφορα μέρη του, καί τήν αρμονία τού συνόλου τους. Ένα ακόμα βήμα καί σέ λίγο η ίδια η παγκόσμια έλξη δέν θά είναι παρά μιá συνισταμένη όλων τών άτακτων κι ασυνάρτητων κινήσεων αυτών τών απειροελάχιστων σωματιδίων — ταλαντεύσεις ατόμων πρós κάθε κατεύθυνση.

Έτσι τó κέντρο, η αρχή τής δύναμης, αφού προηγουμένα είχε μεταφερθεί απ' τή γή στόν ήλιο, τώρα βρίσκεται διασκορπισμένο καί διασπαρμένο. Είναι παντού καί πουθενά. Μαζί μέ τόν αστρονόμο, αντιλαμβανόμαστε πως τά ηλιακά συστήματα δέν είναι παρά τó έργο απειροελάχιστων σωματιδίων, πως η δύναμη που υποθέταμε ότι κυβερνάει τó σύστημα δέν είναι ίσως κι αυτή παρά η συνισταμένη τών συγκρούσεων αυτών τών απειροελάχιστων, πως η αρμονία τών αστρικών συστημάτων δέν είναι αρμονία παρά μόνο γιατί είναι μιá προσαρμογή, μιá συνισταμένη όλων αυτών τών αμέτρητων κινήσεων που προσθέτονται, συμπληρώνονται κι εξισορροπούνε μεταξύ τους.

Όλη η όψη τού Σύμπαντος αλλάζει μέ τή νέα τούτη αντίληψη. Η ιδέα τής δύναμης που διευθύνει τόν κόσμο, η ιδέα τού προϋπάρχοντος νόμου, τής προσχεδιασμένης αρμονίας, καταρρέει — παραχωρώντας τή θέση της σ' εκείνη τήν αρμονία που είχε διακρίνει κάποτε ο Φουριέ καί που δέν είναι παρά η συνισταμένη τών αμέτρητων σμηνών σωματιδίων ύλης, που τó καθένα ακολουθεί τή δική του πορεία κι όλα διατηρούνται σέ αμοιβαία ισορροπία.

Καί μήπως μόνο η αστρονομία υφίσταται αυτή τήν αλλαγή; Όχι, βέβαια, η ίδια μεταβολή συντελείται στή φιλοσοφία όλων τών επιστημών' εκείνων που πραγματεύονται

τή φύση καθώς κι εκείνων που πραγματεύονται τις ανθρωπίνες σχέσεις.

Στή φυσική οι οντότητες τής θερμότητας, τού μαγνητισμού καί τού ηλεκτρισμού, εξαφανίζονται. Όταν ο φυσικός μιλάει σήμερα γιά ένα σώμα θερμαινόμενο ή ηλεκτρισμένο, δέν τό βλέπει πιά σάν άψυχη μάζα στήν οποία κάποια δύναμη άγνωστη ήρθε νά προστεθεί. Πασχίζει νά διακρίνει σ' αυτό τό σώμα, καί στό χώρο που τό περιβάλλει, τήν πορεία, τίς δονήσεις τών απειροελάχιστων ατόμων που πηγαίνουν πρός κάθε κατεύθυνση, δονούνται, κινούνται, ζούν, καί που μέ τίς δονήσεις τους, τίς συγκρούσεις τους, τή ζωή τους, παράγουν τά φαινόμενα τής θερμότητας, τού φωτός, τού μαγνητισμού ή τού ηλεκτρισμού.

Στίς επιστήμες που πραγματεύονται τήν οργανική ζωή, ή έννοια τού είδους καί τών παραλλαγών του εξαφανίζεται κι αντικαθίσταται απ' τήν έννοια τού ατόμου. Ο βοτανολόγος κι ο ζωολόγος μελετούνε τό άτομο — τή ζωή του, τήν προσαρμογή του στό περιβάλλον. Απ' τίς μεταβολές που παράγονται σ' αυτό μέ τήν επίδραση τής ξηρασίας ή τής υγρασίας, τής ζέστης ή τού κρύου, τής αφθονίας ή τής φτώχειας στήν τροφή, τής μεγαλύτερης ή μικρότερης ευαισθησίας του στά ερεθίσματα τού εξωτερικού περιβάλλοντος θά γεννηθούν τά είδη — κι οι παραλλαγές τού είδους δέν είναι πιά γιά τόν βιολόγο παρά συνισταμένες, αθροίσματα μεταβολών που έγιναν σέ κάθε άτομο χωριστά. Τό είδος θά είναι ό,τι είναι καί τά άτομα, υποκείμενα τό καθένα τους στίς αμέτρητες επιδράσεις τού περιβάλλοντος όπου ζούνε καί που τό καθένα αποκρίνεται σ' αυτές μέ τό δικό του τρόπο.

Κι όταν ο φυσιολόγος μιλάει τώρα γιά τή ζωή ενός φυτού ή ενός ζώου, βλέπει σ' αυτό μάλλον ένα συνοθύλευμα, μιά αποικία εκατομμυρίων χωριστών ατόμων, παρά μιά προσωπικότητα ενιαία κι αδιάσπαστη. Μιλάει γιά μιά ομοσπονδία οργάνων πεπτικών, αισθητηρίων, νευρικών κλπ., που όλα τους είναι συνδεμένα στενά μεταξύ τους, που τό καθένα αισθάνεται τόν αντίκτυπο τής ευεξίας ή τής κακοδιαθεσίας τών άλλων, ζούνε όμως τό καθένα τή δική του ζωή. Κάθε όργανο, κάθε τμήμα οργάνου, σύγκεται κι αυτό μέ τή σειρά του από ανεξάρτητα κύτταρα που συνενώνονται γιά ν' αγωνιστούν ενάντια στίς αντίξοες γιά τήν ύ-

παρξή τους συνθήκες. Τό άτομο είναι ένας ολόκληρος κόσμος από ομοσπονδίες, είναι ένα ολόκληρο Σύμπαν!

Καί σ' αυτό τόν κόσμο τών ενωμένων όντων, ο φυσιολόγος βλέπει τά αυτόνομα κύτταρα τού αίματος, τών ιστών, τών νευρικών κέντρων' διακρίνει δισεκατομμύρια λευκά σωματίδια — τά φαγοκύτταρα — που συγκεντρώνονται σ' εκείνα τά μέρη τού σώματος που είναι μολυσμένα από μικρόβια γιά νά παλέψουν εναντίον τών εισβολέων.

Καί κάτι ακόμα περισσότερο: σέ κάθε μικροσκοπικό κύτταρο, ο φυσιολόγος ανακαλύπτει σήμερα ένα κόσμο αυτόνομων οργανισμών, που καθένας τους ζει τή δική του ζωή, αναζητάει τή δική του ευεξία, καί τήν πετυχαίνει συνδεόμενος καί συνεργαζόμενος μέ τούς όμοιούς του. Κοντολογής, κάθε άτομο είναι ένας κόσμος από όργανα, κάθε όργανο είναι ένας κόσμος από κύτταρα, κάθε κύτταρο είναι ένας κόσμος από απειροελάχιστα σωματίδια' καί σ' αυτό τόν περίπλοκο κόσμο, η ευεξία τού συνόλου εξαρτάται εξολοκλήρου απ' τήν ευεξία τών μικροσκοπικών σωματιδίων τής οργανωμένης ύλης. Έτσι μιά ολόκληρη επανάσταση συντελείται στή φιλοσοφία τής ζωής.

Αλλά είναι κυρίως στήν ψυχολογία, που αυτή η επανάσταση οδηγεί σέ συμπεράσματα ύψιστης σημασίας.

Πολύ πρόσφατα, ο ψυχολόγος έβλεπε τόν άνθρωπο σάν ένα όν άκέραιο κι αδιαίρετο. Παραμένοντας πιστός στή θρησκευτική παράδοση, άρέσκονταν νά ταξινομεί τούς ανθρώπους σέ καλούς καί σέ κακούς, σέ έξυπνους καί σέ κουτούς, σέ εγωϊστές καί σέ αλτρουϊστές. Ακόμα κι οι υλιστές τού 18ου αιώνα εξακολουθούσαν νά υποστηρίζουν τήν ιδέα μιάς ψυχής, μιάς οντότητας αδιαίρετης.

Αλλά τί θά σκεφτόμασταν σήμερα γιά έναν ψυχολόγο που θά μιλούσε ακόμα τέτοια γλώσσα; Ο σημερινός ψυχολόγος βλέπει στόν άνθρωπο ένα πλήθος χωριστές ιδιότητες, ροπές αυτόνομες, ίσες μεταξύ τους, που λειτουργούν η καθεμιά, ανεξάρτητα, που ισορροπούν κι αντιμάχονται συνεχώς. Ο άνθρωπος, σά σύνολο, δέν είναι πιά γιά τόν ψυχολόγο παρά μιά διαρκώς μεταβαλλόμενη συνισταμένη, όλων αυτών τών διάφορων ιδιοτήτων, όλων τών αυτόνομων ροπών, τών εγκεφαλικών κυττάρων καί τών νευρικών κέντρων. Είναι όλες τόσο στενά συνδεμένες μεταξύ τους, ώστε νά επιδρά καθεμιά πάνω σ' όλες τίς άλλες, ζούνε ό-

μως η καθεμιά τή δική της ζωή, δίχως νά είναι υποταγμένες σ' ένα κεντρικό όργανο — τήν ψυχή.

Δίχως νά υπεισέλθω σέ περισσότερες λεπτομέρειες, βλέπετε έτσι, πως μιά βαθιά μεταβολή συντελείται αυτή τή στιγμή στό σύνολο τών φυσικών επιστημών. Όχι πως οι επιστήμες αυτές προχωράνε τώρα τήν ανάλυσή τους σέ λεπτομέρειες που προηγούμενα παραβλέπανε. Όχι! Τά γεγονότα δέν είναι διόλου νέα, ο τρόπος όμως που τά αντιλαμβανόμαστε εξελίσσεται συνέχεια κι άν χρειάζοτανε νά χαρακτηρίσουμε μέ λίγες λέξεις αυτή τήν τάση, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι, ενώ η επιστήμη καταγινόταν προηγούμενα μέ τή μελέτη τών μεγάλων αποτελεσμάτων και τών μεγάλων συνόλων (τών ολοκληρωμάτων, όπως θάλεγε ο μαθηματικός), σήμερα επιδιώκει νά μελετήσει τά απειροελάχιστα — τά άτομα που αποτελούν αυτά τά σύνολα, και στά οποία αναγνωρίζει τήν ανεξαρτησία και τήν ατομικότητά τους, και συνάμα τή στενή τους συνύφανση.

Όσο γιά τήν αρμονία που ο ανθρώπινος νούς ανακαλύπτει στή φύση, και που, κατά βάθος, δέν είναι παρά η πιστοποίηση μιάς κάποιας σταθερότητας τών φαινομένων, ο σύγχρονος επιστήμονας τήν αναγνωρίζει αναμφίβολα σήμερα όσο ποτέ άλλοτε. Όμως δέν επιδιώκει πιά νά τήν εξηγήσει στή βάση τής επενέργειας νόμων που έχει προσχεδιάσει, προκαθορίσει, κάποια νοητική θέληση.

Εκείνο που ονόμαζαν συνήθως "φυσικό νόμο" δέν είναι πιά παρά μιά ορισμένη σχέση μεταξύ κάποιων φαινομένων, που εμείς διαπιστώνουμε, κι έτσι κάθε "νόμος" φυσικός παίρνει τό χαρακτήρα μιάς υπό όρους αιτιότητας: δηλαδή, άν τό τάδε φαινόμενο παραχθεί κάτω από τάδε συνθήκες, θ' ακολουθήσει εκείνο τό φαινόμενο. Έτσι, κανένας νόμος δέν τοποθετείται έξω απ' τά φαινόμενα: κάθε φαινόμενο κυβερνάει εκείνο που τό διαδέχεται, κι όχι ο νόμος.

Τίποτα τό προσχεδιασμένο δέν υπάρχει σ' αυτό που ονομάζουμε αρμονία τής φύσης. Τό τυχαίο τών συγκρούσεων και τών συναντήσεων, αρκεί γιά νά τήν δημιουργήσει. Τό τάδε φαινόμενο θά κρατήσει αιώνες, επειδή η προσαρμογή, η ισορρόπηση που αντιπροσωπεύει, χρειάστηκε αιώνες γιά νά υλοποιηθεί' ενώ αντίθετα, τό άλλο δέν θά κρατήσει παρά μόνο μιά στιγμή, άν αυτή η μορφή πρόσκαι-

ρης ισορροπίας γεννήθηκε σέ μία στιγμή. Ἄν οι πλανήτες τοῦ ηλιακοῦ μας συστήματος δέν συγκρούονται μεταξύ τους καί δέν αλληλοκαταστρέφονται κάθε μέρα, ἄν διατηροῦνται εκατομμύρια αἰῶνες, αὐτό συμβαίνει γιατί αντιπροσωπεύουν μία ισορροπία που χρειάστηκε εκατομμύρια αἰῶνες γιά νά δημιουργηθεῖ, σά συνισταμένη εκατομμυρίων τυφλῶν δυνάμεων. Ἄν οι ἥπειροι δέν καταστρέφονται συνεχῶς ἀπό ηφαιστειακοὺς σεισμούς, αὐτό συμβαίνει γιατί χρειάστηκαν χιλιάδες καί χιλιάδες αἰῶνες γιά νά δημιουργηθοῦν, μόριο πρὸς μόριο, καί νά πάρουν τήν τωρινή τους μορφή. Ἡ αστραπή ὁμως δέν κρατάει παρά μία στιγμή, γιατί αντιπροσωπεύει μία πρόσκαιρη ανατροπή τῆς ισορροπίας, μία φευγαλέα ανακατάταξη τῶν δυνάμεων.

Ἡ ἁρμονία εμφανίζεται ἔτσι σάν πρόσκαιρη ισορροπία, που δημιουργήθηκε ἀνάμεσα σ' ὅλες τίς δυνάμεις, σάν προσωρινή προσαρμογή' κι ἡ ισορροπία αὐτή δέ θά διατηρηθεῖ παρά μ' ἓναν ὄρο: νά τροποποιεῖται συνεχῶς, ν' αντιπροσωπεύει κάθε στιγμή τῆ συνισταμένη ὅλων τῶν ἀντίρροπων δυνάμεων. Κι ἄν ἡ ἐπενέργεια ἔστω καί μιάς ἀπ' αὐτές τίς δυνάμεις ἐμποδιστεῖ γιά λίγο, ἡ ἁρμονία θά εξαφανιστεῖ. Ἡ δύναμη αὐτή θά συσσωρεύσει τὸ ἀποτέλεσμα τῆς, θά ἐκδηλωθεῖ α ν α γ κ α σ τ ι κ ἄ, θ' ἀσκήσει τήν ἐπίδρασή τῆς, κι ἄν ἄλλες δυνάμεις τήν ἐμποδίζουν νά ἐκδηλωθεῖ, αὐτό δέ σημαίνει πως θά ἐκμηδενιστεῖ, ἀλλά τελικά θ' ἀνατρέψει τήν τωρινή ισορροπία, καταστρέφοντας τήν ἁρμονία, γιά νά βρεῖ μία νέα θέση ισορροπίας καί νά ἐργαστεῖ γιά μία νέα προσαρμογή. Αὐτό συμβαίνει μέ τήν ἐκρηξη ἐνός ηφαιστείου, που ἡ ἐγκλωβισμένη του δύναμη συντρίβει τελικά τίς πετρωμένες λάβες που τὸ ἐμπόδιζαν νά ξερνάει ἀέρια, λιωμένες λάβες καί πυρακτωμένες στάχτες. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μέ τίς ἐπαναστάσεις.

Μία ἀνάλογη μεταβολή συντελεῖται συγχρόνως καί στίς ἐπιστήμες που πραγματεύονται τὸν ἄνθρωπο. Ἐτσι βλέπουμε πως ἡ ἱστορία, ἐνῶ προηγούμενα ἦταν ἱστορία τῶν βασιλείων καί τῶν βασιλιάδων, τείνει τώρα νά γίνεῖ ἱστορία τῶν ἐθνῶν, κι ἔπειτα μελέτη τῶν ἀτόμων. Ὁ ἱστορικός θέλει νά ξέρει πῶς ζούσανε τὰ μέλη τοῦ κάθε ἔθνους τήν κάθε ἐποχή, ποιές ἦταν οι πεποιθήσεις τους καί ποιά τὰ μέσα συντήρησής τους, ποῖο κοινωνικό ἰδανικό οραματί-

ζονταν και ποιά μέσα διαθέτανε για την υλοποίησή του. Και παίρνοντας υπόψη την επενέργεια όλων αυτών των δυνάμεων, που άλλοτε έμεναν αγνοημένες, θα ερμηνεύσει τα μεγάλα ιστορικά φαινόμενα.

Όμοια, ο επιστήμονας που μελετάει τη νομολογία, δεν αρκείται πιά να μελετάει τον ένα ή τον άλλο κώδικα. Σάν τον εθνολόγο, θέλει να γνωρίσει τη γένεση των θεσμών που διαδέχθηκαν ο ένας τον άλλον παρακολουθεί την εξέλιξη κάθε θεσμού διαμέσου των εποχών, και στη μελέτη του αυτή καταγίνεται λιγότερο με το γραπτό νόμο παρά με τις τοπικές συνήθειες, το "εθνικό δίκαιο", όπου σε κάθε εποχή βρήκε την έκφρασή της η δημιουργική ευφυΐα των άγνωστων μαζών. Μιά ολότελα νέα επιστήμη αναπτύσσεται μ' αυτό το πνεύμα, κι υπόσχεται ν' ανατρέψει τις καθιερωμένες αντιλήψεις που μάθαμε στο σχολείο, πετυχαίνοντας να ερμηνεύει την Ιστορία με τον ίδιο τρόπο που ερμηνεύουν οι φυσικές επιστήμες τα φαινόμενα της Φύσης.

Και, τέλος, η πολιτική οικονομία, που ήταν εξαρχής μία μελέτη του πλούτου των εθνών, γίνεται τώρα μελέτη του πλούτου των ατόμων. Λιγότερο ενδιαφέρεται να ξέρει αν τό τάδε έθνος έχει ή όχι μεγάλο εξωτερικό εμπόριο· θέλει να σιγουρευτεί αν τό ψωμί δεν λείπει απ' την καλύβα του χωρικού ή του εργάτη. Χτυπάει όλες τις πόρτες — στο κάθε παλάτι και στην κάθε τρώγλη — και ρωτάει τόσο τον πλούσιο όσο και τον φτωχό: "ώς ποιό σημείο ικανοποιούνται οι ανάγκες σας για τό αναγκαία και για πολυτέλεια;" Και καθώς ανακαλύπτει ότι στά εννέα δέκατα των ανθρώπων οι πιό επιτακτικές βιοτικές ανάγκες δεν ικανοποιούνται, θέτει στον εαυτό της τό ερώτημα που θά έθετε κι ένας φυσιολόγος σχετικά μ' ένα φυτό ή ένα ζώο: "Ποιά είναι τό μέσα για την ικανοποίηση των αναγκών όλων με όσο γίνεται λιγότερη σπατάλη δυνάμεων; Πώς μία κοινωνία μπορεί να εγγυηθεί στον καθένα, και συνακόλουθα, σε όλους, τή μέγιστη ικανοποίηση κι ευτυχία;" Πρός αυτή την κατεύθυνση εξελίσσεται η οικονομική επιστήμη· κι αφού για πολύ καιρό δεν ήταν παρά μία απλή διαπίστωση φαινομένων, που ερμηνεύονταν σύμφωνα με τό συμφέροντα των πλούσιων μειοψηφιών, τείνει τώρα να γίνει (ή μάλλον επεξεργάζεται τό στοιχεία που χρειάζονται

για να γίνει) επιστήμη με την αληθινή σημασία της λέξης — μία φυσιολογία των ανθρώπινων κοινωνιών.

Ενώ λοιπόν διαμορφώνεται στις επιστήμες μία νέα γενική αντίληψη, μία νέα φιλοσοφία, βλέπουμε να διαμορφώνεται ταυτόχρονα και μία αντίληψη για την κοινωνία, ολότελα διαφορετική απ' όσες επικράτησαν ως τώρα. Με τ' όνομα αναρχία, προβάλλει μία νέα ερμηνεία της περασμένης και της τωρινής ζωής των κοινωνιών, και συνάμα μία πρόβλεψη για το μέλλον που και οι δυο γίνονται νοητές με το ίδιο πνεύμα που γέννησε την αντίληψη για τη φύση που αναφέραμε παραπάνω. Η αναρχία παρουσιάζεται έτσι, σαν συστατικό μέρος της νέας φιλοσοφίας να γιατί ο αναρχικός έχει τόσο πολλά σημεία επαφής με τους σπουδαιότερους στοχαστές και ποιητές της εποχής μας.

Πράγματι, είναι βέβαιο πως, στο μέτρο που το ανθρώπινο μυαλό απελευθερώνεται απ' τις ιδέες που το πότισαν οι προνομιούχες μειονότητες — παπάδες, στρατιωτικοί αρχηγοί, δικαστές — με σκοπό να εγκαθιδρύσουν την κυριαρχία τους, καθώς και σοφοί πληρωμένοι για να τη διαεικονίσουν — προβάλλει μία αντίληψη για την κοινωνία, που δεν αφήνει πιά περιθώριο για τέτοιες κυρίαρχες μειονότητες. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή η κοινωνία, παίρνοντας στην κατοχή της όλο το κοινωνικό κεφάλαιο που έχει συσσωρευθεί χάρη στην εργασία των προγενέστερων γενεών, οργανώνεται για να το χρησιμοποιήσει προς το συμφέρον όλων και συγκροτείται δίχως να επανασυγκροτήσει την εξουσία κυρίαρχων μειονοτήτων. Περιλαμβάνει στους κόλπους της μία ατέλειωτη ποικιλία από ικανότητες, ιδιοσυγκρασίες, ατομικές κλίσεις, δεν αποκλείει κανένα. Επιδιώκει μάλιστα την πάλη, τη σύγκρουση, γιατί γνωρίζει πως οι εποχές σύγκρουσης, στο βαθμό που αυτή ρυθμιζόταν ελεύθερα δίχως να πέφτει στο ένα μέρος της ζυγαριάς το βάρος μίας κατεστημένης εξουσίας, είναι οι εποχές που γνώρισε τη μεγαλύτερή της ανάπτυξη η ανθρώπινη ευφυΐα. Αναγνωρίζοντας πραγματικά πως όλα τα μέλη της έχουν τα ίδια δικαιώματα πάνω σ' όλα τα πλούτη που συσσωρεύτηκαν στο παρελθόν, δεν αναγνωρίζει πιά καμιά διαίρεση μεταξύ εκμεταλλευόμενων κι εκμεταλλευτών, κυβερνώμενων και κυβερνητών, εξουσιαζόμενων κι εξουσιαστών κι επιδιώκει να εγκαθιδρύσει μέσα στους κόλπους

της μιά κάποια αρμονική συνύπαρξη, όχι υποτάσσοντας όλα τὰ μέλη της σέ μιά εξουσία που πλασματικά αντιπροσωπεύει τήν κοινωνία, όχι προσπαθώντας νά εδραιώσει τήν ομοιομορφία, αλλά παροτρύνοντας όλους τούς ανθρώπους ν' αναπτύξουν τήν ελεύθερη πρωτοβουλία, τήν ελεύθερη δραστηριότητα, τήν ελεύθερη ένωση.

Επιδιώκει τήν πιό τέλεια ανάπτυξη τής ατομικότητας, συνδυασμένη μέ τήν μέγιστη ανάπτυξη τής εθελοντικής ένωσης σέ κάθε της μορφή, σέ κάθε δυνατό βαθμό, γιά κάθε σκοπό που μπορεί νά φανταστεί κανείς: μιά ένωση διαρκώς μεταβαλλόμενη, διαρκώς τροποποιούμενη, που φέρει μέσα της τὰ στοιχεία τής διάρκειάς της, καί παίρνει συνεχώς νέες μορφές, που ανταποκρίνονται καλύτερα στίς πολλαπλές επιθυμίες όλων.

Μιά κοινωνία, τέλος, όπου οι προκαθορισμένες μορφές, που έχουν αποκρυσταλλωθεί απ' τόν νόμο, προκαλούν αποστροφή μιά κοινωνία που αναζητάει τήν αρμονία σέ μιά διαρκώς μεταβαλλόμενη καί πρόσκαιρη ισορροπία, ανάμεσα σ' ένα πλήθος ποικίλων δυνάμεων κι επιδράσεων, που ακολουθούν τή δική τους πορεία καί που, ακριβώς χάρη στήν ελευθερία τους νά εκδηλώνονται καί ν' αντισταθμίζονται, μπορούν νά προκαλούν τίς ευνοϊκές γιά τόν εαυτό τους ενέργειες στήν πορεία τους πρός τόν πρόοδο.

Αυτή η αντίληψη κι αυτό τό ιδανικό τής κοινωνίας δέν είναι βέβαια νέα. Αντίθετα, όταν αναλύουμε τήν ιστορία τών λαϊκών θεσμών — τού γένους, τής κοινότητας, τού χωριού, τής συντεχνίας, ακόμα καί τής αστικής κοινότητας τού Μεσαίωνα στά πρώτα της στάδια — ανακαλύπτουμε τήν ίδια λαϊκή τάση συγκρότησης τής κοινωνίας σύμφωνα μ' αυτή τήν ιδέα, μιά τάση ωστόσο που εμποδίστηκε πάντα απ' τίς κυρίαρχες μειονότητες. Όλα τὰ λαϊκά κινήματα έφεραν λίγο πολύ αυτή τή σφραγίδα, καί στους Αναβαπτιστές¹ καί τούς προδρόμους τους στόν 9ο αιώνα, ανακαλύπτουμε τίς ίδιες ιδέες ξεκάθαρα εκφρασμένες στή θρησκευτική γλώσσα που χρησιμοποιούσαν εκείνη τήν εποχή. Δυστυχώς, ως τὰ τέλη τού περασμένου αιώνα (18ου), τό ιδανικό αυτό ήταν μολυσμένο από ένα θεοκρατικό πνεύμα. Μόνο σήμερα μάς εμφανίζεται απαλλαγμένο απ' τὰ θρησκευτικά σπάργατα, σάν μιά αντίληψη τής

κοινωνίας που απορρέει απ' τήν παρατήρηση τών κοινωνικών φαινομένων.

Μόνο σήμερα τό ιδανικό μιάς κοινωνίας, όπου ο καθένας αυτο-κυβερνιέται, σύμφωνα μέ τή δική του θέληση (που είναι κατάφωρα ένα αποτέλεσμα τών κοινωνικών επιδράσεων που υφίσταται ο καθένας), επιβεβαιώνεται ταυτόχρονα απ' τήν οικονομική, πολιτική κι ηθική του άποψη, καί παρουσιάζεται βασισμένο στήν αναγκαιότητα τού κομμουνισμού, που έχει επιβάλλει στίς σύγχρονες κοινωνίες μας ο κατεξοχήν κοινωνικός χαρακτήρας τής τωρινής μας παραγωγής.

Πράγματι, ξέρουμε πολύ καλά σήμερα πως είναι ανώφελο νά μιλάμε γιά ελευθερία όσο υπάρχει οικονομική σκλαβιά.

“Μή μιλάτε γιά ελευθερία — η φτώχεια είναι σκλαβιά!” Αυτή δέν είναι πιά μιά μάταιη φόρμουλα' έχει διεισδύσει στίς ιδέες τών μεγάλων εργατικών μαζών, διαποτίζει τή φιλολογία τής εποχής, παρασύρει ακόμα κι εκείνους που ζούνε απ' τή φτώχεια τών άλλων καί τούς αφαιρεί τήν αυθάδεια μέ τήν οποία επιβεβαίωναν προηγούμενα τά δικαιώματά τους στήν εκμετάλλευση.

Εκατομμύρια σοσιαλιστές καί τών δυό ημισφαιρίων, συμφωνούνε ήδη ότι η τωρινή μορφή ιδιοποίησης τού κοινωνικού κεφάλαιου δέν μπορεί πιά νά διαρκέσει. Κι οι ίδιοι οι καπιταλιστές αισθάνονται ότι πάει πιά, καί δέν τολμούν νά τήν υπερασπίζονται μέ τήν προηγούμενη αυτοπεποίθησή τους. Η μόνη τους άμυνα περιορίζεται κατά βάθος στό νά μάς λένε: “Δέν έχετε επινοήσει τίποτα καλύτερο!”. Τό ν' αρνηθούνε όμως τίς ολέθριες συνέπειες τών τωρινών μορφών ιδιοκτησίας, τό νά δικαιολογήσουν τό δικαίωμά τους στήν ιδιοκτησία, αυτό δέν μπορούν νά τό κάνουν. Ασκούν αυτό τό δικαίωμα, όσο τούς αφήνουν νά τό κάνουν, δίχως όμως νά προσπαθούν νά τό στηρίξουν σέ μιά ιδέα. Εύκολα μπορεί νά τό καταλάβει κανείς αυτό.

Πάρτε, λογουχάρη, τήν πόλη τούτη, τό Παρίσι — ένα δημιούργημα τόσων αιώνων, ένα προϊόν τής ευφυίας ενός ολόκληρου έθνους, ένα αποτέλεσμα τού μόχθου 20 ή 30 γενεών. Πώς μπορεί νά υποστηρίξει κάποιος στόν κάτοικο αυτής τής πόλης, που εργάζεται κάθε μέρα γιά νά τήν ομορφύνει, νά τήν εξυγιάνει, νά τήν εφοδιάσει μέ αγαθά,

νά τή στολίσει μέ αριστουργήματα τής ανθρώπινης ευφυΐας, νά τήν κάνει κέντρο τής σκέψης καί τής τέχνης, πώς μπορεί κάποιος νά ισχυριστεί σ' αυτόν που παράγει αυτό τόν πλούτο, πως τά παλάτια που στολίζουν τούς δρόμους τού Παρισιού ανήκουν απόλυτα δίκαια σ' εκείνους που είναι σήμερα οι νόμιμοι ιδιοκτήτες τους, ενώ όλοι εμείς δημιουργούμε τήν αξία τους, μιά που ούτε κάν θά υπήρχαν δίχως εμάς;

Ένα τέτοιο αποκύημα τής φαντασίας μπορεί νά διατηρηθεί κάμποσο καιρό χάρη στήν επιδεξιότητα τών δασκάλων τού λαού. Οι μεγάλες εργατικές μάζες μπορεί νά μὴν τό σκέπτονται κάν' απ' τή στιγμή όμως που μιά μειονότητα σκεπτόμενων ανθρώπων ανακινεί τό ζήτημα καί τό υποβάλλει σέ όλους, δέ χωρεί αμφιβολία γιά τό αποτέλεσμα. Ο λαϊκός νούς αποκρίνεται: "Αυτοί κατέχουν τούτα τά πλούτη, γιατί τά σφετερίστηκαν!".

Παρόμοια, πώς είναι δυνατόν νά πεισθεί ο αγρότης ότι η γή τού αστού, τού φεουδάρχη ανήκει στό νόμιμο ιδιοκτήτη της, όταν μπορεί νά μάς πει τήν ιστορία κάθε σπιθαμής τής γής σέ ακτίνα 10 μιλίων; Πάνω απ' όλα, πώς είναι δυνατόν νά πεισθεί ότι είναι ωφέλιμο γιά τό έθνος νά κρατάει ένας Κύριος Τάδε τή γή αυτή γιά πάρκο του, όταν τόσοι αγρότες στά περιχωρα δέ ζητούν άλλο απ' τό νά τήν καλλιεργήσουν;

Καί τέλος, πώς μπορεί νά πιστέψει ο εργάτης κάποιου εργοστάσιου ή ο ανθρακωρύχος κάποιου ορυχείου ότι το εργοστάσιο καί τό ορυχείο ανήκουν δίκαια στους τωρινούς ιδιοκτήτες τους, όταν ο εργάτης κι ο ανθρακωρύχος αρχίζουν νά βλέπουν ξεκάθαρα στά Παναμαϊκά ζητήματα, στις μεγάλες βιομηχανίες καί στους σιδηροδρόμους, τούς γαλλικούς ή τούς τούρκικους, τή λεηλασία τού Κράτους καί τή νόμιμη κλοπή, απ' όπου προέρχεται η μεγάλη εμπορική καί βιομηχανική ιδιοκτησία;

Στήν πραγματικότητα οι μάζες ποτέ δέν πίστεψαν στά σοφίσματα τά οποία διδασκαν οι οικονομολόγοι, που τό έκαναν περισσότερο γιά νά επιβεβαιώσουν τά δικαιώματα τών εκμεταλλευτών παρά γιά νά προσηλυτίσουν τούς εκμεταλλευόμενους! Ο εργάτης κι ο αγρότης, τσακισμένοι απ' τή μιζέρια καί μὴ βρίσκοντας κανένα στήριγμα στις εύπορες τάξεις, άφηναν απλώς τά πράγματα νά τραβούν τό

δρόμο τους, αρκούμενοι να επιβεβαιώνουν πότε-πότε τὰ δικαιώματά τους μ' εξεγέρσεις. Κι αν ο τάδε εργάτης τῆς πόλης πίστεψε γιά μιὰ στιγμή ὅτι θά ερχόταν ἡ μέρα που ἡ προσωπική ιδιοποίηση τοῦ κεφάλαιου θά ωφελοῦσε ὅλους τοὺς ανθρώπους, μετατρέπόμενη σ' ἓνα ἀπόθεμα πλούτου που θά τὸ μοιράζονταν ὅλοι, αὐτὴ ἡ αὐταπάτη ἔσβησε σάν τόσες ἄλλες. Ὁ εργάτης αντιλαμβάνεται πως ἀπόκληρος ἦταν κι ἀπόκληρος παραμένει ὅτι γιά ν' ἀποσπάσει ἀπ' τὰ ἀφεντικά του καὶ τὸ ελάχιστο μέρος τοῦ πλούτου που δημιουργήθηκε μὲ τὸ δικό του μόχθο, πρέπει νὰ προσφύγει στὴν ἀπεργία ἢ στὴν εξέγερση, δηλαδή, νὰ ἐπιβάλλει στὸν εαυτό του τὰ δεινὰ τῆς πείνας καὶ ν' ἀντιμετωπίσει τὴ φυλάκιση, ἀν, στὸ μεταξύ, δέν εκτεθεῖ σὲς αὐτοκρατορικές, βασιλικές ἢ δημοκρατικές τουφεκιές.

Ἀλλὰ ἓνα μεγαλύτερο κακὸ τοῦ τωρινοῦ συστήματος γίνεται ὅλο καὶ πιὸ φανερό, δηλαδή, τὸ ὅτι στὸ σύστημα που στηρίζεται στὴν ιδιωτικὴ ιδιοποίηση ὅλα τὰ ἀναγκαῖα γιά τὴ ζωὴ καὶ τὴν παραγωγή — ἡ γῆ, ἡ κατοικία, ἡ τροφή καὶ τὰ εργαλεῖα — ἀπ' τὴ στιγμή που περνοῦν στὰ χέρια τῶν λίγων, ἐμποδίζεται συνεχῶς ἡ παραγωγή τῶν ἀναγκαίων που θά πρόσφεραν τὴν εὐημερία σέ ὅλους. Ὁ εργάτης νιώθει ἀόριστα πως ἡ τωρινὴ τεχνικὴ μας δύναμη θά μπορούσε νὰ προσφέρει σέ ὅλους τὴν ἀφθονία, ἀλλὰ συνάμα, βλέπει πως τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα καὶ τὸ Κράτος ἐμποδίζουν μὲ κάθε τρόπο τὴν κατάκτηση τῆς εὐημερίας τούτης.

Μακριὰ ἀπ' τὸ νὰ παράγουμε περισσότερα ἀπ' ὅσα χρειάζονται γιά νὰ εξασφαλιστεῖ ἡ υλικὴ ευμάρεια, δέν παράγουμε οὔτε κἀν ἀρκετά. Ὄταν ὁ αγρότης, κοιτᾶζει μὲ πόθο τὰ πάρκα καὶ τοὺς κήπους τῶν λήσταρχων τῆς βιομηχανίας καὶ τῶν "παναμιστῶν", που φρουροῦνται ολόγυρα ἀπ' τὸ δικαστὴ καὶ τὸν χωροφύλακα, ὅταν ονειρεύεται νὰ τὰ σκεπάσει μὲ σοδεῖς που θά ἔφερναν, τὸ ξέρει, τὴν ἀφθονία στὰ χωριά, που οἱ κάτοικοί τους τρέφονται σήμερο μὲ ψωμί μόλις βρεγμένο σὲ νερόκρασο — τὸ καταλαβαίνει αὐτὸ.

Ὁ ἀνθρακωρύχος ὅταν, τρεῖς φορές τὴν εβδομάδα, εἶναι ἀναγκασμένος νὰ τριγυρίζει ἀπραγος, σκέφτεται τοὺς τόννους κάρβουνο που θά μπορούσε νὰ βγάλει καὶ που λείπει ἀπ' ὅλα τὰ φτωχὰ σπιτία.

Ο εργάτης, όταν τὸ εργοστάσιο που δουλεύει κλείσει, καί τρέχει στους δρόμους ψάχνοντας γιὰ δουλειά, βλέπει τοὺς οικοδόμους ἀνεργούς σάν κι αὐτόν, όταν τὸ ἓνα πέμπτο τοῦ παρισινοῦ πληθυσμοῦ ζεῖ σὲ ἀνθυγιεινὲς τρώγλες· ἀκούει τοὺς παπουτσήδες νὰ παραπονιοῦνται γιὰ ἀναδουλειά όταν τόσοι ἄνθρωποι εἶναι ξυπόλητοι — καί πάει λέγοντας.

Κοντολογίης, ἂν μερικοὶ οικονομολόγοι ἀρέσκονται νὰ συγγράφουν πραγματείες γιὰ τὴν υπερπαραγωγή καί νὰ ἐξηγοῦν κάθε βιομηχανικὴ κρίση στὴ βάση αὐτῆς τῆς αἰτίας, θὰ βρίσκονταν ωστόσο σὲ ἀμηχανία ἂν τοὺς προκαλούσαμε νὰ κατονομάσουν ἔστω κι ἓνα εἶδος που ἡ Γαλλία παράγει σὲ ποσότητες μεγαλύτερες ἀπ' ὅτι χρειάζονται γιὰ τὴν ικανοποίηση τῶν ἀναγκῶν ὅλου τοῦ πληθυσμοῦ. Σιγούρα δὲν εἶναι τὸ σιτάρι: ἡ χώρα εἶναι ἀναγκασμένη νὰ τὸ εἰσάγει. Οὔτε βέβαια τὸ κρασί: οἱ αγρότες πίνουν πολὺ λίγο καί τὸ ἀντικαθιστοῦν μὲ νερόκρασο, ἐνῶ ὁ πληθυσμὸς τῶν πόλεων υποχρεῶνεται ν' ἀρκεστεῖ σὲ νοθευμένα ποτά. Οὔτε κἀν τὰ σπίτια: ἑκατομμῦρια ἐξακολουθοῦν νὰ ζοῦνε σὲ ἀθλιεὲς καλύβες μὲ ἓνα ἢ δύο ἀνοίγματα. Οὔτε καί τὰ βιβλία, καλὰ ἢ κακὰ, γιατί εἶναι ἀκόμα εἶδος πολυτελείας γιὰ τὰ χωριά. Μόνο ἓνα εἶδος παράγεται σὲ ποσότητες πολὺ μεγαλύτερες ἀπ' ὅτι χρειάζεται: τὸ ἄτομο που λυμαινεται τὸν κρατικὸ προϋπολογισμό· ἀλλὰ ἓνα τέτοιο ἐμπόρευμα δὲν ἀναφέρεται στὰ μαθήματα τῆς πολιτικῆς οικονομίας παρόλο που ἔχει ὅλες τίς ιδιότητες τοῦ ἐμπορεύματος, μιά που εἶναι πάντα διαθέσιμο νὰ πουληθεῖ στὸν πλειοδότη.

Αὐτὸ που οἱ οικονομολόγοι ὀνομάζουν υπερπαραγωγή δὲν εἶναι παρά μιὰ παραγωγή που υπερβαίνει τὴν αγοραστικὴ δύναμη τῶν εργατῶν, που ἔχουν βυθιστεῖ στὴ φτώχεια ἀπ' τὸ Κεφάλαιο καί τὸ Κράτος. Λοιπὸν, αὐτὸ τὸ εἶδος υπερπαραγωγῆς παραμένει ἓνα μοιραῖο χαρακτηριστικὸ τῆς τωρινῆς καπιταλιστικῆς παραγωγῆς, γιατί — ὁ Προυντόν τὸ εἶχε πεῖ ξεκάθαρα — οἱ εργάτες δὲν μποροῦν ν' ἀγοράζουν μὲ τὰ μεροκάματά τους αὐτὰ που παράγουν καί ταυτόχρονα νὰ καλοτρέφουν τὸ πλῆθος τῶν παράσιτων που ζεῖ σὲ βάρος τους.

Ἡ ἴδια ἀκριβῶς ἡ οὐσία τοῦ τωρινοῦ οικονομικοῦ συστήματος εἶναι πῶς ὁ εργάτης δὲν θὰ μπορέσει ποτέ ν' ἀ-

πολαύσει τήν ευημερία που παράγει καί πως ο αριθμός εκείνων που ζούν σέ βάρος του θ' αυξάνεται διαρκώς. Όσο πιό αναπτυγμένη βιομηχανικά είναι μιά χώρα, τόσο μεγαλύτερος είναι αυτός ο αριθμός. Αναπόφευκτα, η βιομηχανία κατευθύνεται, κι οφείλει νά κατευθύνεται, όχι πρός ό,τι χρειάζεται γιά νά ικανοποιηθούν οι ανάγκες όλων, αλλά πρός ό,τι κάθε δοσμένη στιγμή, φέρνει μεγαλύτερα πρόσκαιρα κέρδη στους λίγους. Η αφθονία τών μέν θά στηρίζεται αναγκαστικά πάνω στή φτώχεια τών δε, κι η μιζέρια τών πολλών θά πρέπει έτσι νά διατηρηθεί μέ κάθε θυσία, γιά νά υπάρχουν χέρια που νά πουλιούνται γιά ένα μόνο μέρος απ' ό,τι μπορούν νά παράγουν' δίχως αυτό είναι αδύνατη η ιδιωτική συσσώρευση τού κεφάλαιου!

Αυτά τά χαρακτηριστικά γνωρίσματα τού οικονομικού μας συστήματος αποτελούν τήν ίδια ακριβώς τήν ουσία του. Δίχως αυτά δέν μπορεί νά υπάρξει' γιατί ποιός θά πουλούσε τήν εργασιακή του δύναμη γιά λιγότερο απ' ό,τι θά μπορούσε ν' αποφέρει, άν δέν εξαναγκαζόταν απ' τήν απειλή τής πείνας;

Καί τά θεμελιακά αυτά γνωρίσματα τού συστήματος αποτελούν συνάμα τήν πιό συντριπτική καταδίκη του.

Στό βαθμό που η Αγγλία καί η Γαλλία ήταν πρωτοπόροι τής βιομηχανίας, ανάμεσα σέ χώρες υποανάπτυκτες σ' ό,τι αφορά τήν τεχνική τους ανάπτυξη καί μπορούσαν νά πουλάνε στους γείτονές τους τό μαλλί, τό βαμβάκι καί τό μετάξι, τό σίδηρο καί τίς μηχανές τους, καθώς επίσης καί μιά ολόκληρη σειρά ειδών πολυτελείας, σέ τιμές που τούς επιτρέπανε νά πλουτίζουν σέ βάρος τών πελατών τους — ο εργάτης μπορούσε νά παρηγοριέται μέ τήν ελπίδα ότι θά τόν καλούσαν κι αυτόν νά πάρει ένα ολοένα μεγαλύτερο μερίδιο απ' τή λεία. Αυτές οι συνθήκες όμως εξαφανίζονται. Μέ τή σειρά τους, τά υποανάπτυκτα, 30 χρόνια νωρίτερα, έθνη αρχίζουν νά γίνονται μεγάλοι παραγωγοί βαμβακιού, μαλλιού, μεταξιού, μηχανών κι ειδών πολυτελείας. Σέ ορισμένους κλάδους τής βιομηχανίας προηγούνται κι όχι μόνο παλεύουν μέ τούς πρωτοπόρους τής βιομηχανίας καί τού εμπορίου σέ μακρινές χώρες, αλλά έχουν κιάλας αρχίσει νά τούς ανταγωνίζονται στίς ίδιες τους τίς χώρες. Μέσα σέ λίγα χρόνια η Γερμανία, η Ελβετία, η Ιταλία, οι Ενωμένες Πολιτείες, η Ρωσία κι η Ιαπωνία έγιναν μεγάλες

βιομηχανικές χώρες. Τό Μεξικό, οι Ινδίες, ακόμα κι η Σερβία, ακολουθούν κι αυτές αγκομαχώντας — και τί θα γίνει όταν η Κίνα αρχίσει νά μιμείται τήν Ιαπωνία, παράγοντας κι αυτή γιά τήν παγκόσμια αγορά;

Τό αποτέλεσμα είναι ότι οι βιομηχανικές κρίσεις, που η συχνότητα κι η διάρκεια τους αυξάνονται, συνέχεια, κατάντησαν σέ πολλές βιομηχανίες χρόνια κατάσταση. Επίσης, ο πόλεμος γιά τίς αγορές τής Ανατολής και τής Αφρικής βρίσκεται εδώ και πολλά χρόνια στήν ημερήσια διάταξη και 25 χρόνια τώρα η δαμόκλεια σπάθη τού πανευρωπαϊκού πολέμου κρέμεται πάνω απ' τά ευρωπαϊκά κράτη. Κι αν αυτός ο πόλεμος δέν έχει ξεσπάσει ακόμα, αυτό συμβαίνει κυρίως γιατί οι ανώτεροι χρηματιστικοί κύκλοι θεωρούν πió επικερδές τό νά χρεώνονται τά Κράτη όλο και περισσότερο. Τή μέρα όμως που οι μεγάλοι τραπεζίτες θά θεωρήσουν πió επικερδές τό ξέσπασμα τού πολέμου, τ' ανθρώπινα κοπάδια θά εξαπολυθούν εναντίον άλλων κοπαδιών και θ' αλληλοσφαγούν γιά νά κανονίσουν τούς λογαριασμούς τών οικονομικών αφεντών τού κόσμου όλου.

Όλα είναι αλληλένδετα, όλα είναι συνυφασμένα μέ τό τρωινό οικονομικό σύστημα, κι όλα συντελούν στό νά γίνει αναπόφευκτη η πτώση τού βιομηχανικού κι εμπορικού συστήματος που μάς κυβερνάει. Η διάρκεια του δέν είναι παρά θέμα χρόνου, που μπορεί κανείς νά τόν μετρήσει μέ χρόνια κι όχι πιά μέ αιώνες. Θέμα χρόνου — κι επιθετικής ενεργητικότητας από μέρους μας! Οι τεμπέληδες δέν κάνουν τήν ιστορία — τήν υφίστανται!

Νά γιατί λοιπόν σχηματίζονται σ' όλα τά πολιτισμένα έθνη τόσο ισχυρές μειονότητες, και ζητάνε μεγαλόφωνα νά επιστραφούν στήν κοινότητα όλα τά πλούτη που συσσωρεύθηκαν μέ τήν εργασία τών προγενέστερων γενεών. Η κοινή κατοχή τής γής, τών ορυχείων, τών εργοστασίων, τών κατοικιών και τών μεταφορικών μέσων, είναι ήδη τό σύνθημα τών επιβλητικών αυτών ομάδων, κι η καταστολή — τό αγαπημένο όπλο τών πλουσίων και τών ισχυρών — δέν μπορεί πιά νά κάνει τίποτα γιά ν' ανακόψει τή θριαμβευτική πορεία τού εξεγερσιακού πνεύματος. Κι αν εκατομμύρια εργάτες δέν ξεσηκώνονται γιά ν' αποσπάσουν βίαια τή γή και τό εργοστάσιο απ' τούς σφετεριστές, νά είστε βέβαιοι πως αυτό δέν οφείλεται στήν έλλειψη μιάς τέ-

τοιας επιθυμίας. Δέν περιμένουν παρά τήν κατάλληλη ευκαιρία: μιά στιγμή σάν εκείνη που παρουσιάστηκε στά 1848, ώστε νά μπορέσουν ν' αρχίσουν τήν καταστροφή τού τωρινού οικονομικού συστήματος, ελπίζοντας στήν υποστήριξη ενός διεθνούς κινήματος.

Η στιγμή αυτή δέν μπορεί ν' αργήσει, γιατί απ' όταν η Διεθνής Ένωση Εργαζόμενων συντρίφτηκε απ' τις κυβερνήσεις στά 1872 — κυρίως από τότε — γνώρισε τεράστια πρόοδο, τέτοια που ακόμα κι οι πιό ένθερμοι οπαδοί της συχνά δέν αντιλαμβάνονται τή σημασία της. Είναι πραγματικά εδραιωμένη στις ιδέες, τά αισθήματα και στή σύναψη αδιάκοπων σχέσεων ανάμεσα στους επαναστατημένους. Τήν πολεμάνε, είναι αλήθεια, οι πλουτοκρατίες, γαλλική, αγγλική, ιταλική και γερμανική. Μπορούν, μάλιστα, ανά πάσα στιγμή, νά παρασύρουν τούς λαούς στήν αλληλοσφαγή. Νά είστε όμως βέβαιοι πως τή μέρα που θά γίνει στή Γαλλία η κομμουνιστική και κοινωνική επανάσταση, η Γαλλία θά ξαναβρεί τις παλιές συμπάθειες απ' τούς λαούς όλου τού κόσμου, ακόμα κι απ' τόν γερμανικό, τόν ιταλικό και τόν αγγλικό. Κι όταν η Γερμανία, που (τό λέμε παρενθετικά), βρίσκεται πολύ πιό κοντά στήν επανάσταση απ' ότι φαντάζεται κανείς, υψώσει τή σημαία — γιακωβίνικη δυστυχώς — τής επανάστασης, όταν ριχτεί σ' αυτή τήν επανάσταση μ' όλη τή θέρμη τής νιότης και τής ανοδικής περιόδου που τώρα διανύει, θά βρεί απ' αυτή εδώ τήν πλευρά τού Ρήνου όλη τή συμπάθεια κι όλη τήν υποστήριξη ενός λαού που αγαπάει τούς τολμηρούς επαναστάτες και μισεί τήν αλαζονεία τής πλουτοκρατίας.

Διάφορες αιτίες καθυστέρησαν ως τώρα τήν έκρηξη αυτής τής αναπόφευκτης επανάστασης. Η αβεβαιότητα των διεθνών σχέσεων είναι βέβαια μιά απ' αυτές. Αλλά υπάρχει, μού φαίνεται, και κάποια άλλη, βαθύτερη αιτία στήν οποία θά ήθελα νά στρέψω τήν προσοχή σας. Ακόμα κι ανάμεσα στους σοσιαλιστές — πολλές ενδείξεις μάς κάνουν νά τό πιστεύουμε — συντελείται μιά βαθιά μεταμόρφωση των ιδεών, παρόμοια μ' εκείνη που σκιαγράφησα στήν αρχή αυτής τής διάλεξης, μιλώντας γενικά για τις επιπτώσεις. Κι η αβεβαιότητα των σοσιαλιστών σχετικά μέ τήν οργάνωση τής κοινωνίας που επιθυμούν, παραλύει ως ένα σημείο τήν ενεργητικότητά τους. Στις απαρχές του, στή

δεκαετία του 1840, ο σοσιαλισμός εμφανίστηκε σαν κομμουνισμός, σά δημοκρατία ενιαία κι αδιαίρετη, σά δικτατορία καί γιακωβινισμός κυβερνητικός, όλα αυτά εφαρμοσμένα στό οικονομικό πεδίο. Τέτοιο ήταν τό ιδανικό τής εποχής. Θρήσκος ή άθρησκος, ο σοσιαλιστής εκείνης τής εποχής ήταν έτοιμος νά υποταχθεί σέ οποιαδήποτε ισχυρή κυβέρνηση, ακόμα καί στήν αυτοκρατορία, αρκεί μόνο αυτή η κυβέρνηση ν' αναδιοργάνωνε τίς οικονομικές σχέσεις πρós όφελος τού εργαζόμενου.

Μιά βαθιά επανάσταση συντελέστηκε, στή συνέχεια, στους λατινικούς κυρίως λαούς καί στήν Αγγλία. Ο κυβερνητικός κομμουνισμός, όπως κι ο θεοκρατικός κομμουνισμός, προκαλεί αποστροφή στόν εργάτη. Κι η αποστροφή αυτή έκανε νά ξεπροβάλει στή Διεθνή μία νέα αντίληψη, ή θεωρία, ο κολλεκτιβισμός. Η θεωρία αυτή σημαίνει αρχικά τή συλλογική κατοχή τών οργάνων τής εργασίας (που δέν περιλάμβανε τά αναγκαία για τή συντήρηση) καί τό δικαίωμα κάθε ομάδας νά δέχεται για τά μέλη της όποιο τρόπο ανταμοιβής θά τής άρεσε, κομμουνιστικό ή ατομικό. Ωστόσο, τό σύστημα αυτό μεταμορφώνεται σιγά-σιγά σ' ένα είδος μεσοβέζικο μεταξύ τού κομμουνισμού καί τής ατομικής ανταμοιβής τού συστήματος τής μισθωτής εργασίας. Σήμερα ο κολλεκτιβιστής ζητάει νά περιέλθει στήν κοινή ιδιοκτησία ότι χρησιμεύει στήν παραγωγή, αλλά συνάμα ν' ανταμείβεται ο καθένας ατομικά, μέ κουπόνια εργασίας, σύμφωνα μέ τίς ώρες που έχει αφιερώσει στήν παραγωγή. Μέ τά κουπόνια αυτά θά μπορεί ν' αγοράζει απ' τά κοινωνικά καταστήματα οποιοδήποτε εμπόρευμα σέ τιμή κόστους, που θά υπολογίζεται επίσης σέ ώρες εργασίας.

Αν όμως αναλύσετε προσεκτικά τήν ιδέα αυτή, θά συμφωνήσετε πως η ουσία της, όπως τή συνοψίζει ένας σύντροφός μας, καταλήγει στά εξής:

Μερικός κομμουνισμός ως πρós τήν κατοχή τών μέσων εργασίας κι εκπαίδευσης· ανταγωνισμός μεταξύ τών ατόμων καί τών ομάδων για τό ψωμί, τήν κατοικία, τά ρούχα.

Ατομικισμός ως πρós τά έργα τής σκέψης καί τής τέχνης.

Καί κοινωνική πρόνοια για τά παιδιά, τούς άρρωστους καί τούς ηλικιωμένους.

Κοντολογής, ο αγώνας για τὰ μέσα συντήρησης απα-
λυμένος απ' τή φιλανθρωπία. Στά πλαίσια πάντα τού χρι-
στιανικού ρητού: "Πρώτα πληγώστε καί μετά γιατρέψτε!".
Καί πάντα η πόρτα ανοιχτή στήν ανάκριση, για ν' αποφαί-
νεται ἂν εἶσαι ο ἄνθρωπος που πρέπει νά τόν αφήσουμε νά
πασχίζει ἢ ο ἄνθρωπος που η Αυτοῦ Υψηλότης τό Κράτος
πρέπει νά συνδράμει.

Η ἰδέα ὅπως ξέρετε εἶναι παλιά. Χρονολογείται απ' τόν
καιρό τού Ρόμπερτ Όουεν. Ο Πрунтὸν τήν υποστήριξε
στά 1848. Σήμερα τήν ἔχουν βαφτίσει "επιστημονικό σο-
σιαλισμό".

Ὡστόσο, θά πρέπει νά πούμε πως αὐτό τό σύστημα δέ
φαίνεται νά ασκεί μεγάλη επίδραση στή σκέψη τών μαζών:
θάλεγε κανείς πως διαισθάνονται τὰ ελαττώματά του, για
νά μὴν πούμε τό ανεφάρμοστό του.

Πρώτα απ' ὅλα, η διάρκεια τού χρόνου που απαιτεῖ
μιὰ οποιαδήποτε εργασία δέν δίνει τό μέτρο τῆς κοινωνι-
κῆς χρησιμότητας τού ἔργου που ἔχει επιτελεσθεῖ· κι οἱ
θεωρίες περί αξίας, που απ' τόν Ἄνταμ Σμιθ ὡς τόν Μάρξ
θέλησαν νά τίς στηρίξουν μόνο στό κόστος τῆς παραγω-
γῆς, υπολογισμένο σέ εργασία, δέν μπόρεσαν νά λύσουν τό
πρόβλημα τῆς αξίας. Αφοῦ ὑπάρχει η ανταλλαγή, η αξία
ενός αντικειμένου γίνεται ἕνα μέγεθος περίπλοκο, που ε-
ξαρτάται βασικά απ' τό βαθμό ικανοποίησης που προσφέ-
ρει στίς ἀνάγκες — ὄχι τού ατόμου, ὅπως ἔλεγαν ἄλλοτε
μερικοί οικονομολόγοι, ἀλλά ὅλης τῆς κοινωνίας, συνολι-
κά. Η αξία εἶναι κάτι κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ. Ὄντας τό αποτέλε-
σμα μιᾶς α ν τ α λ λ α γ ῆ ς, ἔχει δυό πλευρές: τήν πλευ-
ρά κόπος καί τήν πλευρά ικανοποίηση, αντιληπτές καί τίς
δυό στήν κοινωνική κι ὄχι στήν ατομική τους προοπτική.

Εξάλλου, ὅταν αναλύουμε τὰ δεινά τῆς τωρινῆς οἰκο-
νομικῆς οργάνωσης, αντιλαμβανόμεσθε — κι ο εργάτης τό
γνωρίζει αὐτό πολύ καλά — πως η ουσία τους ἐγκείται
στόν αποκάλυπτο ε ξ α ν α γ κ α σ μ ὸ τού εργάτη νά
πουλήσει τήν εργατική του δύναμη. Μὴν ἔχοντας τὰ μέσα
νά ζήσει οὔτε για 15 μέρες, οδηγημένος απ' τό Κράτος σέ
πλήρη ἀδυναμία νά χρησιμοποιήσει τίς δικές του δυνάμεις
δίχως νά τίς πουλήσει σέ κάποιον, ο εργάτης πουλιέται σ'
εκείνον που υπόσχεται νά τού δώσει δουλειά· παραιτεῖται
απ' τὰ οφέλη που θά μπορούσε νά τού ἀποφέρει η δου-

λειά του, αφήνει στον εργοδότη τη μερίδα του λέοντος απ' τὰ προϊόντα που θά παράγει, απαρνιέται ως καί τήν ίδια του τήν ελευθερία, παραιτείται απ' τὸ δικαίωμα νά εισακούγεται ἡ γνώμη του γιά τή χρησιμότητα εκείνου που αὐτός θά παράγει καί γιά τόν τρόπο που θά τὸ παράγει.

Ἔτσι, ἡ συσσώρευση τοῦ κεφάλαιου δέν απορρέει απ' τήν ικανότητά του ν' αποσπάει υπεραξία, ἀλλά απ' τήν ἀνάγκη που ωθεῖ τόν εργάτη νά πουλήσει τήν εργατική του δύναμη — ἔχοντας ἐκ τῶν προτέρων τή βεβαιότητα πως δέν θά πάρει ὅλα ὅσα θά παράγει ἡ δύναμη αὐτή, πως θά ζημιωθοῦν τὰ συμφέροντά του, πως θά γίνει κατώτερος τοῦ αγοραστή. Δίχως αὐτή τήν προϋπόθεση, ὁ καπιταλιστής ποτέ δέν θά ζητοῦσε νά τήν αγοράσει. Συνακόλουθα, γιά ν' ἀλλάξει τὸ σύστημα αὐτό, πρέπει νά τὸ χτυπήσουμε στήν οὐσία του, στήν πηγὴ του — στήν αγορά καί τήν πώληση. Ὅχι στ' ἀποτελέσματά του.

Οἱ εργάτες ἔχουν κάποια ἀόριστη διαίσθηση γι' αὐτό, καί τοὺς ἀκούμε νά λένε ὅλο καί πιό συχνά πως τίποτα δέν θά γίνει ἂν ἡ κοινωνικὴ ἐπανάσταση δέν ἀρχίσει απ' τὸ μοίρασμα τῶν προϊόντων, ἂν δέν εξασφαλίσει σὲ ὅλους τὰ ἀναγκαῖα γιά τὴ συντήρηση — δηλαδή τήν κατοικία, τήν τροφή καί τὸ ντύσιμο. Καί ξέρουμε πως αὐτό εἶναι ἀπόλυτα ἐφικτό μὲ τὰ ἰσχυρά μέσα παραγωγῆς που διαθέτουμε τώρα. Ἄν ὁ εργάτης παράμενε μισθωτός, θά παράμενε σκλάβος εκείνου στὸν ὁποῖο θά υποχρεωνόταν νά πουλάει τὴ δύναμή του — ανεξάρτητα απ' τὸ ἂν αὐτός θά ἦταν ιδιώτης ἢ τὸ Κράτος.

Ὁ λαϊκὸς νοῦς — αὐτὸ τὸ ἄθροισμα ἀπὸ χιλιάδες γνώμες που στριφογυρίζουν στὰ ἀνθρώπινα μυαλά — αισθάνεται κι αὐτὸς πως, ἂν τὸ Κράτος ἀντικαθιστοῦσε τὸ τωρινὸ αφεντικὸ, σὺν αγοραστής κι ἐπόπτης τῆς εργατικῆς δύναμης, αὐτὸ δὲ θάταν παρά μιὰ ἀκόμα αἰσχρὴ τυραννία. Ὁ ἀπλὸς ἄνθρωπος δέν καταγίνεται μὲ ἀφηρημένους συλλογισμούς, σκέφτεται συγκεκριμένα, καί γι' αὐτὸ αισθάνεται πως ἡ ἀφηρημένη ἔννοια "Κράτος" θά ἐμφανιζόταν σ' αὐτὸν μὲ τὴ μορφή πλήθους υπαλλήλων, ἐπιλεγμένων ἀνάμεσα στοὺς συντρόφους τοῦ τοῦ εργοστάσιου ἢ τοῦ ἐργαστηρίου, καί μπορεῖ ἀπὸ τώρα νά τοὺς ἀξιολογήσει: οἱ σημερινοὶ ἐξαιρετικοὶ σύντροφοι θά γίνουν οἱ αὐριανοὶ ἀνυπόφοροι διευθυντές. Κι ἔτσι ἀναζητᾶται ἐκείνη τήν κοινωνι-

κή οργάνωση που θά εξαλείψει τὰ σημερινά δεινά δίχως νά δημιουργήσει νέα.

Νά γιατί ο κολλεκτιβισμός ποτέ δέν ενθουσίασε τίς μάζες, που ξαναγυρίζουν πάντα στόν κομμουνισμό — αλλά σ' έναν κομμουνισμό όλο καί πιό απαλλαγμένο απ' τή θεοκρατία καί τόν γιακωβίνικο εξουσιαστισμό τής δεκαετίας τού '40, στόν ελεύθερο, δηλαδή, κομμουνισμό, τόν αναρχικό.

Θά προσθέσω μάλιστα κάτι ακόμα. Στρέφοντας αδιάκοπα τή σκέψη μου σέ ότι έχουμε δει τὰ τελευταία 25 χρόνια στό ευρωπαϊκό σοσιαλιστικό κίνημα, δέν μπορώ νά μή συμπεράνω πως ο ευρωπαϊκός σοσιαλισμός ωθείται αναγκαστικά νά κάνει ένα βήμα πρός τήν κατεύθυνση τού ελευθεριακού κομμουνισμού' καί πως, όσο δέν γίνεται αυτό τό βήμα, η αβεβαιότητα που όπως ανάφερα προηγούμενα κυριεύει τή λαϊκή σκέψη, θά παραλύει τίς προσπάθειες τής σοσιαλιστικής προπαγάνδας.

Μού φαίνεται, πάντως πως ο σοσιαλισμός ωθείται, απ' τήν ίδια τή δύναμη τών πραγμάτων, νά παραδεχθεί πως τό πρώτο καθήκον τής κοινωνικής επανάστασης θά πρέπει νά είναι η υλική εξασφάλιση τής ύπαρξης όλων τών μελών τής κοινότητας.

Κι είναι, μάλιστα, υποχρεωμένος νά κάνει ένα ακόμη βήμα. Είναι υποχρεωμένος ν' αναγνωρίσει πως η εξασφάλιση αυτή δέν μπορεί νά δοθεί απ' τό Κράτος, αλλά έξω απ' τό Κράτος καί δίχως τήν παρέμβασή του.

Έχουμε ήδη τήν ομόθυμη συμφωνία όσων μελέτησαν τό θέμα, πως μιά κοινωνία, αφού ανακτούσε τὰ πλούτη που έχουν συσσωρευτεί στους κόλπους της, θά μπορούσε νά εξασφαλίσει πλουσιοπάροχα τήν αφθονία για όλους, έναντι 4 ή 5 ωρών εργασίας, πραγματικής καί χειρωνακτικής, στην παραγωγή. Αν ο καθένας μάθαινε από παιδί νά γνωρίζει από πού προέρχεται τό ψωμί που τρώει, τό σπίτι που κάθεται, τό βιβλίο που διαβάζει καί πάει λέγοντας, κι αν ο καθένας συνήθιζε νά συμπληρώνει τή διανοητική εργασία μέ τή χειρωνακτική εργασία, σέ κάποιο κλάδο τής υλικής παραγωγής, τότε η κοινωνία θά μπορούσε εύκολα νά εκπληρώσει τό καθήκον αυτό, για νά μήν αναφέρουμε τήν παραπέρα απλοποίηση τής παραγωγής που μάς επιφύλασσει ένα λίγο πολύ κοντινό μέλλον.

Πράγματι, αρκεί να σκεφτούμε για μία στιγμή τη φοβερή, τήν αφάνταστη σπατάλη ανθρώπινων δυνάμεων που γίνεται σήμερα, για ν' αντιληφθούμε τι μπορεί να παράγει μία πολιτισμένη κοινωνία, με τι μικρό ποσό εργασίας του καθένα, και τι μεγαλειώδη έργα, θά μπορούσε να κάνει και που σήμερα ούτε να διανοηθεί δέ θά μπορούσε κανείς. Δυστυχώς, η μεταφυσική, που ονομάζουμε πολιτική οικονομία ποτέ δέν ασχολήθηκε μ' ότι θά έπρεπε ν' αποτελεί τήν ουσία της — τήν ο ι κ ο ν ο μ ί α, δηλαδή, τών δυνάμεων.

Δέ χωρεί πιά καμιά αμφιβολία για τή δυνατότητα του πλούτου σέ μία κομμουνιστική κοινωνία, μέ τά μέσα παραγωγής που ήδη διαθέτουμε. Οι αμφιβολίες προκύπτουν μόνο όταν τίθεται τó ερώτημα κατά πόσο μία τέτοια κοινωνία μπορεί να υπάρξει δίχως να υπόκεινται στον Κρατικό έλεγχο όλες οι πράξεις του ανθρώπου μ' μήπως για να φτάσουμε στην ευημερία, οι ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι αναγκασμένες να θυσιάσουν τίς λιγοστές προσωπικές ελευθερίες που ξανακατακτήσανε μέ τόσες θυσίες στή διάρκεια αυτού του αιώνα;

Μιά μερίδα τών σοσιαλιστών βεβαιώνει πως είναι αδύνατο να φτάσουμε σ' ένα τέτοιο αποτέλεσμα δίχως να θυσιάσουμε τήν ελευθερία μας στό βωμό του Κράτους. Μιά άλλη, στην οποία ανήκουμε εμείς, ισχυρίζεται αντίθετα πως μόνο μέ τήν κατάργηση του Κράτους, μέ τήν κατάκτηση τής ολόπλευρης ελευθερίας του ατόμου, μέ τήν ελεύθερη συμφωνία, τήν ένωση και τήν απόλυτα ελεύθερη ομοσπονδία, μπορούμε να φτάσουμε στον κομμουνισμό — τήν κοινή κατοχή τής κοινωνικής μας κληρονομιάς και τήν από κοινού παραγωγή κάθε πλούτου.

Νά ποιό είναι τó ζήτημα που αυτή τή στιγμή έχει μεγαλύτερη βαρύτητα απ' όλα τά άλλα, και που ο σοσιαλισμός π ρ έ π ε ι ν ά ε π ι λ ύ σ ε ι, αν δέν θέλει να δει όλες του τίς προσπάθειες να διακυβεύονται κι όλη του τή μελλοντική ανάπτυξη να παραλύει.

Ας αναλύσουμε λοιπόν αυτό τó ζήτημα μέ όλη τήν προσοχή που του αξίζει.

Αν κάθε επαναστάτης θελήσει ν' αναπλάσει νοερά τó παρελθόν, θά θυμηθεί αναμφίβολα, τó πλήθος τών προλήψεων που ξύπνησαν μέσα του, όταν για πρώτη φορά έφτασε να σκεφτεί πως η κατάργηση του καπιταλιστικού συ-

στήματος και της ιδιωτικής ιδιοποίησης της γής και του κεφάλαιου έχει γίνει μία ιστορική αναγκαιότητα.

Τό ίδιο πράγμα νιώθει και σήμερα μέσα του εκείνος που ακούει για πρώτη φορά πως η κατάργηση του Κράτους, των νόμων του, ολόκληρου του συστήματός του διοίκησης, διακυβέρνησης και συγκεντροποίησης, γίνεται επίσης μία ιστορική αναγκαιότητα¹ πως η κατάργηση του ενός δίχως την κατάργηση του άλλου είναι υλικά ανέφικτη. Όλη η παιδεία μας, που ήταν δημιούργημα, σημειώστε το καλά, της Εκκλησίας και του Κράτους για τό συμφέρον τους – επαναστατεί εναντίον μιάς τέτοιας αντίληψης.

Είναι λοιπόν, τάχα, λιγότερο σωστή γι' αυτό τό λόγο; Και θ' αφήσουμε την πίστη μας στό Κράτος νά επιζήσει της σωρείας των προλήψεων, που έχουμε ήδη θυσιάσει για τή χειραφέτησή μας;

Δέν σκοπεύω νά κάνω εδώ τήν κριτική του Κράτους, που τόσες φορές έχει γίνει και ξαναγίνει, κι είμαι υποχρεωμένος ν' αναβάλω για μιά άλλη διάλεξη τήν ανάλυση του ιστορικού ρόλου του Κράτους². Για τήν ώρα μερικές γενικές παρατηρήσεις θά είναι αρκετές.

Και πρώτα απ' όλα, ενώ ο άνθρωπος ζούσε εξαρχής κοινωνικά, τό Κράτος δέν είναι παρά μιά απ' τίς μορφές της κοινωνικής ζωής, και μάλιστα αρκετά πρόσφατη σ' ότι αφορά τίς ευρωπαϊκές μας κοινωνίες. Ο άνθρωπος έζησε χιλιάδες χρόνια πρίν δημιουργηθούν τά πρώτα Κράτη³ η Ελλάδα κι η Ρώμη υπήρχαν αιώνες ολόκληρους πρίν φτάσουν στή Μακεδονική και τή Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και, για μάς τούς σημερινούς ευρωπαίους, τά Κράτη χρονολογούνται μόλις απ' τόν 16ο αιώνα. Τότε μόνο μετά τήν ολοκλήρωση της ήττας των ελεύθερων μεσαιωνικών κοινοτήτων εδραιώθηκε ακλόνητα η αμοιβαία εγγύηση μεταξύ της στρατιωτικής, δικαστικής, γαιοκτητικής και καπιταλιστικής εξουσίας, που ονομάζουμε "Κράτος".

Μόνο τόν 16ο αιώνα δόθηκε τό θανάσιμο πλήγμα στίς ιδέες της τοπικής ανεξαρτησίας, στην ελεύθερη ένωση και οργάνωση, στην ομοσπονδία κάθε βαθμού μεταξύ κυρίαρχων ομάδων, που είχαν στά χέρια τους όλες εκείνες τίς λειτουργίες που σήμερα έχει αρπάξει τό Κράτος. Τότε και μόνον τότε η συμμαχία εκείνη μεταξύ της Εκκλησίας και

της εκκολαπτόμενης βασιλικής εξουσίας έδωσε τέλος σ' αυτή την οργάνωση, που βασιζόταν στην αρχή της ομοσπονδίας, που υπήρχε απ' τόν 9ο ως τόν 15ο αιώνα και δημιούργησε στην Ευρώπη τή μεγάλη περίοδο των ελεύθερων πόλεων του Μεσαίωνα (που τόν χαρακτήρα αυτών των πόλεων πολύ σωστά είχαν διαισθανθεί ο Σισμόντι³ κι ο Αύγουστος Τιερρύ⁴, που δυστυχώς ελάχιστα διαβάζονται στις μέρες μας).

Ξέρουμε καλά τά μέσα που μεταχειρίστηκε αυτή η συμμαχία τού γαιοκτήμονα, τού παπά, τού έμπορου, τού δικαστή, τού στρατιωτικού και τού βασιλιά, για νά εδραιώσει τήν κυριαρχία της. Εκμηδένισε όλες τις ελεύθερες ενώσεις: κοινότητες χωριών, συντεχνίες, επαγγελματικές ενώσεις, αδελφότητες, πόλεις τού Μεσαίωνα. Δήμυσε τήν κοινοτική γή και τήν περιουσία των συντεχνιών. Απαγόρευσε ριζικά κι άγρια κάθε είδους ελεύθερη συμφωνία μεταξύ των ανθρώπων. Η σφαγή, ο τροχός των βασανιστηρίων, η αγχόνη, τό ξίφος κι η φωτιά, είναι τά μέσα που επιτρέψανε στην Εκκλησία και στό Κράτος νά εγκαθιδρύσουν τήν κυριαρχία τους και νά κατορθώσουν στό εξής νά κυβερνούν ένα συνοθύλευμα "υπηκόων" που δέν είχαν πιά καμιά άμεση σύνδεση μεταξύ τους.

Σήμερα μόνο εδώ και 20 μόλις χρόνια, αρχίζουμε νά ξανακατακτούμε μέ τόν αγώνα, μέ τήν εξέγερση, μερικά ψιχία τού δικαιώματος τής ένωσης, που ελεύθερα ασκούσαν οι τεχνίτες κι οι καλλιεργητές τής γής σ' όλη τή διάρκεια τού Μεσαίωνα.

Και ποιά είναι η τάση που κυριαρχεί τώρα στή ζωή των πολιτισμένων εθνών; Δέν είναι άραγε η τάση τής σύμπραξης, τής συνεργασίας, τής δημιουργίας χιλιάδων ελεύθερων ενώσεων που αποβλέπουν στην ικανοποίηση όλων των ποικίλων αναγκών τού πολιτισμένου ανθρώπου;

Πράγματι, η Ευρώπη έχει γεμίσει ήδη από εθελοντικές ενώσεις για τή μελέτη, τή μόρφωση, τή βιομηχανία, τό εμπόριο, τήν επιστήμη, τήν τέχνη, τή λογοτεχνία, τήν εκμετάλλευση, τήν αντίσταση ενάντια στην εκμετάλλευση, τή διασκέδαση, τή σοβαρή εργασία, τήν απόλαυση και τήν αυταπάρνηση, για κάθε τι που αποτελεί τή ζωή τής ενεργητικής και σκεπτόμενης ύπαρξης. Βλέπουμε αυτές τις ενώσεις νά ξεφυτρώνουν σ' όλες τις γωνιές κι άκρες κάθε τομέα:

πολιτικού, οικονομικού, καλλιτεχνικού, πνευματικού. Μερικές είναι τόσο βραχύβιες όσο τὰ ρόδα, άλλες διατηρούνται εδώ και δεκαετίες κι όλες επιδιώκουν, διατηρώντας τήν ανεξαρτησία κάθε ομάδας, κύκλου, κλάδου ή τμήματος, νά ομοσπονδοποιηθούν, νά συνενωθούν, πέρα απ' τὰ σύνορα καθώς επίσης και μέσα σέ κάθε έθνος, νά καλύψουν όλη τή ζωή τού πολιτισμένου κόσμου μ' ένα δίχτυ που τὰ νήματά του διασταυρώνονται και περιπλέκονται. Ο αριθμός τους ανέρχεται πιά σέ δεκάδες χιλιάδες, μ' εκατομμύρια μέλη, μολονότι έχουν περάσει μόνο 50 χρόνια αφότου τό Κράτος και η Εκκλησία άρχισαν ν' ανέχονται μερικές — στήν πραγματικότητα, ελάχιστες.

Αυτές οι ενώσεις παρεμβαίνουν τώρα παντού στις λειτουργίες τού Κράτους κι επιδιώκουν ν' αντικαταστήσουν τή δράση τού συγκεντρωτικού Κράτους μέ τήν ελεύθερη κι εθελοντική δράση. Στήν Αγγλία βλέπουμε νά ξεφυτρώνουν εταιρείες ασφάλισης εναντίον τής κλοπής' ενώσεις εθελοντών για τήν άμυνα τής χώρας, ενώσεις για τήν υπεράσπιση τών ακτών, τίς οποίες, φυσικά, τό Κράτος προσπαθεί νά υποτάξει, κάνοντάς τες έτσι όργανα τής κυριαρχίας του, αλλά που ο αρχικός τους στόχος ήταν νά παρακάμψουν τό Κράτος. Άν δέν ήταν η Εκκλησία και τό Κράτος, οι ελεύθερες ενώσεις θά είχαν ήδη κατακτήσει υπέρ τής εθελοντικής δραστηριότητας, τόν απέραντο τομέα τής εκπαίδευσης. Και παρόλες τίς δυσκολίες, έχουν ήδη αρχίσει νά διεισδύουν σ' αυτό τόν τομέα και νά κάνουν αισθητή τήν επιρροή τους.

Κι όταν διαπιστώνουμε τίς προόδους που έχουν ήδη γίνει πρós αυτή τήν κατεύθυνση, παρά τή θέληση κι εναντίον τού Κράτους, που προσπαθεί μέ κάθε μέσο νά διατηρήσει τήν υπεροχή του, που απόκτησε τούς 3 τελευταίους αιώνες' όταν βλέπουμε πως η εθελοντική ένωση διεισδυσσε παντού κι η ανάπτυξη της ανακόπτεται μόνο απ' τή δύναμη τού Κράτους, είμαστε υποχρεωμένοι ν' αναγνωρίσουμε μιά ισχυρή τ ά σ η, μιά λανθάνουσα δύναμη μέσα στή σύγχρονη κοινωνία. Κι έχουμε κάθε δικαίωμα ν' αναρωτηθούμε: "Άν σέ 5, 10 ή 20 χρόνια — δέν έχει μεγάλη σημασία — οι εξεγερμένοι εργάτες κατορθώσουν νά συντρίψουν αυτή τή συμμαχία τής αμοιβαίας εγγύησης μεταξύ γαιοκτητών, τραπεζιτών, παπάδων, δικαστών και

στρατιωτικών, που αναφέραμε προηγούμενα, αν ο λαός γίνει κύριος τής τύχης του για λίγους μήνες και πάρει στα χέρια του τὰ πλούτη που ο ίδιος δημιούργησε και που δικαιωματικά τού ανήκουν — θά επιδιώξει, στ' αλήθεια, νά ξανασυγκροτήσει αυτό τὸ καρκίνωμα, τὸ Κράτος; Ἡ ἀντίθετα θά επιδιώξει ν' αυτοοργανωθεί ἀπ' τὸ ἀπλὸ στὸ σύνθετο, στή βάση τῆς αμοιβαίας συμφωνίας καὶ τῶν ἀπειρα ποικιλομορφῶν καὶ διαρκῶς μεταβαλλόμενων αναγκῶν κάθε τόπου, γιὰ νά εξασφαλίσει γιὰ τὸν εαυτὸ του τὴν κατοχή σ' αὐτὰ τὰ πλούτη, γιὰ νά ἐγγυηθεῖ αμοιβαία τὴ ζωὴ τοῦ καθένα καὶ γιὰ νά παράγει ὅ,τι θά θεωρηθεῖ ἀπαραίτητο γιὰ τὴ ζωή;"

Θ' ἀκολουθήσει τὴν κυρίαρχη τάση τοῦ αἰῶνα, πρὸς τὴν ἀποκέντρωση ἢ θά βαδίσει ἐναντίον της καὶ θά ἐπιδιώξει νά συγκροτήσῃ ξανά τὴν κατεδαφισμένη ἐξουσία;

Ὁ μορφωμένος ἄνθρωπος — ο "πολιτισμένος" ὅπως τὸν ρνόμαζε περιφρονητικά ο Φουριέ — γίνεται ἐξάλλος στὴν ιδέα πως ἡ κοινωνία μας θά μπορούσε μιά μέρα νά βρεθεῖ δίχως δικαστές, δίχως χωροφύλακες, δίχως δεμοφύλακες...

Ἀλλὰ, στ' αλήθεια, τοὺς χρειάζεστε ὅλους αὐτοὺς τόσο πολὺ ὅσο σὰς λένε στὰ βιβλία — σὲ βιβλία γραμμένα, σημειώστε το καλά, ἀπὸ ἐπιστήμονες, που συνήθως ξέρουν καλά τί ἔχουν γράψει οἱ προγενέστεροί τους, ἀλλὰ ἀγνοοῦν ολότελα τὸ λαὸ καὶ τὴν καθημερινὴ του ζωὴ;

Ἄν μπορούμε ἀφοβα νά τριγυρνάμε, ὄχι μόνον στοὺς δρόμους τοῦ Παρισιῦ, που εἶναι πηγμένοι ἀπὸ αστυνομικούς, ἀλλὰ καὶ στοὺς δρόμους τῆς υπαίθρου ὅπου σπάνια συναντᾶς διαβάτες -- μήπως οφείλουμε στὴν αστυνομία αὐτὴ τὴν ἀσφάλεια; Ἡ μάλλον στὴν ἔλλειψη ἀνθρώπων που νά σκοπεύουν νά μᾶς σκοτώσουν ἢ νά μᾶς ληστεύουν; Δὲν μιλάω βέβαια γιὰ ἐκείνον που ἔχει πάνω του ἑκατομμύρια. Αὐτὸς — μιά δίκη τώρα τελευταία μᾶς τὸ ἀποδείχνει — ληστεύεται γρήγορα, καὶ κυρίως σὲ μέρη ὅπου ὑπάρχουν τόσοι αστυνομικοί ὅσα καὶ φανάρια. Ὁχι' μιλάω γιὰ τὸν ἄνθρωπο που τρέμει γιὰ τὴ ζωὴ του κι ὄχι γιὰ ἓνα πορτοφόλι γεμάτο ἀδικοκερδισμένο χρήμα. Εἶναι βάσιμοι οἱ φόβοι του;

Ἐξάλλου, ἡ ἐμπειρία δὲν μᾶς ἔδειξε πολὺ πρόσφατα ὅτι ο Τζάκ ο Αντεροβγάλης ἔκανε τὰ κατορθώματά του

μπροστά στά μάτια τής αστυνομίας τού Λονδίνου — που είναι μιά απ' τīs πιό δραστήριες — κι ότι δέν σταμάτησε τὰ εγκλήματά του, παρά μόνο όταν οι ίδιοι οι κάτοικοι τού Ουάϊττσάπελ⁵ άρχισαν νά τόν κυνηγάνε;

Καί στις καθημερινές μας σχέσεις με τούς συμπολίτες μας, πιστεύετε πως οι δικαστές, οι δεσμοφύλακες κι οι χωροφύλακες είναι όντως εκείνοι που εμποδίζουν τόν πολλαπλασιασμό τών αντικοινωνικών πράξεων; Ο δικαστής, πάντα θηριώδης, όντας μανιακός με τό νόμο, ο κατηγορος, ο καταδότης, ο χαφιές, ο αστυνομικός, όλος αυτός ο σκοτεινός κόσμος που περιφέρεται γύρω απ' τὰ κτίρια που απατηλά ονομάζονται "Μέγαρα τής Δικαιοσύνης" — όλοι αυτοί δέν σκορπίζουν στην κοινωνία χειμαρρους ανηθικότητας; Παρακολουθείστε τīs δίκες, κοιτάξτε πίσω απ' τὰ παρασκήνια, προχωρείστε τήν ανάλυσή σας πέρα απ' τήν εξωτερική πρόσοψη τών δικαστηρίων και θά νιώσετε αηδία.

Η φυλακή, που σκοτώνει στόν άνθρωπο κάθε θέληση και δύναμη τού χαρακτήρα, που περικλείει στους τοίχους της περισσότερα ελαττώματα από οποιοδήποτε άλλο μέρος τού κόσμου, δέν υπήρξε πάντα τό πανεπιστήμιο τού εγκλήματος; Η αίθουσα τού δικαστηρίου δέν είναι πάντα ένα σχολείο θηριωδίας; Και πάει λέγοντας...

Μας λένε συχνά πως όταν ζητάμε τήν κατάργηση τού Κράτους κι όλων τών οργάνων του, ονειρευόμαστε μιά κοινωνία αποτελούμενη από ανθρώπους καλύτερους απ' ότι είναι στην πραγματικότητα. Όχι, χίλιες φορές όχι! Αυτό που ζητάμε είναι νά μήν κάνουν τούς ανθρώπους χειρότερου απ' ότι είναι με τέτοιους θεσμούς!

Κάποτε ένας διάσημος γερμανός νομικός, ο Γιέρινγκ, θέλησε νά συνοψίσει τό επιστημονικό έργο τής ζωής του, γράφοντας μιά πραγματεία όπου σκόπευε ν' αναλύσει τούς παράγοντες που διατηρούν τήν κοινωνική ζωή μέσα στην κοινωνία. "Ο σκοπός εις τό Δίκαιον" ("*Der Zweck im Rechte*"), αυτός είναι ο τίτλος τού συγγράμματός του, που δικαιολογημένα περιβλήθηκε με μεγάλη εκτίμηση.

Έτσι, έκανε ένα αναλυτικό προσχέδιο αυτής τής πραγματείας, όπου ανέλυε με πολλή εμβρίθεια τούς δυό εξαναγκαστικούς παράγοντες: τή μισθωτή εργασία και τīs άλλες μορφές καταναγκασμού που είναι καταχωρημένες στό νόμο. Στο τέλος τού έργου του κράτησε μόνο δυό παραγρά-

φους για ν' αναφέρει τούς δυό μή εξαναγκαστικούς παράγοντες, στους οποίους απόδιδε, όπως και κάθε νομικός ε-ξάλλου, μέτρια σημασία: τό αίσθημα τού καθήκοντος και τό αίσθημα τής συμπάθειας.

Τι συνέβηκε όμως; Όσο προχωρούσε στην ανάλυση τών εξαναγκαστικών παραγόντων, αντιλήφθηκε τήν ανεπάρκειά τους. Είχε αφιερώσει σ' αυτούς έναν ολόκληρο τόμο εμπειριστατωμένης ανάλυσης και τό αποτέλεσμα ήταν... νά μειώσει τή σημασία τους. Όταν άρχισε τίς δυό τελευταίες παραγράφους, όταν άρχισε νά συλλογίζεται πάνω στους μή-εξαναγκαστικούς παράγοντες τής διατήρησης τής κοινωνικής ζωής γενικά, αντιλήφθηκε τήν τεράστια, πρωταρχική σημασία τους· κι είδε πως ήταν αναγκασμένος νά γράψει έναν δεύτερο τόμο, διπλάσιο απ' τόν πρώτο, πάνω στους δυό αυτούς παράγοντες, τή θεληματική αυτοσυγκράτηση και τήν αλληλοβοήθεια — και πάλι, ωστόσο, δέν ανάλυσε παρά ένα ελάχιστο μέρος τους, σέ όσα απορρέουν από τίς προσωπικές συμπάθειες, και μόλις που έθιξε τό θέμα τής ελεύθερης συνεννόησης, που προκύπτει απ' τούς κοινωνικούς θεσμούς.

Σταματήστε λοιπόν νά επαναλαμβάνετε τίς φόρμουλες που μάθατε στό σχολείο, συλλογιστείτε αυτές τίς ιδέες και θά σάς συμβεί τό ίδιο που συνέβηκε στόν Γιέρινγκ: θ' αναγνωρίσετε τή μηδαμινή σημασία τού καταναγκασμού συγκριτικά μέ τούς παράγοντες τής θεληματικής συναίνεσης στην κοινωνία.

Εξάλλου, ακολουθώντας τήν παλιά συμβουλή τού Μπένθαμ⁶, αρχίστε νά συλλογίζεστε τίς ολέθριες συνέπειες — άμεσες και κυρίως έμμεσες — τού νόμιμου καταναγκασμού, και τότε θά μισήσετε, όπως ο Τολστόϊ, όπως ε-μείς, αυτή τή χρήση τού εξαναγκασμού και θά καταλήξετε νά πείτε ότι η κοινωνία έχει χίλιους άλλους τρόπους, πολύ πιό αποτελεσματικούς, για νά εμποδίσει τίς αντικοινωνικές πράξεις. Κι άν σήμερα αγνοεί αυτούς τούς τρόπους, είναι γιατί η διαπαιδαγώγησή της, δημιούργημα τής Εκκλησίας και τού Κράτους, η δειλία της, η πνευματική της νωρότητα, τήν εμποδίζουν νά δει ξεκάθαρα αυτά τά ζητήματα. Όταν ένα παιδί κάνει ένα σφάλμα, είναι τόσο εύκολο νά τό τιμωρήσουμε: έτσι παύει κάθε συζήτηση! Επίσης δέν είναι εξίσου πολύ εύκολο ν' αποκεφαλίσουμε έναν άνθρωπο;

Καί μάλιστα όταν έχουμε δήμιο που πληρώνεται με τὸ χρόνο; Αυτό μὰς απαλλάσσει ἀπ' τὸν κόπο νὰ σκεφτοῦμε τίς αἰτίες τῶν εγκλημάτων.

Συχνὰ λέγεται πως οἱ αναρχικοὶ ζοῦνε σ' ἓνα μελλοντικό ονειρικό κόσμο καὶ δὲν βλέπουν αὐτὰ που συμβαίνουν τώρα. Κι ὅμως τὰ βλέπουμε, καὶ ἴσως πάρα πολὺ, με τ' ἀληθινὰ τοὺς χρώματα, καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς μπαίνουμε με τὸ τσεκούρι μέσα στὸ δάσος τῶν εξουσιαστικῶν προλήψεων που μὰς ζῶνει.

Μακριὰ ἀπ' τὸ νὰ ζοῦμε σ' ἓνα κόσμο οραμάτων καὶ νὰ φανταζόμαστε τοὺς ἀνθρώπους καλύτερους ἀπ' ὅτι εἶναι, τοὺς βλέπουμε, ἀντίθετα, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι καὶ γι' αὐτὸ βεβαιώνουμε πως ἀκόμα κι ὁ καλύτερος ἄνθρωπος γίνεται ἀναγκαστικά κακὸς με τὴν ἀσκηση τῆς ἐξουσίας, καὶ πως ἡ θεωρία τῆς "ἰσορροπίας τῶν ἐξουσιῶν" καὶ τοῦ "ἐλέγχου τῶν ἀρχῶν" εἶναι μιὰ υποκριτικὴ φόρμουλα, που ἐπινόησαν ἐκεῖνοι που ἔχουν ἀρπάξει τὴν ἐξουσία, γιὰ νὰ κάνουν τὸν "κυρίαρχο λαὸ", τὸν ὁποῖο περιφρονοῦν, νὰ πιστέψει πως δῆθεν αὐτὸς κυβερνάει. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς γνωρίζουμε τοὺς ἀνθρώπους, λέμε σ' ἐκείνους που φαντάζονται πως δίχως αὐτοὺς οἱ ἄνθρωποι θὰ καταβρόχθιζαν ὁ ἓνας τὸν ἄλλο: "Σκέφτεστε σὰν ἐκεῖνο τὸν βασιλιά που ὅταν υποχρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴ χώρα του, φώναξε διασχίζοντας τὰ σύνορα: Ἔτι θ' ἀπογίνουν οἱ φτωχοὶ μου υπῆκοοι δίχως ἐμένα;".

Ὡ!, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἦταν ἐκεῖνα τὰ ἀνώτερα ὄντα γιὰ τὰ ὁποῖα ἀρέσκονται νὰ μὰς μιλάνε οἱ ουτοπιστές τῆς ἐξουσίας, ἂν μπορούσαμε νὰ κλείσουμε τὰ μάτια μας μπροστὰ στὴν πραγματικότητα καὶ νὰ ζήσουμε, ὅπως αὐτοί, σ' ἓνα κόσμο ἀπὸ ὄνειρα κι αὐταπάτες γιὰ τὴ δῆθεν ἀνωτερότητα ἐκείνων που πιστεύουν ὅτι εἶναι προορισμένοι γιὰ τὴν ἐξουσία, θὰ μπορούσαμε ἴσως τότε νὰ τοὺς μιμηθοῦμε. Θὰ πιστεύαμε ἴσως κι ἐμεῖς στὶς ἀρετὲς τῶν κυβερνῶντων.

Ἄν εἶχαμε ἐνάρετους ἀφέντες, τί κίνδυνο θὰ μπορούσε ν' ἀντιπροσωπεύει ἡ σκλαβιά; Θυμόσαστε τὸν δουλοκτῆτη που τόσα μὰς λέγανε γι' αὐτὸν 30 μόλις χρόνια ἠωρίτερα; Δὲν υποστηρίζανε πως φροντίζει πατρικά τοὺς σκλάβους του; Αὐτὸς μονάχα μπορούσε νὰ ἐμποδίσει τοὺς τεμπέληδες, ἐκείνους τοὺς ἀκαμάτηδες, τ' ἀφρονα παιδιὰ νὰ φοβῆσουν τῆς πείνας. Αὐτὸς, νὰ συνθλίψει τοὺς σκλάβους

του κάτω απ' τὸ βάρος τῆς δουλειᾶς ἢ νὰ τοὺς τσακίσει στὸ ξύλο! Πῶς ἦταν δυνατόν νὰ τὸ κάνει, αφοῦ τὸ ἄμεσο συμφέρον του ἦταν νὰ τοὺς καλοταΐζει, νὰ τοὺς φροντίζει, νὰ τοὺς μεταχειρίζεται σάν παιδιά του! Εξάλλου ὁ "νόμος" δὲν επαγρυπνοῦσε γιὰ νὰ τιμωρήσει καὶ τὸ παραμικρὸ ὀλισθημα κάθε αφέντη που θὰ ξεχνοῦσε τὰ καθήκοντά του; Ὡ! πόσες φορές δὲν μάς τὰ επαναλάβανε αὐτά! Ἡ πραγματικότητά ὅμως ἦταν τέτοια που, γυρνώντας απ' τὸ ταξίδι του στὴ Βραζιλία, ὁ Κάρολος Δαρβίνος ἔνωθε νὰ τὸν καταδιώκουν σ' ὅλη του τὴ ζωὴ ὀι κραυγὲς ἀγωνίας τῶν σακατεμένων απ' τὸ ξύλο σκλάβων, τ' ἀναφυλλητὰ τῶν γυναικῶν που θρηνοῦσαν, ἔχοντας τὰ δάχτυλά τους ἀφίγμένα στὶς χειροπέδες.

Ἄν οἱ κύριοι που βρίσκονται στὴν ἐξουσία ἦταν πραγματικά τόσο ευφυεῖς κι ἀφοσιωμένοι στὸ κοινὸ καλὸ, ὅπως ἀρέσκονται νὰ τοὺς ἐμφανίζουν οἱ τροβαδούροι τῆς ἐξουσίας — τί ὄμορφη κυβερνητικὴ καὶ πατερναλιστικὴ οὐτοπία θὰ μπορούσαμε τότε νὰ κατασκευάσουμε! Ὁ ἐργοδότης δὲν θάταν ποτὲ τύραννος τοῦ ἐργάτη, ἀλλὰ πατέρα του! Τὸ ἐργοστάσιο θὰ ἦταν τόπος ἀπόλαυσης, κι οἱ ἐργατικὲς μάζες δὲν θάταν ποτὲ καταδικασμένες στὴ σωματικὴ κατάρρευση. Τὸ Κράτος δὲν θὰ δηλητηρίαζε τοὺς ἐργάτες του φτιάχνοντας τὰ σπύρτα μὲ ἄσπρο φῶσφορο, που τόσο εὐκόλα ἀντικαθίσταται μὲ κόκκινο φῶσφορο. Ὁ δικαστὴς δὲν θὰ εἶχε τὴ θηριωδία νὰ καταδικάσει τὴ γυναίκα καὶ τὰ παιδιά, ἐκείνου που στέλνει στὴ φυλακὴ, νὰ υποφέρουν χρόνια πείνας καὶ μιζέριας καὶ νὰ πεθάνουν μιά μέρα ἀπὸ ἀναμία· ποτὲ ἓνας εἰσαγγελέας δὲν θὰ ζητοῦσε τὸ κεφάλι ἐνὸς κατηγορούμενου ἀπλὰ καὶ μόνο γιὰ νὰ κάνει ἐπίδειξη τοῦ ρητορικοῦ του ταλέντου, καὶ πουθενὰ δὲν θὰ βρισκόταν δεσμοφύλακας ἢ δῆμιος γιὰ νὰ ἐκτελέσει τίς ἀποφάσεις που οἱ δικαστὲς δὲν ἔχουν τὸ θάρρος νὰ ἐκτελέσουν οἱ ἴδιοι. Τί λέω! Δὲν θὰ βρισκόνταν ποτὲ ἀρκετοὶ Πλοῦταρχοι γιὰ νὰ ἐξιστορήσουν τίς ἀρετὲς τῶν βουλευτῶν που θὰ ἔνωσαν φρίκη γιὰ τὰ τσέκ! Τὰ κάτεργα τοῦ Μπριμπί θὰ γίνονταν ἀποκλειστικὸ φυτώριο ἀρετῶν κι οἱ μόνιμοι στρατοὶ θὰ ἦταν ἡ χαρὰ κάθε πολίτη, μιά που οἱ στρατιῶτες δὲ θὰ ἐπαιρναν τὸ τουφέκι παρά γιὰ νὰ παρελάσουν μπροστὰ στὰ καλὰ παιδάκια καὶ γιὰ νὰ καρφώνουν μπουκέτα ἀπὸ λουλούδια στὴν ἀκρὴ τῆς ξιφολόγ-

χης!

Ω! τι όμορφη ουτοπία, τι όμορφο χριστουγεννιάτικο όνειρο μπορούμε νά σκαρφιστούμε, άν δεχτούμε πως οι κυβερνήτες αντιπροσωπεύουν μιάν ανώτερη κάστα που δέ γνωρίζει παρά ελάχιστα ή καθόλου τίς αδυναμίες τών κοιτών θνητών! Θά αρκούσε τότε νά τούς βάλουμε νά ελέγχουν ιεραρχικά ο ένας τόν άλλο, νά τούς επιτρέψουμε ν' ανταλλάξουν καμιά πενηνταριά, τό πολύ, έγγραφα όταν ο άνεμος θά ξεριζώσει κάποιο δέντρο στό δημόσιο δρόμο. Ή, τό πολύ, θά βάζαμε νά τούς εκτιμήσει, στή διάρκεια τών εκλογών, αυτή η μάζα τών θνητών που όντας, υποτίθεται, προικισμένοι μέ όλα τά ελαττώματα στις αμοιβαίες τους σχέσεις, γίνονται η ίδια ακριβώς η σοφία όταν πρόκειται νά εκλέξουν τούς αφέντες τους.

Όλη η επιστήμη τής διακυβέρνησης, επινοημένη από κείνους που κυβερνούν, είναι γεμάτη απ' αυτές τις ουτοπίες. Εμείς όμως γνωρίζουμε τόσο καλά τούς ανθρώπους ώστε νά μήν ονειρευόμαστε τέτοια πράγματα. Δέν έχουμε δύο μέτρα και δύο σταθμά για τίς αρετές τών κυβερνώντων και τών κυβερνώμενων' γνωρίζουμε πως κι εμείς οι ίδιοι δέν είμαστε δίχως ελαττώματα και πως ακόμα κι οι καλύτεροι από μάς θά διαφθείρονταν σύντομα άν είχαν στά χέρια τους τήν εξουσία. Βλέπουμε τούς ανθρώπους όπως ακριβώς είναι — νά γιατί μισούμε τή διακυβέρνηση ανθρώπου από άνθρωπο κι εργαζόμαστε μέ όλες μας τίς δυνάμεις — ίσως όχι αρκετά — για νά τήν εξαλείψουμε.

Δέν αρκεί όμως νά καταστρέφεις. Πρέπει νά ξέρεις και νά χτίζεις, κι επειδή ακριβώς δέν είχε σκεφτεί αρκετά πάνω σ' αυτό, ο λαός ξεγελάστηκε σ' όλες τις επαναστάσεις του. Αφού γκρέμιζε, εγκατέλειπε τή φροντίδα τής ανοικοδόμησης στους αστούς, που είχαν, λίγο-πολύ, μιá πιό ξεκάθαρη αντίληψη για τό τί επιθυμούσαν νά πραγματοποιήσουν, και που, συνακόλουθα, συγκροτούσαν ξανά τήν εξουσία πρός όφελός τους.

Νά γιατί η Αναρχία, όταν απεργάζεται τήν καταστροφή τής εξουσίας σ' όλες τις πλευρές της, όταν ζητάει τήν κατάργηση τών νόμων και τού μηχανισμού που χρησιμεύει στήν επιβολή τους, όταν αρνείται κάθε ιεραρχική οργάνωση και κηρύσσει τήν ελεύθερη συμφωνία απεργάζεται ταυτόχρονα και τή διατήρηση και τή διεύρυνση τού

πολύτιμου πυρήνα κοινωνικών εθίμων, δίχως τὰ οποία δὲ θὰ μπορούσε ποτέ νὰ υπάρξει καμιὰ κοινωνία, εἴτε ἀνθρώπινη εἴτε ζωϊκὴ. Μόνο που, ἀντὶ νὰ ζητάει τὴ διατήρηση τῶν κοινωνικῶν αὐτῶν εθίμων διαμέσου τῆς ἐξουσίας μερικῶν, τὴ ζητάει ἀπὸ τὴ συνεχή δράση ὅλων.

Οἱ κομμουνιστικοὶ θεσμοὶ καὶ τὰ κομμουνιστικὰ ἔθιμα ἐπιβάλλονται στὴν κοινωνία, ὄχι μόνο γιὰ νὰ ἐπιλύσουν οικονομικὲς δυσκολίες, ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ διατηρήσουν καὶ ν' ἀναπτύξουν κοινωνικά ἔθιμα, που φέρνουν τοὺς ἀνθρώπους σ' ἐπαφὴ μεταξὺ τους καὶ δημιουργοῦν ἀνάμεσά τους σχέσεις που κάνουν τὸ συμφέρον τοῦ καθένα συμφέρον ὅλων κι αὐτὸ ἀπὸ μόνο του ἐνώνει τοὺς ἀνθρώπους ἀντὶ νὰ τοὺς χωρίζει.

Πράγματι, ὅταν ἀναρωτιόμαστε μὲ ποιά μέσα μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ ἓνα ὀρισμένο ἠθικὸ ἐπίπεδο σὲ μιὰ ἀνθρώπινη ἢ ζωϊκὴ κοινωνία, δὲν βρίσκουμε παρά μόνο τρία μέσα: τὴν καταστολὴ τῶν ἀντικοινωνικῶν πράξεων, τὴν ἠθικὴ ἀγωγή καὶ τὴν ἴδια τὴν πρακτικὴ τῆς ἀμοιβαίας υποστήριξης. Κι ἐπειδὴ ἔχουν ἤδη δοκιμαστεῖ καὶ τὰ τρία, μπορούμε νὰ τὰ κρίνουμε ἀπὸ τ' ἀποτελέσματά τους.

Ἡ ἀδυναμία τῆς καταστολῆς ἔχει ἀποδειχθεῖ ἐπαρκῶς ἀπ' τὸ χάος τῆς τωρινῆς κοινωνίας κι ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάστασης, που ὅλοι ἐπιθυμοῦμε ἢ θεωροῦμε ἀναπόφευκτη. Στὸν οικονομικὸ τομέα, ὁ ἐξανασμὸς μᾶς οδήγησε στὰ βιομηχανικὰ κάτεργα' στὸν πολιτικὸ τομέα, μᾶς οδήγησε στὸ Κράτος, δηλαδὴ, στὴν καταστροφὴ ὅλων τῶν δεσμῶν που υπῆρχαν προηγουμένα μεταξὺ τῶν πολιτῶν (οἱ γιακωβίνοι τοῦ 1793 διαλύσανε κι ἐκείνους ἀκόμα τοὺς δεσμούς ἐναντία στὸ μοναρχικὸ Κράτος που εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπιβιώσουν), μὲ σκοπὸ νὰ γίνῃ τὸ ἔθνος μιὰ μάζα υπηκόων, ὑποταγμένων ἀπὸ κάθε ἀποψη σὲ μιὰ κεντρικὴ ἐξουσία.

Τὸ σύστημα τοῦ κατανασκαμοῦ ὄχι μόνο συνέβαλε στὴ δημιουργία τῶν σημερινῶν οικονομικῶν, πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν δεινῶν, ἀλλὰ καὶ πρόσφερε ἀποδείξεις τῆς ἀπόλυτης ἀδυναμίας του ν' ἀνεβάσει τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο τῶν κοινωνιῶν' δὲν μπόρεσε οὔτε καν νὰ τὸ διατηρήσει στὸ ἐπίπεδο που εἶχε φτάσει. Ἄν μιὰ καλόκαρδη νεραΐδα ἀποκάλυπτε στὰ μάτια ὅλων τὰ ἐγκλήματα που διαπράττονται καθημερινά, κάθε στιγμῇ, σὲ μιὰ πολιτισμένη κοι-

ωνία, κάτω απ' τὸ κάλυμμα τοῦ ἀγνωστού, τῶν υψηλῶν προστασιῶν ἢ τῆς προστασίας τοῦ ἴδιου τοῦ νόμου — ἡ κοινωμία θ' ανατρίχιαζε μπροστά σ' αὐτὴ τὴ φοβερὴ κατάσταση πραγμάτων. Οἱ εμπνευστὲς τῶν μεγαλύτερων πολιτικῶν ἐγκλημάτων, ὅπως τὸ π ρ α ξ ι κ ὀ π η μ α τῆς 2 Δεκέμβρη⁷ κι ἡ αιματηρὴ βδομάδα τοῦ Μάη⁸ δὲν ἔγιναν ποτὲ ἀντικείμενο κριτικῆς κι ὅπως λέει ὁ ποιητής: "Χτυπᾶνε τοὺς μικροὺς ἐγκληματίες, πρὸς ικανοποίηση τῶν μεγάλων". Κι ἀκόμα περισσότερο. Ἀκόμα κι ὅταν ἡ ἐξουσία ἀναλαμβάνει νὰ ἠθικοποιήσει τὴν κοινωμία, μὲ τὴν "τιμωρία τῶν ἐγκληματιῶν", δὲν κάνει ἄλλο απ' τὸ νὰ συσσωρεύει νῆα ἐγκλήματα!

Ἐχοντας εφαρμοστὲς αἰῶνες, ἡ καταστολὴ ἀπότυχε τόσο οἰκτρὰ ὥστε βρισκόμαστε σ' ἓνα ἀδιέξοδο, απ' τὸ ὁποῖο δὲν μπορούμε νὰ βγοῦμε παρὰ χρησιμοποιῶντας τὴ φωτιὰ καὶ τὸ τσεκούρι γιὰ τοὺς θεσμούς τοῦ ἐξουσιαστικοῦ παρελθόντος μας.

Δὲν ἔχουμε καμιὰ πρόθεση νὰ παραγνωρίσουμε τὴ σημασία τοῦ δευτέρου παράγοντα, τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας ἰδιαίτερα ἐκείνης που μεταδίδεται ἀσυνείδητα στὴν κοινωμία καὶ προκύπτει απ' τὸ σύνολο τῶν ἰδεῶν κι ἐκτιμήσεων τοῦ καθένα μας γιὰ τὰ γεγονότα καὶ τὰ συμβάντα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ὅμως αὐτὴ ἡ δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ ἐπιδράσει πάνω στὴν κοινωμία παρὰ μ' ἓναν ὄρο: νὰ μὴν ἀντικρούεται ἀπὸ ἓνα ἄλλο σύνολο ἀνήθικων διδασχῶν που πηγάζουν απ' τὴν πρακτικὴ ἐφαρμογὴ τῶν θεσμῶν.

Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἡ ἐπίδρασή της εἶναι ἀνύπαρκτη ἢ ολέθρια. Πάρτε τὴ χριστιανικὴ ἠθικὴ: ποιά ἄλλη διδασκαλία θὰ μπορούσε νὰ ἔχει μεγαλύτερη ἐπιρροή στὰ πνεύματα ἀπὸ ἐκείνη που μιλοῦσε στ' ὄνομα ἐνὸς σταυρωμένου θεοῦ, καὶ νὰ ἐπιδράσει μὲ ὅλη της τὴ μυστηριακὴ δύναμη, μὲ ὅλη τὴν ποίηση τοῦ μαρτυρίου, μὲ ὅλο τὸ μεγαλεῖο τῆς συγχώρεσης τῶν δημιῶν; Κι ὁμῶς ὁ θεσμὸς ἀποδείχτηκε ἰσχυρότερος τῆς θρησκείας αὐτῆς. Σύντομα ὁ χριστιανισμὸς — μιὰ ἐξέγερσι ἐνάντια στὴν αυτοκρατορικὴ Ρώμη — κατακτῆθηκε απ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴ Ρώμη· υιοθέτησε τοὺς κανόνες, τὰ ἔθιμα καὶ τὴ γλῶσσα της. Ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία υιοθέτησε τὸ ρωμαϊκὸ δίκαιο καὶ ὅταν τέτοια υπῆρξε στὴν ἱστορία — σὲ στενὴ συμμαχία μὲ τὸ Κράτος — ὁ πιὸ λυσσαλέος ἐχθρὸς ὅλων τῶν μισοκομ-

μουνιστικών θεσμών τούς οποίους είχε επικαλεστεί ο χριστιανισμός στις απαρχές του.

Θά μπορούσαμε, έστω καί μιά στιγμή, νά πιστέψουμε ότι η ηθική διδασκαλία, που πατρονάρεται απ' τις εγκυκλίους των υπουργών Παιδείας, θά είχε τή δημιουργική δύναμη που έλειπε απ' τόν χριστιανισμό; Καί τί μπορεί νά κάνει η διδασκαλία πραγματικά κοινωνικών ανθρώπων όταν αντικρούεται από ένα σύνολο διδασκαλιών που πηγάζουν από θεσμούς στηριγμένους, όπως οι τωρινοί μας θεσμοί τής ιδιοκτησίας καί τού Κράτους, σέ αντικοινωνικές αρχές;

Υπολείπεται τό τρίτο στοιχείο — ο **ί δ ι ο ς ο θ ε σ μ ό ς** ενεργεί μέ τέτοιο τρόπο ώστε νά κάνει τίς κοινωνικές πράξεις νά περάσουν στήν κατάσταση τής συνήθειας, τού ενστίκτου. Αυτό τό στοιχείο τό αποδεικνύει η ιστορία — ποτέ δέν απέτυχε στό σκοπό του, ποτέ δέν ενέργησε σά δίκωπο μαχαίρι' κι η επιρροή του εξασθένησε μονάχα όταν τό έθιμο, επιδιώκοντας νά γίνει αμετακίνητο, αποκρυσταλλωμένο, νά γίνει μέ τή σειρά του μιά θρησκεία αδιαμφισβήτητη, απορροφούσε τό άτομο, τού αφαιρούσε κάθε ελευθερία δράσης, κι έτσι τό ανάγκαζε νά εξεγερθεί ενάντια σ' ότι είχε γίνει, διαμέσου τής αποκρυστάλλωσής του, εχθρός τής προόδου.

Πράγματι, ότι υπήρξε στό παρελθόν στοιχείο προόδου ή όργανο ηθικής καί διανοητικής τελειοποίησης τού ανθρώπινου γένους, οφείλεται σ τ ή ν π ρ α κ τ ι κ ή τ ή ς α λ λ η λ ο β ο ή θ ε ι α ς, στά έθιμα που αναγνώριζαν τήν ισότητα των ανθρώπων καί τούς οδηγούσαν νά συμμαχούν, νά συνενώνονται, νά συμπράττουν γιά νά παράγουν καί νά καταναλώνουν, νά ενώνονται γιά νά υπερασπίζον τόν εαυτό τους, νά ομοσπονδοποιούνται καί νά μήν αναγνωρίζουν άλλους δικαστές γιά τή ρύθμιση των διαφορών τους παρά μόνο τούς δικαστές που διάλεγαν απ' τίς τάξεις τους.

Κάθε φορά που αυτοί οι θεσμοί, προϊόν τής λαϊκής ευφροίας, όταν γιά μιά στιγμή ξανακατακτούσε τήν ελευθερία τής — κάθε φορά που αυτοί οι θεσμοί αναπτύσσονταν πρός μιά νέα κατεύθυνση, τό ηθικό επίπεδο τής κοινωνίας, η υλική τής ευημερία, η ελευθερία τής, η πνευματική τής πρόοδος κι η επιβεβαίωση τής ατομικής ιδιαιτερότητας,

άρχισαν νά προσδεύουν. Καί, αντίθετα, κάθε φορά που, στην πορεία τής ιστορίας, οι άνθρωποι, εξαιτίας είτε μιάς ξενικής κατάκτησης είτε τής ανάπτυξης τών εξουσιαστικών προλήψεων, χωρίζονταν όλο καί περισσότερο σέ κυβερνώντες καί κυβερνώμενους, σ' εκμεταλλευτές κι εκμεταλλεόμενους, τó ηθικό επίπεδο έπεφτε, η ευημερία τών πολλών εξαφανιζόταν γιά νά εξασφαλιστούν τά πλούτη τών λίγων, καί τó πνεύμα τού αιώνα σύντομα εξασθένιζε.

Αυτό μάς διδάσκει η ιστορία, καί απ' αυτό τó δίδαγμα αντλούμε τήν εμπιστοσύνη μας στους θεσμούς τού ελεύθερου κομμουνισμού γιά τήν ανύψωση τού ηθικού επιπέδου τών κοινωνιών, που τόσο υποβίβασε η πρακτική τής εξουσίας.

Σήμερα ζούμε ο ένας δίπλα στόν άλλο δίχως νά γνωρίζομαστε. Συναντιόμαστε σέ συγκεντρώσεις τή μέρα εκλογών: ακούμε τίς ψεύτικες ή φαντασμένες διακηρύξεις κάποιου υποψήφιου καί μετά γυρνάμε σπίτι μας. Τó Κράτος φροντίζει γιά όλα τά ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος· αυτό μόνο έχει σάν καθήκον νά επαγρυπνεί γιά νά μή βλάψουμε τά συμφέροντα τού γείτονά μας καί, άν τύχει καί συμβεί κάτι τέτοιο, νά επανορθώσει τó κακό τιμωρώντας μας.

Ο γείτονάς μας μπορεί νά πεθαίνει τής πείνας, ή νά σκοτώνει τά παιδιά του — αυτό δέ μάς αφορά, είναι δουλειά τής αστυνομίας. Μόλις που γνωρίζεστε, τίποτα δέν σάς ενώνει, όλα τείνουν νά σάς αποξενώσουν τόν έναν απ' τόν άλλο καί, μή βρίσκοντας καλύτερο τρόπο, ζητάτε απ' τόν Παντοδύναμο (πρώτα ήταν ο θεός, τώρα είναι τó Κράτος) νά κάνει ό,τι μπορεί γιά νά εμποδίσει τά αντικοινωνικά πάθη νά φτάσουν στό απόγειό τους.

Σέ μιά κομμουνιστική κοινωνία μιά τέτοια αποξένωση, μιά τέτοια πίστη σέ μιά εξωτερική δύναμη, δέ θά μπορούσε νά υπάρξει. Η οργάνωση τού κομμουνισμού δέν μπορεί ν' αφεθεί σέ νομοθετικά σώματα, που ονομάζονται κοινοβούλια, δημοτικά ή κοινοτικά συμβούλια. Πρέπει νά ναι έργο όλων, μιά φυσική ανάπτυξη, ένα προϊόν τής δημιουργικής ευφυίας τής μεγάλης μάζας· ο κομμουνισμός δέν μπορεί νά επιβληθεί από πάνω· δέ θά ζούσε ούτε λίγους μήνες άν δέν τόν συντηρούσε η αδιάκοπη καί καθημερινή συνδρομή όλων. Θά πνιγόταν μέσα σέ μιά εξουσιαστική ατμό-

σφαιρα.

Δέν μπορεί νά υπάρξει δίχως νά δημιουργήσει μιá συνεχή επαφή μεταξύ όλων γιά τίς χίλιες δυό κοινές υποθέσεις· δέν μπορεί νά υπάρξει δίχως νά δημιουργήσει μιá τοπική ζωή ανεξάρτητη καί στίς πιό μικρές μονάδες της: τό δρόμο, τό τετράγωνο, τή συνοικία, τήν κοινότητα. Δέν θ' ανταποκρινόταν στό σκοπό του άν δέν κάλυπτε τήν κοινωνία μ' ένα δίκτυο χιλιάδων ενώσεων γιά νά ικανοποιήσει τίς χιλιάδες ανάγκες της: είδη πρώτης ανάγκης, πολυτέλειας, μελέτης, απόλαυσης, διασκέδασης. Καί τέτοιες ενώσεις δέν μπορούν νά παραμείνουν τοπικές αλλά τείνουν αναγκαστικά (όπως συμβαίνει ήδη μέ ενώσεις επιστημονικές, αθλητικές, ανθρωπιστικές κλπ.) νά γίνουν διεθνείς.

Καί τά κοινωνικά έθιμα που ο κομμουνισμός — έστω κι άν είναι μερικός αρχικά — θά πρέπει αναπόφευκτα νά εμφυτέψει στή ζωή, θά γίνονταν πιά μιá δύναμη ασύγκριτα ισχυρότερη από οποιονδήποτε κατασταλατικό μηχανισμό, γιά τή διατήρηση κι ανάπτυξη τού πυρήνα τών κοινωνικών εθίμων.

Αυτή είναι λοιπόν η μορφή — ο κοινωνικός θεσμός — απ' τήν οποία ζητάμε ν' αναπτύξει τό πνεύμα τής αρμονίας στίς σχέσεις μεταξύ τών ανθρώπων, που η Εκκλησία καί τό Κράτος αναλάβανε νά μάς επιβάλλουν, μέ τά θλιβερά αποτελέσματα που είναι σέ όλους μας γνωστά. Κι οι παρατηρήσεις αυτές, τό υπογραμμίζουμε, περιέχουν τήν απάντησή μας σ' εκείνους που ισχυρίζονται πως δέ συμβιβάζονται ο κομμουνισμός κι η αναρχία. Είναι, όπως βλέπετε, ένα αναγκαίο συμπλήρωμα τό ένα τού άλλου. Η πιό μεγάλη ανάπτυξη τής ατομικότητας, τής ατομικής ιδιαιτερότητας —όπως τόσο καλά τό ανάπτυξε ένας σύντροφός μας⁹ — τότε μόνο μπορεί νά επιτευχθεί όταν θά έχουν ικανοποιηθεί οι πρωτογενείς ανάγκες διατροφής καί στέγασης, όταν θά έχει απλοποιηθεί η πάλη γιά τήν αυτοσυντήρηση ενάντια στίς φυσικές δυνάμεις. Όταν πιά ο χρόνος τού ανθρώπου δέν θά κατέχεται ολοκληρωτικά απ' τήν πιό άθλια πλευρά τής καθημερινής συντήρησης, τότε μόνο η ευφροια, η καλλισθησία, τό εφευρετικό πνεύμα καί τό δαιμόνιο του θά μπορούν ν' αναπτυχθούν ελεύθερα καί νά φθάσουν σέ ακόμα μεγαλύτερα επιτεύγματα.

Ο κομμουνισμός είναι η καλύτερη βάση τής ατομικής

ανάπτυξης κι ελευθερίας — όχι εκείνου τού ατομικισμού που ωθεί τόν άνθρωπο στόν πόλεμο τού καθένα εναντίον όλων, που είναι ο μόνος γνωστός μέχρι σήμερα αλλά εκείνου που αντιπροσωπεύει τήν πλήρη ανάπτυξη όλων τών ικανοτήτων τού ανθρώπου, τήν ύψιστη ανάπτυξη κάθε ιδιαιτερότητάς του, τή μέγιστη γονιμότητα τού νού, τού αισθήματος καί τής θέλησης.

Όντας λοιπόν τέτοιο τό ιδανικό μας, τί μάς νοιάζει άν δέν μπορεί νά υλοποιηθεί αμέσως;

Τό πρώτο μας καθήκον είναι ν' ανακαλύψουμε, διαμέσου μιάς ανάλυσης τής κοινωνίας, τίς χαρακτηριστικές τής τ ά σ ε ι ς σέ μιά δοσμένη στιγμή τής εξέλιξης τής καί νά τίς παρουσιάσουμε ξεκάθαρα. Ύστερα, νά ενεργήσουμε σύμφωνα μ' αυτές τίς τάσεις στίς σχέσεις μας μέ όλους όσους σκέφτονται σάν εμάς. Καί τέλος, από σήμερα κιόλας κι ιδιαίτερα στή διάρκεια τής επαναστατικής περιόδου, νά εργαστούμε γιά τήν καταστροφή τών θεσμών, καθώς επίσης καί τών προλήψεων που εμποδίζουν τήν ανάπτυξη αυτών τών τάσεων.

Αυτό είναι όλο που μπορούμε νά κάνουμε μέ ειρηνικές ή επαναστατικές μεθόδους καί ξέρουμε πως, βοηθώντας αυτές τίς τάσεις νά εκδηλωθούν, συμβάλλουμε στήν πρόοδο, ενώ οτιδήποτε τούς αντιστέκεται εμποδίζει τήν πορεία τής προόδου.

Μολοντούτο, μάς μιλάνε συχνά γιά ενδιάμεσα στάδια που πρέπει νά περάσουμε, καί μάς προτείνουν νά εργαστούμε γιά νά φτάσουμε σ' εκείνο που θεωρούν πρώτο στάδιο, καί μόνον τ ό τ ε ν' ακολουθήσουμε ξανά τήν ευθεία λεωφόρο που οδηγεί σ' ότι αναγνωρίζουν πως είναι ένα ακόμα υψηλότερο ιδανικό.

Όποιος όμως σκέφτεται έτσι μού φαίνεται ότι παρανοεί τόν αληθινό χαρακτήρα τής ανθρώπινης προόδου καί χρησιμοποιεί μιά άστοχα επιλεγμένη στρατιωτική σύγκριση. Η ανθρωπότητα δέν είναι μιά κινούμενη σφαίρα, ούτε μιά στρατιωτική φάλαγγα σέ πορεία. Είναι ένα σύνολο που εξελίσσεται σιγά-σιγά μέσα στό πλήθος τών εκατομμυρίων που τό αποτελούν. Κι άν θέλετε μιά σύγκριση, θά πρέπει μάλλον νά τήν αναζητήσετε στους νόμους τής οργανικής εξέλιξης παρά στους νόμους ενός κινούμενου ανόργανου σώματος.

Η αλήθεια είναι πως κάθε φάση ανάπτυξης της κοινωνίας είναι μιὰ συνισταμένη όλων τών δραστηριοτήτων κάθε νού που τήν αποτελεί: φέρει τή σφραγίδα όλων αυτών τών εκατομμυρίων θελήσεων. Συνακόλουθα, όποιο κι άν είναι τό στάδιο ανάπτυξης που μάς επιφυλάσσει ο 20ός αιώνας, αυτή η μελλοντική κοινωνία, θά φέρει τά σημάδια τής αφύπνισης τών ελευθεριακών ιδεών που τώρα συντελείται. Κι ο βαθμός στόν οποίο θά επηρεάσει αυτό τό κίνημα τούς θεσμούς του 20ού αιώνα, θά εξαρτηθεί απ' τόν αριθμό τών πνευμάτων που θά έχουν απαλλαχθεί απ' τίς εξουσιαστικές προλήψεις, απ' τήν ενεργητικότητα που θά επιδείξουν στήν επίθεση ενάντια στούς παλιούς θεσμούς, απ' τήν εντύπωση που θά έχουν δημιουργήσει στή λαϊκή μάζα, απ' τήν καθαρότητα μέ τήν οποία τό ιδανικό μιὰς ελεύθερης κοινωνίας θά εντυπωθεί στό πνεύμα τών μαζών. Αλλά από σήμερα κιόλας μπορούμε νά πούμε ότι στή Γαλλία η αφύπνιση τών ελευθεριακών ιδεών έχει ήδη δώσει τήν ώθηση της στήν κοινωνία, κι ότι η επερχόμενη επανάσταση δέν θά είναι πιά η γιακωβίνικη επανάσταση, που θά ήταν άν είχε ξεσπάσει 20 χρόνια νωρίτερα.

Κι επειδή οι ιδέες αυτές δέν είναι επινόηση ενός ανθρώπου ή μιὰς ομάδας, αλλά προϊόν τής όλης κίνησης τών ιδεών τής εποχής μας, μπορούμε νά είμαστε σίγουροι πως, όποιο κι άν είναι τό αποτέλεσμα τής επερχόμενης επανάστασης, δέν θά είναι πιά ο συγκεντρωτικός καί δικτατορικός κομμουνισμός τής δεκαετίας του '40, ούτε ο εξουσιαστικός κολλεκτιβισμός που πρόσφατα ακόμα μάς καλούσαν νά υιοθετήσουμε, αλλά που τώρα μόνο χλιαρά τολμούν νά υπερασπίζονται.

Έτσι, τό "πρώτο στάδιο" — δέν υπάρχει αμφιβολία — δέν θά είναι πιά εκείνο που εννοούσαν μ' αυτό τόν όρο 20 μόλις χρόνια νωρίτερα.

Έχω ήδη υπογραμμίσει ότι, στό μέτρο τουλάχιστον που μπορούμε νά κρίνουμε απ' τήν παρατήρηση, τό ζήτημα που έχει τώρα τή μεγαλύτερη βαρύτητα γιά ολόκληρη τή σοσιαλιστική τάση, είναι ο εναρμονισμός του κοινωνικού του ιδανικού μέ τό ελευθεριακό κίνημα που κυοφορείται στό πνεύμα τών μαζών. Καθώς επίσης, καί προπάντων, ν' αφυπνίσει μέσα τους τό πνεύμα τής λαϊκής πρωτοβουλίας που απουσίαζε απ' τίς προγενέστερες επαναστάσεις.

Πράγματι, ο βράχος που πάνω του τσακιστηκαν όλες οι περασμένες επαναστάσεις ήταν η έλλειψη οργανωτικής πρωτοβουλίας των λαϊκών μαζών. Ενώ ο λαός επέδειξε θαυμαστή ευφροσύνη στην επίθεση, τού έλειπε η πρωτοβουλία για τή δημιουργία τού νέου κοινωνικού οικοδομήματος. Αναγκαστικά λοιπόν τó εγκατέλειπε στις μορφωμένες τάξεις, τούς αστούς, που κι αυτοί είχαν τó κοινωνικό ιδανικό τους καί λίγο-πολύ ήξεραν τί ήθελαν νά ξεφυτρώσει απ' τήν αναταραχή πρός όφελός τους.

Σέ μιá επανάσταση, τó γκρέμισμα δέν είναι παρά ένα μόνο μέρος τού προορισμού τού επαναστάτη. Η ανοικοδόμηση είναι αναγκαία, καί θά γίνει είτε σύμφωνα μέ τίς φόρμουλες τού παρελθόντος, που μαθαίνουμε απ' τά βιβλία, καί που θά επιδιώξουν νά τίς επιβάλλουν στό λαό ή, διαφορετικά, σύμφωνα μέ τή λαϊκή ευφροσύνη, που αυθόρμητα, σέ κάθε χωριουδάκι καί σέ κάθε αστικό κέντρο, θά καταπιαστεί νά δημιουργήσει τή σοσιαλιστική κοινωνία. Αυτό όμως δέν μπορεί νά γίνει δίχως τήν ύπαρξη ανθρώπων μέ πρωτοβουλία μέσα στους κόλπους των λαϊκών μαζών.

Τώρα, αυτή τήν πρωτοβουλία τού εργάτη καί τού αγρότη, όλα τά κόμματα — συμπεριλαμβανόμενου καί τού εξουσιαστικού σοσιαλιστικού κόμματος — τήν έχουν καταπνίξει πάντα, συνειδητά ή όχι, μέ τήν κομματική πειθαρχία. Οι επιτροπές, τó κέντρο, κανονίζουν τά πάντα, ενώ τά τοπικά όργανα δέν έχουν παρά νά υπακούουν, για νά μήν διακυβευτεί η ενότητα τής οργάνωσης. Μιά ολόκληρη διδασκαλία, μέ λίγα λόγια, μιá ολόκληρη ψευδο-ιστορία, γραμμένη για νά εξυπηρετήσει αυτό τó σκοπό, μιá ολόκληρη ακατανόητη οικονομική ψευδο-επιστήμη έχουν αναπτυχθεί.

Έ, λοιπόν, αυτοί που θά εργαστούν για νά συντρίψουν αυτή τήν αναχρονιστική τακτική, που θά μπορέσουν ν' αφυπνίσουν τó πνεύμα πρωτοβουλίας στά άτομα καί στις ομάδες, που θά κατορθώσουν νά δημιουργήσουν στις αμοιβαίες τους σχέσεις μιá ενεργητικότητα καί μιá ζωή, που νά βασίζονται στις αρχές τής ελεύθερης κατανόησης, που θά καταλάβουν πως η ποικιλία, ακόμα, κι η σύγκρουση είναι ζωή κι ό τι η ομοιομορφία είναι θάνατος, θά εργαστούν, όχι για τούς

μελλοντικούς αιώνες, αλλά ακριβώς κι ιδίως για την επερχόμενη επανάσταση, για την εποχή μας.

Δέν χρειάζεται νά φοβόμαστε "τούς κινδύνους καί τίς καταχρήσεις τής ελευθερίας". Μόνο εκείνοι που δέν κάνουν τίποτα, δέν κάνουν λάθη. Όσο για κείνους που δέν ξέρουν άλλο απ' τὸ νά υπακούνε, πέφτουν στά ίδια καί σέ περισσότερα λάθη ἀπό κείνους που αναζητάνε τὸ δικό τους δρόμο, προσπαθώντας νά δράσουν πρὸς τὴν κατεύθυνση που τούς υποδείχνει ἡ ευφυΐα τους καί ἡ κοινωνική τους μόρφωση. Τὸ ἰδανικό τής ελευθερίας τοῦ ἀτόμου κατονομημένο καί προπάντων εφαρμοσμένο λαθεμένα — σ' ἐνα περιβάλλον ὅπου ἡ ἔννοια τής ἀλληλεγγύης δέν ἔχει τονιστεῖ ἀρκετά απ' τούς θεσμούς — μπορεῖ νά παρασύρει σίγουρα ἀπομονωμένους ἀνθρώπους σέ πράξεις που εἶναι ἀποκρουστικές στά κοινωνικά αἰσθήματα τής ἀνθρωπότητας. Ἄς δεχθούμε πῶς αὐτὸ μπορεῖ πράγματι νά συμβεῖ εἶναι ωστόσο αὐτὸ λόγος γιὰ ν' ἀπορρίψουμε τελείως τὴν ἀρχὴ τής ελευθερίας; Εἶναι λόγος γιὰ νά δεχθούμε τὴ λογικὴ αὐτῶν τῶν ἀφεντῶν που, γιὰ νά ἐμποδίσουν τὰ "παραστρατήματα" ἐνός ἀπελευθερωμένου τύπου, ἐπανακαθιερώνουν τὴ λογοκρισία καί καρατομοῦνε τὰ προχωρημένα κόμματα¹⁰ γιὰ νά διατηρήσουν τὴν ὁμοιομορφία καί τὴν πειθαρχία — κάτι που, στό κάτω-κάτω, ἦταν, ὅπως εἶδαμε στά 1793, τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νά εξασφαλιστεῖ ὁ θρίαμβος τής ἀντίδρασης;

Τὸ μόνο που ἔχουμε νά κάνουμε ὅταν βλέπουμε νά διαπράττονται ἀντικοινωνικές πράξεις στ' ὄνομα τής ελευθερίας τοῦ ἀτόμου, εἶναι ν' ἀποδοκιμάζουμε τὴν ἀρχὴ "ὁ καθένας γιὰ τὸν εαυτὸ του καί τὸ Κράτος γιὰ ὅλους" καί νά ἔχουμε τὸ θάρρος νά λέμε μεγαλόφωνα καί κατὰ πρόσωπο τί σκεφτόμαστε γι' αὐτές τίς πράξεις. Αὐτὸ μπορεῖ βέβαια νά οδηγήσει σέ σύγκρουση ἄλλὰ ἡ σύγκρουση εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ. Κι ἀπ' τὴ σύγκρουση θά προκύψει μιὰ ἐκτίμηση αὐτῶν τῶν πράξεων πολὺ πιὸ σωστὴ ἀπὸ κείνες τίς ἐκτιμήσεις που θά μπορούσαν νά προκύψουν κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση κατεστημένων ἰδεῶν.

Ὅταν τὸ ἠθικὸ ἐπίπεδο μιᾶς κοινωνίας ξεπέσει ἐκεῖ ὅπου βρίσκεται σήμερα, μπορούμε νά εἴμαστε σίγουροι ἐκ τῶν προτέρων πῶς ἡ ἐξέγερση ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία θά παίρνει κάποτε μορφές που θά μᾶς κάνουν νά φρί-

ξουμε' άς μήν καταδικάζουμε όμως προκαταβολικά γι' αυτό την εξέγερση. Βέβαια τά κεφάλια που περιφέρονται πάνω σέ μύτες παλουκιών μάς προκαλούν αποτροπιασμό' οι αγχόνες όμως τού Παλιού Καθεστώτος και τά σιδερένια κλουβιά, που μάς περιέγραψε ο Βίκτωρ Ουγκώ, δέν ήταν μήπως η αιτία τής αιματηρής λιτανείας; Άς ελπίσουμε πως η σφαγή τών 35.000 παριζιάνων στά 1871 κι ο βομβαρδισμός τού Παρισιού απ' τόν Θιέρσο θά έχουν περάσει πάνω απ' τό γαλλικό έθνος, δίχως ν' αφήσουν μεγάλο κατακάθι θηριωδίας' άς ελπίσουμε πως τό αίσχος τού υψηλής περσιπής υποκόσμου, τό ξεσκεπασμένο από τόσες πρόσφατες δίκες, δέν θά έχει ροκανίσει ακόμα τήν καρδιά τού λαού. Ναί, άς τό ελπίσουμε κι άς βοηθήσουμε σ' αυτό! Άν όμως οι ελπίδες μας διαψευστούν, εσείς, οι νεαροί σοσιαλιστές, θά στρέψετε τήν πλάτη στόν εξεγερμένο λαό επειδή η θηριωδία τών σημερινών ισχυρών θά έχει αφήσει τά ίχνη της στό λαϊκό νού; Επειδή ο βόρβορος που βρίσκεται ψηλά θά έχει σπείρει ολόγυρα τά πιτσιλίσματά του;

Είναι φανερό πως άν γίνει μιά τόσο βαθιά επανάσταση στά μυαλά τών ανθρώπων, δέν είναι δυνατόν νά μείνει περιορισμένη στόν τομέα τών ιδεών δίχως νά επεκταθεί στόν τομέα τών πράξεων. Όπως πολύ σωστά είπε εκείνος ο νεαρός φιλόσοφος που τόσο πρόωρα έφυγε απ' τή ζωή — ο Μάρκ Γκυγιώ — σ' ένα απ' τά ωραιότερα βιβλία που εκδόθηκαν τά τελευταία 30 χρόνια¹, δέν υπάρχει άβυσσος μεταξύ τής σκέψης και τής δράσης, τουλάχιστον γιά κείνους που δέν ρέπουν πρός τή σύγχρονη σοφιστεία. Η πνευματική σύλληψη είναι ήδη μιά απαρχή δράσης.

Συνακόλουθα, οι νέες ιδέες έχουν προκαλέσει ένα πλήθος εξεγερσιακών πράξεων σ' όλες τις χώρες και μέ κάθε δυνατή μορφή: πρώτα τήν ατομική εξέγερση ενάντια στό Κεφάλαιο και τό Κράτος, ύστερα τή συλλογική εξέγερση — τις απεργίες και τούς εργατικούς ξεσηκωμούς — που κι οι δυό προετοιμάζουν, τόσο στό πνεύμα όσο και στη δράση τών ανθρώπων, τή γενική εξέγερση, δηλαδή, τήν επανάσταση. Σ' αυτό τόσο ο σοσιαλισμός όσο κι η αναρχία δέν ακολούθησαν παρά τήν εξέλιξη, που συνοδεύεται πάντα απ' τις ιδέες - δυνάμεις όταν πλησιάζουν οι μεγάλοι λαϊκοί ξεσηκωμοί.

Νά γιατί θά ήταν λάθος ν' αποδώσουμε στην αναρχία

τό μονοπώλιο των εξεγερσιακών πράξεων. Πράγματι, όταν παρατηρούμε διαδοχικά τις εξεγερσιακές πράξεις του τελευταίου τέταρτου του αιώνα, βλέπουμε πως προέρχονται απ' όλα τὰ κόμματα.

Σέ ολόκληρη τήν Ευρώπη βλέπουμε ένα πλήθος εξεγέρσεις των εργατικών κι αγροτικών μαζών. Η απεργία, που ήταν παλιότερα "πόλεμος μέ σταυρωμένα τὰ χέρια", μετατρέπεται σήμερα πολύ εύκολα σέ ξεσηκωμό, και παίρνει κάποτε — στίς Ενωμένες Πολιτείες, τό Βέλγιο, τήν Ισπανία — τίς διαστάσεις γενικευμένης εξέγερσης. Καί στό νέο και στόν παλιό κόσμο ανέρχονται σέ δεκάδες τ' απεργιακά κινήματα που μεταβάλλονται σ' εξεγέρσεις.

Εξάλλου, οι ατομικές πράξεις εξέγερσης παίρνουν κάθε δυνατή μορφή, κι όλες οι προχωρημένες τάσεις συνεισφέρουν σ' αυτές. Βλέπουμε μπροστά μας τή νεαρή επαναστάτρια Βέρα Ζάσουλιτς, ακραιφνή σοσιαλίστρια, νά πυροβολεί έναν σατράπη τού Αλεξάνδρου Β', τόν σοσιαλδημοκράτη Χαϊντελ και τόν δημοκρατικό Νόμπιλγκ νά επιχειρούν νά σκοτώσουν τόν αυτοκράτορα τής Γερμανίας τόν εργάτη βαρελά Οτέρο νά πυροβολεί τόν βασιλιά τής Ισπανίας και τόν θρησκευόμενο ματαινικό Πασανάντε που πάει νά χτυπήσει τό βασιλιά τής Ιταλίας. Βλέπουμε τίς δολοφονίες στήν ύπαιθρο τής Ιρλανδίας και τίς εκρήξεις στό Λονδίνο, οργανωμένες από εθνικιστές ιρλανδούς που απεχθάνονται τό σοσιαλισμό και τήν αναρχία. Βλέπουμε μία ολόκληρη γενιά τής ρώσικης νεολαίας — σοσιαλιστές, συνταγματικούς και γιακωβίνους — νά κηρύσσουν πόλεμο μέχρι θανάτου ενάντια στόν Αλέξανδρο Β', και νά πληρώνει τήν εξέγερση αυτή μέ 35 αγχόνες και μέ караβάνια εξόριστων. Πολλές φονικές απόπειρες γίνονται στους κύκλους των βέλγων, των άγγλων και των αμερικάνων ανθρακωρύχων. Καί μόνο στό τέλος τής μακριάς αυτής σειράς βλέπουμε νά εμφανίζονται οι αναρχικοί μέ τίς εξεγερσιακές τους πράξεις σέ διάφορες χώρες τής Ευρώπης.

Και στήν ίδια αυτή περίοδο οι σφαγές, μαζικές ή σέ μικρότερη κλίμακα, που οργανώθηκαν απ' τίς κυβερνήσεις συνεχίζουν απόητες τήν πορεία τους. Κάτω απ' τὰ χειροκροτήματα τής γαλλικής μπουρζουαζίας, η Γαλλική Εθνοσυνέλευση σφαγιάζει 35.000 παριζιάνους εργάτες — τούς περισσότερους φυλακισμένους που είχαν πά-

ρει μέρος στην ηττημένη Κόμμουνα. Οι "ντέτεκτιβ τού Πίνκερτον" — ο ιδιωτικός αυτός στρατός των αμερικάνων μεγαλο-καπιταλιστών — σφαγιάζουν έντεχνα τούς απεργούς εργάτες. Οι παπάδες ωθούν έναν χαμηλής νοημοσύνης άνθρωπο, νά πυροβολήσει τή Λουίζ Μισέλ που — σάν αληθινή αναρχική — αναλαμβάνει τήν υπεράσπισή του και τόν σώζει απ' τούς δικαστές. Εκτός Ευρώπης, σφάζουν τούς Ινδιάνους τού Καναδά, εξοντώνουν τούς Ματαβέλους, βομβαρδίζουν τήν Αλεξάνδρεια, κι οργανώνουν σφαγεία που τά ονομάζουν πολέμους, στή Μαδαγασκάρη κι αλλού. Καί τέλος, μοιράζουν κάθε χρόνο εκατοντάδες καί, κάποτε, χιλιάδες χρόνια φυλακή στους εξεγερμένους εργάτες των δυό κόσμων, καί καταδικάζουν στην πιό μαύρη δυστυχία τίς γυναίκες καί τά παιδιά τους, υποχρεώνοντάς τα μέ τέτοια καταδίκη νά πληρώνουν τά δήθεν εγκλήματα των πατέρων τους. Μεταφέρουν τούς εξεγερμένους αυτούς στή Σιβηρία, στά νησιά τού Τρέμιτι, τής Λιπάρια καί τής Παντελλάρια, στό Μπιριμπί, στή Νουμέα καί στή Γουϊάνα, καί κεί, στους τόπους εξορίας, τουφεκίζουν τούς καταδικούς που θά κάνουν καί τήν παραμικρή απειθαρχία, λές καί δέν ήταν αρκετή η εξορία...

Τι τρομερό βιβλίο θάταν εκείνο που θάδινε τόν απολογισμό των δεινών τής εργατικής τάξης καί των φίλων της τά τελευταία 25 χρόνια! Τι πλήθος ανατριχιαστικές λεπτομέρειες, άγνωστες στό πλατύ κοινό, που θά σάς γίνονταν εφιάλτες άν επιχειρούσα τώρα νά σάς τίς εξιστορήσω! Τι ντελίριο οργής θά προκαλούσε κάθε σελίδα ενός τέτοιου μαρτυρολογίου των σύγχρονων προδρόμων τής μεγάλης κοινωνικής επανάστασης! Κι όμως, τό βιβλίο αυτό τό έχουμε ζήσει, ο καθένας μας έχει γνωρίσει απ' αυτό μερικές τουλάχιστον σελίδες όλο αίμα καί μαύρη δυστυχία.

Κι απέναντι σ' αυτές τίς αθλιότητες, σ' αυτές τίς σφαγές, σ' αυτές τίς Σιβηρίες, τίς Γουϊάνες, τίς Νουμέες καί τά Μπιριμπί, έχουν λοιπόν τό θράσος νά κατηγορούν τόν εξεγερμένο εργάτη για έλλειψη σεβασμού απέναντι στην ανθρώπινη ζωή!

Αλλά τό όλο σύνολο τής τωρινής μας ζωής εξαφανίζει τό σεβασμό για τήν ανθρώπινη ζωή! Ο δικαστής που διατάζει νά σκοτώσουν καί τό τσιράκι του, ο δήμιος, που στραγγαλίζει καταμεσήμερα στή Μαδρίτη ή αποκεφαλίζει ξημε-

ρώματα στο Παρίσι, μπρός στο σαρκαστικό χαμόγελο των κοινωνικών έκφυλων' ο στρατηγός που σφάζει στο Μπασλέχ κι ο ανταποκριτής εφημερίδας που τό επάγγελμά του είναι νά εγκωμιάζει τούς δολοφόνους' τό αφεντικό, που δηλητηριάζει τούς εργάτες του μέ τό ψιμύθρι γιατί — όπως λέει — "θά κόστιζε τόσο περισσότερο άν τό αντικαθιστούσε μέ τόν τσίγκο" ο αυτοαποκαλούμενος "γεωγράφος" άγγλος, που σκοτώνει μιá γριά για νά μήν ξυπνήσει ένα εχθρικό χωριό μέ τίς κλάψες της, κι ο γερμανός "γεωγράφος" που διατάζει νά κρεμάσουν για απιστία τή μαύρη που είχε πάρει για παλλακίδα του' τό στρατοδικείο που επιβάλλει μόνο 15 μέρες φυλάκιση για τήν αποδειγμένη δολοφονική σφαγή τού Μπιριμπί... όλα, όλα, όλα στήν τωρινή κοινωνία δείχνουν τήν απόλυτη περιφρόνηση τής ανθρώπινης ζωής — τής σάρκας αυτής που κοστίζει τόσο λίγο στήν αγορά! Κι εκείνοι που στραγγαλίζουν, που δολοφονούν, που εξοντώνουν τήν ξεπεσμένη ανθρώπινη πραγματεια, αυτοί που κάνανε θρησκεία τό αξίωμα πως για τό δημόσιο συμφέρον πρέπει νά στραγγαλίζουμε, νά τουφεκίζουμε, νά σκοτώνουμε, αυτοί ακριβώς είναι που παραπονοούνται πως οι άλλοι δέ σέβονται αρκετά τή ζωή!

Όχι, πολιτίσες και πολίτες, όσο η κοινωνία θά εφαρμόζει τό νόμο των αντίποινων, όσο η θρησκεία κι ο νόμος, ο στρατώνας και τό δικαστήριο, η φυλακή και τό βιομηχανικό κάτεργο, ο τύπος και τό σχολείο, θά συνεχίζουν νά διδάσκουν τήν έσχατη περιφρόνηση τής ζωής τού ατόμου — μή ζητάτε νά τή σεβαστούνε οι εξεγερμένοι ενάντια σ' αυτή τήν κοινωνία! Θά ήταν σά ν' απαιτείτε απ' αυτούς σέ ηπιότητα και μεγαλοψυχία ένα επίπεδο άπειρα ανώτερο απ' αυτό που έχει όλη η κοινωνία.

Άν θέλετε, όπως εμείς, νά γίνεται σεβαστή όλη η ελευθερία τού ατόμου, και, συνακόλουθα, η ζωή του, δέν μπορείτε παρά νά καταλήξετε αναγκαστικά στήν αποκήρυξη τής διακυβέρνησης ανθρώπου από άνθρωπο, όποια μορφή κι άν έχει' θά υποχρεωθείτε νά δεχθείτε τίς αρχές τής αναρχίας, που τόσο καιρό μετά βδελυγμίας απορρίπτατε. Θά πρέπει τότε ν' αναζητήσετε μαζί μας τίς μορφές τής κοινωνίας εκείνης που μπορούν νά υλοποιήσουν καλύτερα αυτό τό ιδανικό και νά τερματίσουν όλες αυτές τίς βιαιότητες που προκαλούν τήν αγανάκτησή μας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Αναβαπτιστές: θρησκευτικο-κοινωνικό λαϊκό κίνημα του 16ου αιώνα που ίδρυσαν οι Τ. Μύντεφ (1490-1525) και Ι. Λέυδ. Το κίνημα αυτό πέρα από μία εξέγερση ενάντια στους άρχοντες της εποχής, ήταν και μία ολοκληρωμένη εξέγερση ενάντια στο Κράτος και την Εκκλησία. (Για περισσότερες πληροφορίες βλ. τό βιβλίο του Κροπότκιν "Τό Κράτος κι ο Ιστορικός του Ρόλος", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ", 1985). (Σ.τ.Μ.).
2. Βλ. τό βιβλίο του Κροπότκιν "Τό Κράτος κι ο Ιστορικός του Ρόλος", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ", 1985. (Σ.τ.Μ.).
3. Ο Λεονάρδος Σιαμόντι (1773-1842) ήταν ελβετός οικονομολόγος κι ιστορικός. Τό αξιόλογο έργο του που υπαινίσσεται εδώ ο Κροπότκιν είναι η "Ιστορία των Ιταλικών Δημοκρατιών". (Σ.τ.Μ.).
4. Ο Αύγουστος Τιερύ (1795-1856) γάλλος ιστορικός που χρησιμοποίησε σάν πηγές του έργου του τό παλιά χρονικά και τό αρχεία "Διηγήσεις των Μεροβίγγιων Χρόνων", όπου περιγράφει τίς κοινοτικές οργανώσεις της εποχής. (Σ.τ.Μ.).
5. Ουάιττσάπελ: περιοχή του Λονδίνου όπου βρίσκεται τό οικονομικό κέντρο της Αγγλίας, τό λεγόμενο City. (Σ.τ.Μ.).
6. Ιερεμίας Μπένθαμ (1748-1832). Άγγλος νομικός και φιλελεύθερος φιλόσοφος. (Σ.τ.Μ.).
7. Εννοεί τό προξικόπημα του Ναπολέοντα Γ'. (Σ.τ.Μ.).
8. Εννοεί τήν αιματηρή βδομάδα μετά τήν πτώση της Παρισιανής Κομμούνας του 1871. (Σ.τ.Μ.).
9. Υπαινίσσεται ίσως μία μελέτη του αναρχικού και πρωτοπόρου γεωγράφου Ελυζέ Ρεκλύ, όπου δείχνεται μέ τρόπο αναλυτικό ότι οι στερήσεις κι οι έγνοιες είναι ο θάνατος της ελεύθερης σκέψης και βούλησης του ανθρώπου. (Σ.τ.Μ.).
10. Ο όρος αυτός που ο Κροπότκιν χρησιμοποιεί συχνά στά κείμενά του, δέν υπονοεί τό κόμματα που γνωρίζουμε, αλλά τήν παράταξη, τήν τάση, τό ρεύμα (Σ.τ.Μ.).
11. *La morale sans obligation ni sanction* (Η Ηθική δίχως υποχρέωση ούτε κύρωση) (Σ.τ.Μ.).

Ο ΠΕΤΡΟΣ ΚΡΟΠΟΤΚΙΝ ΚΙ ΟΙ ΦΕΝΤΕΡΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΤΟΥ ΙΔΕΕΣ

Μιά απ' τις πιο σημαντικές πλευρές της πολιτικής σκέψης του Κροπότκιν είναι η φεντεραλιστική ιδέα που εμφανίζεται σταθερά στα γραπτά του κι αποτελεί έναν απ' τους πιο βασικούς παράγοντες της αναρχικής του ιδεολογίας. Μολονότι ο φεντεραλισμός του Κροπότκιν δέν είναι μιά συστηματική θεωρία και δέν μπορεί νά διαφοροποιηθεί πολύ καθαρά απ' τόν φεντεραλισμό του Προυντόν ή του Μπακούνιν, παρουσιάζει, μολοντούτο, διάφορα χαρακτηριστικά που κάνουν τή μελέτη του ενδιαφέρουσα.

Ωστόσο, γιά μιά τέτοια μελέτη είναι απαραίτητο ένα βιογραφικό σημείωμα προκειμένου νά γίνει ξεκάθαρη σέ μάς η αφετηρία της φεντεραλιστικής σκέψης του Κροπότκιν σέ σχέση μέ τόν περιβάλλον όπου διαμορφώθηκε κι αναπτύχθηκε. Ο Τίλγκερ, γράφοντας γιά τόν Κροπότκιν, πολύ σωστά σχολιάζει: "Είναι αδύνατο νά καταλάβουμε τόν εσώτερο πνεύμα του αναρχικού κινήματος, άν δέν τόν εξετάσουμε ιστορικά σά μιά ριζοσπαστική και βίαιη αντίδραση ενάντια στή βαθιά αλλαγή που επήλθε στή διάρκεια του 19ου αιώνα μέ τήν εδραίωση του κράτους."

Ο Κροπότκιν, ο αναρχικός πρίγκιπας, προσφέρει τόν καλύτερο παράδειγμα αυτού του ισχυρισμού.

Η ξεκάθαρη κι εκτεταμένη βιογραφία του Κροπότκιν μάς προσφέρει τή δυνατότητα ν' ακολουθήσουμε βήμα πρós βήμα τίς διάφορες φάσεις ανάπτυξης της φεντεραλιστικής του σκέψης.

Σέ ηλικία 19 χρονών, όταν ήταν αξιωματικός των κοζάκων, πήγε στην Τρανσβαϊκαλική, όπου έδειξε φλογερό ενδιαφέρον γιά τίς μεγάλες μεταρρυθμίσεις που υποσχέθηκε η κυβέρνηση σά 1862 και τίς οποίες υλοποίησε η Ανώτερη Διοίκηση Σιβηρίας. Σά γραμματέας κυβερνητικών επιτροπών ήταν σ' επαφή μέ τήν αφρόκρεμα των δημοσίων υπαλλήλων κι άρχισε νά μελετάει τά διάφορα διοικητικά σχέδια της τοπικής κυβέρνησης. Πολύ σύντομα όμως είδε ότι οι μεταρρυθμίσεις που πρότειναν οι Περιφερειακοί Διοικητές και τελούσαν υπό τήν προστασία του Γενικού Κυβερνήτη, ήταν υποταγμένες

στις διαταγές και την επιρροή της κεντρικής κυβέρνησης. Η διοικητική ζωή αποκάλυπτε σ' αυτόν καθημερινά παραλογισμούς τόσο στο σύστημα όσο και στη μέθοδο. Βλέποντας την αδυνατότητα επιτυχίας οποιασδήποτε μεταρρύθμισης, πήρε μέρος στα 1863 σε μάν αποστολή καταμήκος του Αμούρ.

Στη διάρκεια μιάς καταιγίδας, 40 μαούνες βούλιαξαν, με συνέπεια την απώλεια 2.000 τόννων αλεύρι. Αυτή η καταστροφή του πρόσφερε μία ευκαιρία να γνωρίσει ακόμα καλύτερα το γραφειοκρατικό σύστημα. Οι αρχές αρνήθηκαν να πιστέψουν την καταστροφή, ενώ οι δημόσιοι υπάλληλοι της Πετρούπολης, που ήταν εξουσιοδοτημένοι για τις υποθέσεις της Σιβηρίας, έδειξαν πλήρη άγνοια σ' ότι αφορούσε τη συγκεκριμένη τους... ειδικότητα. Ένα ανώτερο στέλεχος του είπε: "Μά, αγαπητέ μου, πώς είναι δυνατό να καταστραφούν στο Νέβα 40 μαούνες, δίχως να βουτήξει κανείς μέσα για να τις σώσει;". Όταν ο Κροπότκιν του απάντησε ότι ο Αμούρ είναι 4 φορές σαν το Νέβα, ο έκκλητος υπάλληλος ρώτησε: "Μά είναι πραγματικά τόσο μεγάλος;" — κι απομακρύνθηκε, ενοχλημένος για να συζητήσει κάποιες ανοησίες.

Στη συνέχεια, ο Κροπότκιν πήγε στη Μαντζουρία πió δύσπιστος παρά ποτέ απέναντι στην κεντρική κυβέρνηση. Θά σκέφτηκε ίσως τους γραφειοκράτες της Πετρούπολης, όταν στα κινέζικα σύνορα ένας αξιωματούχος της Ουράνιας Αυτοκρατορίας αρνήθηκε ν' αναγνωρίσει το διαβατήριό του γιατί αποτελούνταν μόνο από μιά ταπεινή σελίδα σφραγισμένου χαρτιού, ενώ έδειξε ύψιστο σεβασμό για ένα παλιό αντίτυπο της πολυσέλιδης εφημερίδας της Μόσχας, η οποία του επιδείχθηκε σά διαβατήριο.

Σάν ακόλουθος του Γενικού Κυβερνήτη Κοζάκικων υποθέσεων, ο Κροπότκιν έκανε μάν εμπειρισταωμένη έρευνα για τις οικονομικές συνθήκες των κοζάκων του Ουσούρι. Μόλις επέστρεψε στην Πετρούπολη, δέχθηκε συγχαρητήρια, προήχθηκε και πήρε ειδικές ανταμοιβές. Οι προτάσεις του όμως δέν εφαρμόστηκαν εξαιτίας των αξιωματούχων, που έκλεβαν χρήματα και συνέχιζαν να καταπιέζουν τους χωρικούς, αντί να τους εφοδιάζουν με ζώα και, με πρόθυμη και κατάλληλη συμπαραόσταση, ν' αποτελέσματα του λιμού. Κι έτσι πήγε πρós κάθε κατεύθυνση, αρχίζοντας απ' τα χειμερινά ανάκτορα της Αγίας Πετρούπολης και καταλήγοντας στο Ουσούρι και την Κάμισατκα. Η ανώτερη διοίκηση της Σιβηρίας είχε εξαίρετες προθέσεις κι εγώ δέν μπορώ παρά να επαναλάβω ότι, απ' όποια πλευρά κι άν την εξέταζες, ήταν πολύ καλύτερη, πολύ πió πεφωτισμένη κι ενδιαφερόταν πολύ περισσότερο για την ευημερία του

λαού, απ' τή διοίκηση οποιασδήποτε άλλης Ρώσικης επαρχίας. Δέν έπαυε όμως νά είναι μιá διοίκηση — ένα κλαδί τού δέντρου που είχε τίς ρίζες του στην Πετρούπολη — κι αυτό ήταν αρκετό γιά νά παραλύσει κάθε εξαίρετη πρόθεσή της, αρκετό γιά νά τήν κάνει ν' αναμυχθεί και νά σκοτώσει κάθε απαρχή τοπικής ζωής και προόδου. Οτιδήποτε κι άν άρχιζαν νά κάνουν οι ντόπιοι γιά τό καλό τής υπαίθρου, η διοίκηση τό έβλεπε μέ δυσπιστία κι αμέσως αυτό παρέλυε από ένα πλήθος δυσκολιών που προέρχονταν, όχι τόσο απ' τίς κακές προθέσεις τής διοίκησης, αλλά απλά απ' τό γεγονός ότι αυτοί οι αξιωματούχοι ανήκαν σ' ένα πυραμιδοειδή, συγκεντρωτικό διοικητικό μηχανισμό. Τό ίδιο ακριβώς τό γεγονός ότι ανήκαν σέ μιá κυβέρνηση, που τό κέντρο της ήταν μιá μακρινή πρωτεύουσα, τούς έκανε νά βλέπουν οτιδήποτε απ' τή σκοπιά τών κυβερνητικών υπαλλήλων, που πρώτα απ' όλα σκέφτονται τί θά πούνε οι ανώτεροί τους και πώς αυτό ή τό άλλο θά φανεί στό διοικητικό μηχανισμό.

Παράλληλα μέ τή γνώση του πάνω στην ανεπάρκεια τών κεντρικών διακητικών σωμάτων, οι παρατηρήσεις του πάνω στην ε λ ε υ θ ε ρ η έ ν ω σ η ε κ ε ί ν ω ν που έχουν κοινά συμφ έ ρ ο ν τ α, που έκανε στη διάρκεια τών μεγάλων ταξιδιών του στη Σιβηρία και τή Μαντζουρία, συμβάλανε στη διαμόρφωση τής αναρχικής του προσωπικότητας. Έβλεπε καθαρά τό ρόλο που έπαιζαν οι ανώνυμες μάζες στά μεγάλα ιστορικά γεγονότα και στην ανάπτυξη τού πολιτισμού. Αυτή η συνειδητοποίηση, όπως θά δούμε αργότερα, επηρέασε ολόκληρη τήν κοινωνιολογική κριτική του κι υπήρξε θεμελιακή γιά τή μέθοδό του ιστορικής έρευνας.

Όταν ο Κροπότκιν πήγε στην Ελβετία, οι ελευθεριακές και φεντεραλιστικές του τάσεις επηρεάστηκαν πολύ απ' τήν επαφή του μέ τήν ομοσπονδία τής Γιούρα που, στά 1872, είχε αναπτύξει αξιόλογες αυτόνομες κι αντιεξουσιαστικές τάσεις. Θά πρέπει νά παρατηρήσουμε ότι η ανάπτυξη αυτών τών τάσεων οφειλόταν σέ μεγάλο βαθμό στην υπερσυγκεντρωτική, γιά νά μήν πούμε τυραννική, κυριαρχία τής Διεθνούς.

Είναι απαραίτητο νά προσθέσουμε ότι οι αγωνιστές τής Ομοσπονδίας τής Γιούρα ήταν διαποτισμένοι απ' τόν αναρχισμό τού Μπακούνιν, που ήταν βασικά φεντεραλιστικός. Ο Κροπότκιν, όπως αναφέρει ο ίδιος, δέν ήταν ποτέ σέ άμεση επαφή μέ τόν Μπακούνιν.

Όταν γύρισε στη Ρωσία, ήρθε σ' επαφή μέ τίς ομάδες τών αριστερών διανοούμενων και συνειδητοποίησε ξανά τό άνόφελο τών αποπειρών που έκαναν εκείνοι που προσπαθούσαν ν' αναγεννήσουν τήν ύπαθρο, διαμέσου τών ζ έ μ σ τ β ο. Ένα τέτοιο έργο θεωρού-

νταν ύποπτο σεπαρατισμού ή ότι προσπαθούσε νά δημιουργήσει ένα κράτος εν κράτει καί διώκονταν σέ τέτοιο σημείο, ώστε οποιαδήποτε απόπειρα βελτίωσης τής επαρχιακής διοίκησης σ' ότι αφορά τίς υπηρεσίες υγεινής ή τά σχολεία, κατέληγε σέ μιá θλιβερή αποτυχία κι έφερε μαζί της τήν καταστροφή ολόκληρων ομάδων μελών εκλεγμένων στά ζ έ μ σ τ β ο.

Παρόλες τίς απογοητεύσεις που συνοδεύανε τή διοικητική του εμπειρία, προτού φύγει απ' τή Ρωσία ο Κροπότκιν ενεργοποιήθηκε γιά μιá ακόμα φορά. Έχοντας κληρονομήσει τήν πατρική περιουσία στό Τάμποφ, πήγε νά ζήσει εκεί κι αφιέρωσε όλη του τήν ενεργητικότητα στό τοπικό ζέμστβο. Αλλά αναγκάστηκε γιά μιá ακόμα φορά νά συνειδητοποιήσει τήν αδυνατότητα δημιουργίας σχολείων, συνεταιρισμών ή πρότυπων εργοστασίων, δίχως νά δημιουργηθούν νέα θύματα τής κεντρικής κυβέρνησης.

Απ' τ' άρθρα, που ο Κροπότκιν δημοσίεψε μεταξύ 1879 καί 1882 στή Revolve τής Γενεύης, φαίνεται καθαρά ότι τό διοικητικό σύστημα τής Δύσης, δέν έκανε άλλο απ' τό νά του προμηθεύει νέο υλικό γιά τίς κριτικές του ενάντια στό Κράτος, καί νά επιβεβαιώνει τίς φεντεραλιστικές κι ελευθεριακές του ιδέες. Όπου υπήρχε συγκεντρωτισμός, έβρισκε μιάν ισχυρή γραφειοκρατία.

"Δημιουργεί ένα στρατό γραφειοκρατών, που κάθονται σάν αρχάγες στους ιστούς τους, που δέν έχουν δει ποτέ τόν κόσμο παρά διαμέσου τών θολών τζαμιών τών παράθυρων τών γραφείων τους καί τόν ξέρουν μόνο απ' τούς φακέλους καί τίς παράλογες φόρμουλες τους — μιá μαύρη συμμορία, που δέν έχει άλλη θρησκεία έξω απ' τό χρήμα, κι άλλη σκέψη έξω απ' τό νά προσκολληθεί σέ οποιοδήποτε κόμμα, μαύρο, κόκκινο ή άσπρο, στό μέτρο που αυτό εγγυάται τή μεγαλύτερη δυνατή αμοιβή γιά τή λιγότερη δυνατή εργασία." Π. Κροπότκιν, Λ ό γ ι α ε ν ό ς Ε ξ ε γ ε ρ μ έ ν ο υ.

Ο συγκεντρωτισμός, που έχει σάν αποτέλεσμα μιάν υπερβολική γραφειοκρατία, φάνηκε στόν Κροπότκιν σάν ένα απ' τά χαρακτηριστικά του αντιπροσωπευτικού συστήματος. Είδε στό κοινοβουλευτικό καθεστώς τό θρίαμβο τής ανικανότητας καί περίγραψε μέ γλαφυρή ειρωνεία τίς διοικητικές καί νομοθετικές δραστηριότητες του βουλευτή, που δέν τόν καλούνε τώρα νά κρίνει καί ν' ασχοληθεί μέ θέματα γιά τά οποία είναι απόλυτα κατάλληλος, αλλά του ζητάνε νά ψηφίσει γιά μιá σειρά ζητημάτων, ατέλειωτης ποικιλίας, που προκύπτουν απ' αυτές τίς γιγάντιες μηχανές που είναι τά συγκεντρωτικά Κράτη.

"Θά πρέπει νά ψηφίσει φόρους γιά τά σκυλιά καί τή μεταρρύθ-

μιση τής πανεπιστημιακής εκπαίδευσης, δίχως ποτέ νά έχει πατήσει τό πόδι του σέ πανεπιστήμιο ή νά γνωρίσει ποτέ ένα επαρχιακό σκυλί. Θά πρέπει νά δώσει τή γνώμη του γιά τά πλεονεκτήματα τού τουφεκιού Γκράς καί γιά τήν τοποθεσία τών κρατικών στάβλων. Θά πρέπει νά ψηφίσει γιά τή φυλλοξήρα στις καπνοφυτείες, τήν στοιχειώδη εκπαίδευση καί τήν αστεακή υγιεινή, στην Κοτσίν Κίνα καί τή Γουϊάνα, γιά τίς καμινάδες καί τό Ομπσερβατουάρ τού Παρισιού. Δέν έχει δει ποτέ στρατιώτες παρά μόνο σέ γυμνάσια, αλλά θά διατάζει στρατιωτικά σώματα μήν έχοντας συναντήσει ποτέ έναν άραβα, θά φτιάξει καί θά ξαναφτιάξει τό Μουσουλμανικό κώδικα στην Αλγερία. Θά ψηφίσει γιά τό στρογγυλό πηλήκιο μέ λοφίο ή γιά τό κλασικό πηλήκιο ανάλογα μέ τά γούστα τής γυναίκας του. Θά προστατέψει τή ζάχαρη καί θά θυσιάσει τό ζαχαροκάλαμο. Θά καταστρέψει τό κρασί, έχοντας τήν εντύπωση ότι τό προστατεύει. Θά ψηφίσει υπέρ τής αναδάσωσης ενάντια στην κτηνοτροφία καί θά προστατέψει τήν κτηνοτροφία ενάντια στό δάσος. Θά πρέπει νά δείξει τήν ικανότητά του στόν τραπεζικό τομέα. Θά θυσιάσει ένα κανάλι ή ένα σιδηρόδρομο, δίχως νά ξέρει σέ ποιο μέρος τής Γαλλίας βρίσκονται. Θά προσθέσει νέα άρθρα στόν νομικό κώδικα, δίχως ποτέ νά τών συμβουλευτεί. Ένας γνήσιος Πρωτέας, παντογνώστης καί παντοδύναμος, σήμερα στρατιώτης κι αύριο τραπεζίτης καί μετά ακαδημαϊκός, οδοκαθαριστής, γατροός, αστρονόμος, φαρμακοβιομήχανος, βυρσοδέψης ή συμβολαιογράφος, σύμφωνα μέ τήν ημερήσια διάταξη τού Κοινοβούλιου, ποτέ δέ διστάζει ούτε λεπτό. Συνηθισμένος, υπό τήν ιδιότητά του σά δικηγόρος, δημοσιογράφος ή δημόσιος ομηλητής, νά μιλάει γιά πράγματα που δέν ξέρει τίποτα, ψηφίζει γιά όλα αυτά καθώς καί γι' άλλα ζητήματα μέ μόνο αυτή τή διαφορά, ότι ενώ στίς εφημερίδες απλώς διασκεδάζε τούς αναγνώστες του καί στό δικαστήριο η φωνή του απλώς ξυπνούσε τούς κοιμισμένους δικαστές, στό Κοινοβούλιο θά κάνει νόμους γιά 30 ή 40 εκατομμύρια κατοίκους." Π. Κροπότκιν, Λ ό γ ι α ε ν ό ς Ε ξ ε γ ε ρ μ έ ν ο υ .

Αλλά οι δυτικές χώρες, μαζί μέ τίς γελοιές διοικήσεις τών συγκεντρωτικών κοινοβουλευτικών καθεστώτων, τού αποκάλυψαν τήν τεράστια δύναμη, πιό απέραντη καί πιό πολύπλοκη, που παρατήρησε στό Ρώσικο μί ρ: εκείνη τών ελεύθερων ενώσεων που "επεκτείνονται καί καλύπτουν κάθε κλάδο τής ανθρώπινης δραστηριότητας" καί που τόν έκαναν νά διακηρύξει ότι "τό μέλλον βρίσκεται στά χέρια τών ελεύθερων ενώσεων κι όχι τών συγκεντρωτικών κυβερνήσεων". Ιδιαίτερα τά χρόνια που πέρασε στην Αγγλία, μιά χώ-

ρα όπου η ανεξαρτησία των ανθρώπων κι η τεράστια ανάπτυξη της ελεύθερης πρωτοβουλίας δέν ήταν δυνατόν νά μὴν εντυπωσιάσουν τόν ξένο που ερχόταν ἀπὸ Σλάβικες ἢ Λατινικὲς χῶρες, ἔκαναν τὸν Κροπότκιν νά προσδώσει μεγάλη, κάποτε ἀκόμα κι υπερβολικὴ, σημασία στὶς ἐνώσεις.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἀμεση γνώση τοῦ Δυτικοῦ κόσμου, ὁ Κροπότκιν πρόσθεσε μὰ νέα τάση στὶς μελέτες του. Ὄντας γεωγράφος στὴ Ρωσία ἔγινε ἕνας ματιώδης ιστορικὸς στὴ Βρετανία. Επιθυμοῦσε νά κατανοήσει τὸ Κράτος κι ἤξερε ὅτι γιὰ νά τὸ κάνει αὐτὸ "μόνον ἕνας τρόπος ὑπάρχει, ἐκεῖνος τῆς μελέτης του στὴν ιστορικὴ του ἀνάπτυξη". Ἀνακάλυψε μ' ἐνθουσιασμό ὅτι ἡ γενικὴ τάση τῆς ἐπιστήμης εἶναι ἐκεῖνη "τῆς μελέτης τῆς φύσης ὄχι ἀπ' τὰ μεγάλα τῆς σύνολα καὶ τὰ γενικά συμπεράσματα, ἀλλὰ μάλλον ἀπ' τὰ ἐπιμέρους φαινόμενα, τὰ ξεχωριστὰ στοιχεία". Ἡ ιστορία ἐπίσης παῖνε νά εἶναι ἡ ιστορία τῶν δυναστειῶν καὶ γίνεται ἡ ιστορία τῶν λαῶν. Τόσο τὸ καλύτερο γιὰ τὴν ιστορικὴ μέθοδο ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν φεντεραλιστικὴ ἀντίληψη, γιατί θά γίνει φανερό ὅτι οἱ μεγάλες προοδευτικὲς ἀλλαγὲς δέν συντελέστηκαν στὰ δικαστήρια καὶ τὰ κοινοβούλια, ἀλλὰ στὴν πόλη καὶ τὴν ὑπαιθρο. Ἀφιερώνοντας τὸν εαυτὸ του στὶς ιστορικὲς μελέτες εἶδε στὸν υπερβολικὸ συγκεντρωτισμὸ τῆς Ρωμαϊκῆς Αυτοκρατορίας τὴν αἰτία τῆς κατάρρευσής της καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν Κομμουνῶν, τὴν ἀναγέννηση τοῦ δυτικοῦ κόσμου. "Στὴ χειραφέτηση τῶν Κομμουνῶν καὶ στοὺς ξεσηκωμοὺς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν Κομμουνῶν ἐνάντια στὸ Κράτος, βρισκόμε τὶς πρὸ ὁμορφες σελίδες τῆς ιστορίας. Ὄταν κοιτάζουμε στὸ παρελθόν, δὲ στρέφουμε τὰ μάτια μας στὸν Λουδοβίκο 11ο ἢ τὸν Λουδοβίκο 15ο ἢ τὴν Αἰκατερίνη τὴ Β', ἀλλὰ μάλλον στὶς Κομμούνες ἢ τὶς Δημοκρατίες τοῦ Ἀμάλφι καὶ τῆς Φλωρεντίας, τῆς Τουλοῦζης καὶ τῆς Λαόν, τῆς Λιέγης ἢ τοῦ Κουρτραί, τοῦ Ἀμβούργου καὶ τῆς Νυρεμβέργης, τοῦ Ποκῶφ καὶ τοῦ Νοβγκορόντ."*

Προσαθώντας ν' ἀντλήσει παραδείγματα ἀπ' τὴ μεσαιωνικὴ κοινωνία, ὁ Κροπότκιν ἔκανε διάφορα λάθη στὶς ἐρμηνεῖες του, που σφειλονταν περισσότερο ἀπ' οτιδήποτε ἄλλο στὸ γεγονός ὅτι τὰ κείμενα που συμβουλευόταν (ὅπως τὰ γραπτὰ τοῦ Σισμόντι) δέν ἦταν τόσο προχωρημένα, ὅσο οἱ σημερινὲς ιστορικὲς μελέτες. Ὡστόσο, δὲ χρειάζεται νά σκεφθούμε ὅπως μερικοὶ ἐπιτόλαιοι ἄνθρωποι, ὅτι ὁ Κροπότκιν ἔβλεπε τὴν ἐποχὴ τῶν Κομμουνῶν σάν ἕνα εἶδος

* Βλ. Π. Κροπότκιν "Τὸ Κράτος κι ὁ ἱστορικὸς του Ρόλος", ἐκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" 1985 - Σ.τ.Μ.

χρυσής εποχής. "Θά πούνε, δέ χωρεί καμά αμφιβολία, ότι ξέχασα τις συγκρούσεις και τους εσωτερικούς αγώνες με τους οποίους είναι γεμάτη η ζωή των κομμουνών, τις σκληρές μάχες ενάντια στους ευγενείς, τις εξεγέρσεις των "νεαρών τεχνών" ενάντια στις "παλιές τέχνες, την αματοχουσία και τ' αντίποινα που συνέβαιναν πάντα στη διάρκεια αυτών των αγώνων... Όχι δέν ξεχνώ τίποτα. Αλλά σαν τον Λεό και τον Μπόθα — τους δυό ιστορικούς της Ν. Ιταλίας — σαν τους Σισμόντι, Φεράρι, Τζίνο Καπόνι και τόσους άλλους, υποστηρίζω ότι αυτοί καθεαυτοί οι αγώνες ήταν η απόδειξη της ελευθερίας της ζωής στις ελεύθερες πόλεις." (βλ. Η Κ α τ ά κ τ η σ η τ ο ύ Ψ ω μ ι ο ύ"). Αυτοί οι εσωτερικοί αγώνες, σύμφωνα με τον Κροπότκιν, επιτρέψανε την επέμβαση του βασιλιά και την τάση των Κομμουνών να κλειστούν μέσα στα τείχη τους (Λ ό γ ι α ε ν ό ς Ε ξ ε γ ε ρ μ έ ν ο υ).

Ένας άλλος ιστορικός τομέας που εξερεύνησε ο Κροπότκιν ήταν η Γαλλική Επανάσταση. Αντιτάχθηκε στην μπουρζουαζία του 1789 που "τό ιδανικό της ήταν να καταργήσει όλες τις τοπικές δυνάμεις που εκείνη την εποχή αποτελούσαν τόσο πολλές αυτόνομες μονάδες μέσα στο κράτος. Σκόπευαν να συγκεντρώσουν όλη την κυβερνητική εξουσία στα χέρια μιάς κεντρικής εκτελεστικής αρχής, που θά ελεγχόταν αυστηρά απ' το Κοινοβούλιο και που επίσης θά την υπάκουαν αυστηρά μέσα στο κράτος, και που θά συνδυάζει όλες τις αρμοδιότητες — φόρους, νόμους, δικαστήρια, αστυνομία, στρατό, σχολεία, πολιτικούς ελέγχους, γενική διεύθυνση του εμπορίου και της βιομηχανίας — τά πάντα (Η Μ ε γ ά λ η Γ α λ λ ι κ ή Ε π α ν ά σ τ α σ η *). Κατηγόρησε τους Γιρονδίνους για την απόπειρα να διαλύσουν τις κομμούνες κι εξήγησε ότι ο φεντεραλισμός τους δέν ήταν παρά ένα αντιπολιτευτικό σύνθημα κι ότι έδειξαν με τις πράξεις τους πως ήταν υπέρ του συγκεντρωτισμού όσο κι οι Ορεινοί.

Σύμφωνα με τον Κροπότκιν, οι κομμούνες ήταν η ψυχή της Γαλλικής Επανάστασης και πρόσφερε εκτεταμένα παραδείγματα του κομμουνιστικού** κινήματος, επιδιώκοντας να δείξουν ότι μιά απ' τις πρωταρχικές αιτίες του εκφυλισμού των πόλεων, ήταν η κατάργηση των εν ολομελεία συνελεύσεων των πολιτών, που έ-

* Τό κορυφαίο αυτό έργο του Κροπότκιν έχει μεταφραστεί και θά κυκλοφορήσει σε 3 τόμους από τις εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" στην περίοδο 1985-86 (Σ.τ.Μ.).

** Τό κοινοτιστικό κίνημα, τό κίνημα υπέρ της δημιουργίας ελεύθερων κοινοτήτων (Σ.τ.Μ.).

λεγχε τή Δικαιοσύνη καί τή Διοίκηση.

Η εποχή τών Κομμουνών καί τής Γαλλικής Επανάστασης ήταν γιά τόν Κροπότκιν, όπως καί γιά τόν Σαλβεμίνι, οι δυό ιστορικοί τομείς όπου βρήκε τήν επιβεβαίωση τών δικών του φεντεραλιστικών ιδεών καί τά στοιχεία τής ανάπτυξης τής ελευθεριακής του αντίληψης γιά τή ζωή καί τήν πολιτική. Αλλά παράμεναν πάντα ζωντανές σ' αυτόν οι μνήμες τών παρατηρήσεών του πάνω στό Ρώσικο μίρ καί τίς ελεύθερες ενώσεις ανάμεσα στους πρωτόγονους λαούς κι αυτές τού επιβεβαίωναν τό φεντεραλισμό του, που μερικές φορές τόν κάνει νά ξεστρατίζει σέ μιά λαϊκή απλοϊκότητα, όπως στήν Κατάρση τού Ψωμιού.

Όταν ο Κροπότκιν μελέτησε τίς διάφορες σοσιαλιστικές θεωρίες, υιοθέτησε μιάν αρνητική στάση απέναντα στους Σαίν-Σιμονιστές καί τούς λεγόμενους Ουτοπικούς, ιδιαίτερα τόν Καμπέ, γιατί στήριζαν τά συστήματά τους σέ μιά διοικητική ιεραρχία: αντίθετα, έδειξε μεγάλο ενθουσιασμό γιά τίς κομμουναλιστικές θεωρίες τού Φουριέ (βλ. Η Σ ύ γ χ ρ ο ν η Ε π ι σ τ ή μ η καί ο Α ν α ρ χ ι σ μ ό ς*). Ανατάχθηκε στήν κρατική κολλεκτιβοποίηση, γιατί μολονότι τροποποίησε αποφασιστικά τό καπιταλιστικό καθεστώς "δέν καταργεί τό σύστημα τής μισθωτής εργασίας, γιατί "τό Κράτος, δηλαδή, η αντιπροσωπευτική κυβέρνηση, εθνική ή κοινοτική, παίρνει τή θέση τού αφεντικού", έτσι ώστε οι αντιπρόσωποι κι οι γραφειοκράτες του ν' απορροφάνε καί νά καθιστούν αναγκαία τήν υπεραξία (βλ. Η Κατάρση τού Ψωμιού καί Η Σ ύ γ χ ρ ο ν η Ε π ι σ τ ή μ η καί ο Α ν α ρ χ ι σ μ ό ς). Επίσης αληθινό γιά τό σοσιαλιστικό Κράτος είναι τό ακόλουθο σχόλιο: "Πόση εργασία παρέχουμε στό Κράτος;" Κανένας οικονομολόγος δέν προσπάθησε ποτέ νά υπολογίσει τόν αριθμό τών ημερών εργασίας που ο εργάτης, στό χωράφι ή στό εργοστάσιο, προσφέρει κάθε χρόνο στό είδωλο τών Βαβυλώνιων. Μάταια θά ψάξει κανείς στά βιβλία τής πολιτικής οικονομίας γιά νά καταλήξει σ' έναν κατά προσέγγιση υπολογισμό τού μέρους εκείνου που ο άνθρωπος, ο παραγωγός όλου τού πλούτου, δίνει απ' τήν εργασία του στό Κράτος.

"Ένας απλός υπολογισμός βασισμένος στόν Κρατικό προϋπολογισμό, ενός έθνους, τών επαρχιών καί τών κομμουνών (που συνεισφέρουν στά έξοδα τού Κράτους), δέν θά είχε καμιά σημασία γιατί θά έπρεπε κανείς νά υπολογίσει όχι τίς πηγαίνει κάθε χρόνο στό χρη-

* Περιέχεται στό βιβλίο τού Κροπότκιν "Πρός τούς Νέους", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" (Σ.τ.Μ.).

ματοκιβώτιο του Θησαυροφυλάκιου, αλλά τι αντιπροσωπεύει σε πραγματική αξία για τον φορολογούμενο κάθε σελλίνο που πληρώνεται στο Θησαυροφυλάκιο. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι η ποσότητα εργασίας που παρέχεται απ' τον παραγωγό στο Κράτος πρέπει να είναι τεράστια. Πρέπει να φθάνει, και για ορισμένες τάξεις ξεπερνάει, τις 3 μέρες εργασίας τη βδομάδα που ο δουλοπάροικος παρείχε συνήθως στον κύριό του" (Η Σ ύ γ χ ρ ο ν η Ε π ι σ τ ή μ η κ α ι ο Α ν α ρ χ ι σ μ ό ς). Ακόμα και το Σοσιαλιστικό Κράτος θά προσπαθούσε ν' αυξήσει τις απολαβές του, γιατί "κάθε κόμμα που βρίσκεται στην εξουσία είναι υποχρεωμένο να δημιουργεί νέες θέσεις εργασίας για τους υποστηρικτές του" κι όχι μόνο θά επιβάρυνε την οικονομική ζωή της χώρας με διοικητικές δαπάνες, αλλά και θά δημιουργούσε επίσης μιά ολιγαρχία ανίκανων. Αντίθετα, αυτό που χρειάζεται, είναι το σ υ λ λ ο γ ι κ ό π ν ε υ μ α τ ώ ν μ α ζ ώ ν π ο υ θ ά δ ρ ά σ ε σ υ γ κ ε κ ρ ι μ έ ν ε ς υ π ο θ έ σ ε ι ς.

Το σ υ λ λ ο γ ι κ ό π ν ε υ μ α είναι ένας γενικός όρος, που στην Κ α τ ά κ τ η σ η τ ο υ Ψ ω μ ι ο ύ έγινε "ο λαός", "η κομμούνια", "κοινωνία" κλπ. που διευθύνει τη δικαιοσύνη, οργανώνει τα πάντα κι επιλύει τα πιο πολύπλοκα προβλήματα. Είναι ένα είδος θεότητας που ο Σαβέριο Μερλίνο περιέγραψε με δικαιολογημένη ειρωνεία ότι παίζει το ρόλο που έπαιξε ο χορός στην Ελληνική τραγωδία και που οι πιο βαθυστόχαστοι αναρχικοί θεωρητικοί απέχουν πολύ απ' τὸ νά λατρεύουν. Ἄν ὅμως ο φεντεραλισμός του Κροπότκιν στερείται ακριβείας κι εκφράζει υπερβολική πίστη στίς πολιτικές ικανότητες του λαού, είναι μολοντούτο σημαντικός εξαιτίας της πλατιάς του ο π τ ι κ ή ς. Καμά ομοσπονδία δέν μπορεί νά είναι συνεπής ἂν δέν είναι ενιαία. Καί μπορεί νά είναι τέτοια μόνον ἂν είναι σοσιαλιστική κι επαναστατική.

Ἡ ενιαία φύση τῶν φεντεραλιστικῶν ιδεῶν τοῦ Κροπότκιν ἀποδεικνύεται ἀπό πολλὰ ἀποσπάσματα στὰ κείμενά του. Οἱ ἀκόλουθες διακηρύξεις εἶναι οἱ πιὸ σαφείς: "Ἡ Ὁ μ ο σ π ο ν δ ι α κ ι η Ἀ υ τ ο ν ο μ ι α δέν εἶναι ἀρκετές. Δέν εἶναι παρὰ λέξεις που καλύπτουν τὴν ἐξουσία τοῦ συγκεντρωτικοῦ κράτους." "Σήμερα, τὸ Κράτος ἔχει καταφέρει νά ἐλέγχει κάθε πλευρὰ τῆς ζωῆς μας. Ἀπ' τὴν κούνα ὡς τὸν τάφο μᾶς κρατᾶει στὴν ἀρπάγη του. Κάποτε, κάτω ἀπ' τὸ προσώπειο τοῦ συγκεντρωτικοῦ κράτους, κάποτε σὺν ἐπαρχιακῆ ἢ καντονιακῆ κυβέρνησης, κάποτε σὺν Κράτος-Κομμούνια, ἀκολουθεῖ κάθε μας βῆμα, ἐμφανίζεται στὴ γωνιά τοῦ δρόμου, κρατώντας καὶ βασανίζοντάς μας." Ἡ ε λ ε ὑ θ ε ρ η κ ο μ μ ο ὦ ν α εἶναι, σύμφω-

να μέ τόν Κροπότκιν, η "πολιτική μορφή που πρέπει νά πάρει η κοινωνική επανάσταση". Εγκωμιάζει τήν Παρισινή Κομμούνα γιατί η κοινοτική της αυτονομία ήταν ένα μέσο κι η κοινωνική επανάσταση ο σκοπός. Η Κομμούνα τού 20ού αιώνα "θα είναι όχι μόνο κομμουνιστική αλλά και κομμουνιστική! όντας επαναστατική στην πολιτική, θά είναι τέτοια καί στο πεδίο της παραγωγής καί τής ανταλλαγής. Είτε η Κομμούνα θά είναι απόλυτα "ελεύθερη νά δώσει στον εαυτό της τούς θεσμούς που επιθυμεί καί νά κάνει όλες τīs μεταρρυθμίσεις που θεωρεί απαραίτητες" ή θά παραμείνει απλά ένα παρακλάδι τού κράτους, εμποδιζόμενη σ' όλες τīs ενέργειες, πάντα στά πρόθυρα τού νά έρθει σέ σύγκρουση μέ τό κράτος καί νά ηττηθεί οπωσδήποτε στην πάλη του μ' αυτό." Γιά τόν Κροπότκιν, λοιπόν, οι ελεύθερες κομμούνες ήταν τά αναγκαία κανάλια διαμέσου τών οποίων η επανάσταση θά μπορούσε νά φθάσει στη μέγιστη ανάπτυξη της.

Ο φεντεραλισμός του αποβλέπει στην "πλήρη ανεξαρτησία τών κομμουνών, στην ομοσπονδία τών ελεύθερων κομμουνών καί τήν κοινωνική επανάσταση στις κομμούνες, δηλαδή, στη δημιουργία ενομένων παραγωγικών ομάδων στη θέση τής κρατικής οργάνωσης.

Ο Κροπότκιν είτε στους αγρότες: "Κάποτε η γη ανήκε στις Κομμούνες, αποτελούνταν από κείνους που καλλιεργούσαν τή γη μέ τά ίδια τους τά χέρια, αλλά εξαιτίας τής απάτης, τών πιέσεων καί τής βίας, τά κοινοτικά εδάφη έγιναν ατομική ιδιοκτησία. Συνακόλουθα, οι αγρότες πρέπει νά οργανωθούν σέ κομμούνες καί νά ξαναπάρουν πίσω τή γη τους γιά νά τή βάλουν στη διάθεση εκείνων που είναι πρόθυμοι νά τή δουλέψουν." Καί ξανά. "Χρειάζεστε ένα δρόμο; Τότε οι κάτοικοι τών γειτονικών κομμουνών θά κλείσουν μιά συμφωνία μεταξύ τους καί θά κάνουν ένα δρόμο καλύτερο απ' ότι θά έκανε ο Υπουργός Δημοσίων Έργων. Χρειάζεστε σιδηροδρομική γραμμή; Οι ενδιαφερόμενες κομμούνες μιάς ολόκληρης περιοχής θά κάνουν μιά σιδηροδρομική γραμμή καλύτερη απ' τούς εργολάβους που συσσωρεύουν εκατομμύρια κακοφτιαγμένες σιδηροδρομικές γραμμές. Θά χρειαστείτε σχολεία; Μπορείτε νά τή φτιάξετε οι ίδιοι όπως αυτοί οι Παριζιάνοι τζέντλεμαν καί νά τή κάνετε καλύτερα απ' αυτούς. Τό Κράτος δέν έχει καμιά σχέση μ' όλα αυτά' σχολεία, δρόμοι, κανάλια, μπορούν νά οικοδομηθούν καλύτερα από σάς καί μέ μικρότερα έξοδα." Αυτά τά αποσπάσματα απ' τό Λόγια ενός Εξεργεμένου, κάνουν ξεκάθαρο ότι σ' εκείνα τά σημεία τής Κατάκτησης τού Ψωμιού, όπου λέει ότι η κομμούνα θά μοιράζει τ' αγαθά, θά κατανέμει τά ξύλα, θά ρυθμίζει τά βοσκοτόπια,

θά χωρίζει τή γή κλπ., δέν εννοεί τήν Κομμούνα σάν "παρακλάδι του Κράτους", αλλά σάν μιá ελεύθερη ένωση τών ενδιαφερόμενων μελών, που μπορεί νά είναι είτε ένας συνεταιρισμός ή ένα επαγγελματικό σώμα ή απλά, μιá προσωρινή ένωση διάφορων ανθρώπων, που τούς ενώνει μιá κοινή ανάγκη.

Ο Κροπότκιν, μολονότι συνειδητοποιεί τή σοβαρότητα τους, δέν ασχολείται μέ τούς κινδύνους που είναι εγγενείς στην αυτονομία τών μικρών ομάδων. Υπάρχει ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα πάνω σ' αυτό τό θέμα: "Ακόμα και στην εποχή μας, τοπικιστικά αισθήματα μπορεί νά γεννήσουν υπερβολική ζήλια ανάμεσα σέ δυό γειτονικές κομμούνες, νά εμποδίσουν τήν άμεση συμμαχία τους ακόμα και νά προκαλέσουν αδελφοκτόνους αγώνες. Αλλά ακόμα κι άν αυτές οι ζήλιες μπορούν νά εμποδίσουν αποτελεσματικά τήν άμεση ομοσπονδοποίηση ανάμεσα σέ δυό γειτονικές κομμούνες, η ομοσπονδία τούτη θά σταθεροποιηθεί διαμέσου τών μεγάλων κέντρων. Σήμερα, δυό πολύ μικρές γειτονικές περιφέρειες δέν έχουν τίποτα που νά τις ενώνει άμεσα' οι ελάχιστες σχέσεις που έχουν μεταξύ τους, είναι πιό πιθανό νά χρησιμέψουν, γιά νά προκαλέσουν σύγκρουση παρά γιά νά συσφιξουν τούς δεσμούς αλληλεγγύης. Κι οι δυό τους όμως έχουν ήδη ένα κοινό κέντρο μέ τό οποίο βρίσκονται σέ συνεχή επαφή και δίχως τό οποίο δέν θά μπορούσαν νά υπάρξουν' παρά τις τοπικιστικές ζήλιες, θά οδηγηθούν στην ένωση απ' τή μεγάλη πόλη, όπου εφοδιάζονται μέ προμήθειες κι όπου φέρνουν τά προϊόντα τους' η κάθε μιá τους πρέπει νά συμμετέχει στην ίδια ομοσπονδία, προκειμένου νά διατηρήσει τις δικές της σχέσεις μ' αυτό τό κέντρο συντονισμού και νά ενωθεί μ' αυτό."

Εδώ, ξανά, έχουμε μιá απλοποίηση του φεντεραλιστικού προβλήματος. Γιά νά κρίνει όμως κανείς τόν Κροπότκιν δίκαια, θά πρέπει νά πάρει υπόψη ό,τι έχει γράψει ή ό,τι δέν ήταν σέ θέση νά γράψει. Κάποιες βιαστικές δηλώσεις, κάποια κενά, κάποια υπεραπλοποίηση πολύπλοκων προβλημάτων, δέν οφείλονται μόνο στον τρόπο σκέψης του, αλλά και στην υλική αδυνατότητα ανάπτυξης τής άποψής του. Ο Κροπότκιν σχεδόν πάντα έγγραφε γιά εφημερίδες που διαβάζονταν από εργάτες. Όντας βαθιά δημοκρατικός, εγκατέλειπε πάντοτε εθελοντικά τις θεωρητικολογίες, γράφοντας απλά και σύντομα. Ο Μαλατέστα που ήταν κι αυτός ένας αυθεντικός θεωρητικός κι ένας καλλιεργημένος άνθρωπος, έκανε τό ίδιο. Ακόμα κι οι μπροσούρες του δέν αντιπροσωπεύουν τήν όλη έκφραση τών ιδεών του, μιá πλήρη έκθεση τών ερευνών του. Ο ίδιος εξηγεί τό λόγο στ' "Απομνημονεύματά" του: "Έπρεπε νά επεξεργαστώ ένα ολότελα νέο

τρόπο γι' αυτές τις προσούρες. Εξομολογούμαι ότι συχνά κοιτάζα με φθόνο εκείνους τούς συγγραφείς που είχαν στη διάθεσή τους όσες σελίδες ήθελαν για την ανάπτυξη των ιδεών τους και κείνους που μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν τη δικαιολογία του Ταλλευράνδου, "Δέν είχα καιρό να είμαι σύντομος". Όταν έπρεπε να συνοψίσω το έργο αρκετών μηνών, λογουχάρη, πάνω στην καταγωγή του νόμου, για μία μιά προσούρα 1 πέννας, χρειάστηκα αρκετό χρόνο για να τό κάνω."

Ο Κροπότκιν αντιμετώπισε αυτές τις υλικές δυσκολίες μόνο γύρω στα 1884, ενώ μετά, για 30 σχεδόν χρόνια, μπόρεσε να γράψει αξιόλογα βιβλία. Σ' αυτή όμως τη δεύτερη περίοδο ήταν περισσότερο ένας θεωρητικός παρά ένας αγκιτάτορας κι οι σκέψεις του ήταν απορροφημένες απ' τις ιστορικές έρευνες και τις επιστημονικές μελέτες, έτσι το κείμενο "Τά λόγια ενός Εξεγερμένου", παραμένει το καλύτερο αναρχικό του έργο ως προς τη ζωντάνια έκφρασης και την ιδεολογική συνοχή.

Μερικοί νόμισαν ότι έβλεπαν στη στάση του Κροπότκιν στα 1914 μιά αναλογία μ' εκείνη του Μπακούνιν στα 1871' ο Μπακούνιν ήταν υπέρ της επαναστατικής άμυνας της Γαλλίας, μετά την ανατροπή της μοναρχίας απ' την επανάσταση του Παρισιού κι αντιτασσόταν επίσης στη δημοκρατική κυβέρνηση του Παρισιού και παρότρυνε σέ εξέγερση εναντίον της, γιά ν' αντιτάξει στο Γερμανικό στρατό την επανάσταση του λαού.

Μέ τη φιλοπόλεμη στάση του ο Κροπότκιν διαχωρίστηκε απ' τον αναρχισμό, προχωρώντας επιπλέον τόσο μακριά ώστε να υπογράψει Τ ό Μ α ν ι φ έ σ τ ο τ ω ν 1 6 στα 1916, ένα έγγραφο που σημαδεύει την κυριαρχία της ασυνοχής στους φιλοπόλεμους αναρχικούς' επίσης υποστήριξε τον Κερένσκι στη Ρωσία πάνω στο ζήτημα της συνέχισης του πολέμου.

Ο Κροπότκιν είδε το φεντεραλιστικό πρόβλημα σάν τεχνικό και διακηρύσσει στο τελευταίο βιβλίο του, "Η Σύγχρονη Επιστήμη και ο Αναρχισμός", ότι ο άνθρωπος θά υποχρεωθεί ν' ανακαλύψει νέες μορφές οργάνωσης γιά τίς κοινωνικές λειτουργίες που εκπληρώνει τό Κράτος διαμέσου της γραφειοκρατίας κι ότι "όσο δέ γίνεται αυτό, δέ θά γίνει τίποτα."

Αλλά στη ζωή του, εν μέρει επαναστατική κι εν μέρει αυστηρά επιστημονική, δέν μπόρεσε ν' αναπτύξει συστηματικά τη φεντεραλιστική του αντίληψη κι η δική του αντίληψη γιά τόν αναρχισμό, όπου τό ζωτικό πνεύμα του λαού συνιστά την ουσία της εξέλιξης, ανατίθονταν στην ανάπτυξη των φεντεραλιστικών του ιδεών γιά τό

μέλλον.

Ποιά ήταν η στάση του Κροπότκιν απέναντι στον ευρωπαϊκό πόλεμο και τη Ρώσικη Επανάσταση; Πιστεύω ότι έχει ενδιαφέρον να εξεταστεί, γιατί η φεντεραλιστική του σκέψη συνέβαλε στη διαμόρφωση της στάσης του. Στα "Απομνημονεύματά" του ο Κροπότκιν έγραφε: "Η σύγκρουση μεταξύ Μαρξιστών και Μπακουϊκών δέν ήταν ένα θέμα προσωπικό. Ήταν η αναπόφευκτη σύγκρουση ανάμεσα στην αρχή του φεντεραλισμού και την αρχή του συγκεντρωτισμού, ανάμεσα στις ελεύθερες κομμούνες και τη διακυβέρνηση απ' το Κράτος, ανάμεσα στην ελεύθερη δράση και τις λαϊκές μάζες που προχωρούν προς τη χειραφέτησή τους και τη νομική ολοκλήρωση του υπάρχοντος καπιταλισμού — μιιά σύγκρουση ανάμεσα στο λατινικό πνεύμα και το γερμανικό πνεύμα." Μέ το ξέσπασμα του πολέμου, ο Κροπότκιν θεωρούσε τη Γαλλία θεματοφύλακα του λατινικού πνεύματος, δηλαδή, της επανάστασης και τη Γερμανία, θρίαμβο της Κρατικής λατρείας, δηλαδή, της αντίδρασης. Η στάση του ήταν εκείνη των "υπερασπιστών της δημοκρατίας". Στην αρχή, τάχθηκε με το μέρος των σωβινιστών της Αντάντ κι έπεσε σάν τον Γκιγιόμ* στην υπερβολή.

Στή μονόπλευρη όμως τοποθέτησή του μπορούμε νά δούμε την απόλυτη βεβαιότητα του φεντεραλιστικού του πιστεύω. Αντιτίθονταν στη Γερμανία γιατί έβλεπε σ' αυτήν ένα κίνδυνο γιά την αυτονομία των ανθρώπων και την αρχή της αποκέντρωσης. Στο γράμμα του προς τό Σουηδό καθηγητή Τζ. Στέφεν (Freedom, Οκτώβρης 1914) διακήρυσσε: "Γιά τά Κράτη της Ανατολικής Ευρώπης κι ιδιαίτερα γιά τη Ρωσία, η Γερμανία ήταν ο κύριος υποστηρικτής και προστάτης της αντίδρασης. Ο Πρώσικος μιλιταρισμός, ο ψεύτικος θεσμός της λαϊκής εκπροσώπησης που πρόσφερε τό Γερμανικό Ράιχσταγκ, τά φεουδαλικά προνόμια των ξεχωριστών τμημάτων της Γερμανικής Αυτοκρατορίας κα η κακομεταχείριση των υποταγμένων εθνοτήτων στην Αλσατία κι ιδιαίτερα στην Πρωσική Πολωνία, όπου κακομεταχειρίζονταν τούς Πολωνούς όπως στη Ρωσία — δίχως νά διαμαρτύρονται τά προωθημένα πολιτικά κόμματα — αυτοί οι καρποί του Γερμανικού ιμπεριαλισμού ήταν τά διδάγματα που η σύγχρονη Γερμανία, η Γερμανία του Βίσμαρκ, δίδαξε στους γείτονές της και, πάνω απ' όλα, στο Ρώσικο δεσποτισμό. Θά είχε μήπως αυτός ο δεσποτισμός διατηρηθεί τόσο πολύ στη Ρωσία και θά είχε ποτέ τολμήσει νά κακομεταχειριστεί την Πολωνία και τη Φινλανδία

* Συγγραφέας της ατυχούς μπροσούρας, ο Πανγερμανιστής Κάρλ Μάρξ.

όπως τὸ ἔκανε, ἂν δὲν μπορούσε ν' αναπαράγει τὸ παράδειγμα τῆς "καλλιεργημένης Γερμανίας" κι ἂν δὲν ἦταν σίγουρος γιὰ τὴν προστασία τῆς Γερμανίας;"

Καὶ προβλέποντας τὴν κριτικὴ: Ξεχνάτε τὸ Ρώσικο δεσποτισμὸ; ἔγραψε:

"Κανένας δὲν μπορεί νὰ φανταστεῖ ὅτι μετὰ τὸν τωρινὸ πόλεμο, ὅπου ὅλα τὰ Ρώσικα κόμματα ἔχουν ξεσηκωθεί ὁμόθυμα ἐνάντια στὸν κοινὸ εχθρὸ, θὰ ξαναγυρίσει γιὰ μίαν ἀκόμα φορά στὸν παλιὸ δεσποτισμὸ' αὐτὸ εἶναι υλικά ἀδύνατο. Εκείνοι που ἔχουν κάνει μιά σοβαρὴ μελέτη τοῦ επαναστατικοῦ κινήματος στὴ Ρωσία στὰ 1905, γνωρίζουν ποιές ἦταν οἱ κυρίαρχες ιδέες στὴ διάρκεια τῆς πρώτης καὶ τῆς δευτέρης Δοῦμας, ὅπου οἱ ἐκλογές ἔγιναν κάτω ἀπὸ συγκριτικὰ ἐλεύθερες συνθήκες. Γνωρίζουν ὁπωσδήποτε ὅτι ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία, γιὰ ὅλα τὰ τμήματα που ἀπαρτίζουν τὴν Αυτοκρατορία, ἦταν ἡ θεμελιακὴ πολιτικὴ ὄλων τῶν φιλελεύθερων καὶ ριζοσπαστικῶν κομμάτων. Ἀλλὰ ὑπάρχει κάτι παραπάνω ἀπ' αὐτό. Ἡ Φινλανδία πέτυχε τὴν ἐπανάστασή της μὲ τὴ μορφὴ μιάς δημοκρατικῆς αυτονομίας κι ἡ Δοῦμα τὴν ἐπικύρωσε.

Ἐπιπλέον, ἐκείνοι που γνωρίζουν τὴ Ρωσία καὶ τίς σύγχρονες τάσεις που κυριαρχοῦν ἐκεῖ, καταλαβαίνουν ὁπωσδήποτε ὅτι ὁ παλιὸς δεσποτισμὸς δὲ θὰ επανεγκαθιδρυθεῖ ποτὲ μὲ τὴν πρό τοῦ 1905 μορφὴ κι ὅτι τὸ Ρώσικο Σύνταγμα δὲ θὰ μπορέσει νὰ πάρει ποτὲ μίαν ἱμπεριαλιστικὴ μορφὴ καὶ ν' ἀποκτήσει τὸ πνεῦμα που ἔχει ὁ Κοινοβουλευτισμὸς στὴ Γερμανία. Κατὰ τὴ γνώμη μας καὶ καθὼς ξέρουμε τὴ Ρωσία, εἴμαστε πεπεισμένοι ὅτι δὲ θὰ γίνει ποτὲ ἐπιθετικὴ καὶ πολεμοχαρὴς ὡς τὴ Γερμανία. Αὐτὸ δὲν τὸ δείχνει μόνον ὁλόκληρη ἡ Ρώσικη ἱστορία, ἀλλὰ κι ὁ τρόπος που συγκροτεῖται ἡ Ρώσικη ὁμοσπονδία ἀποκλείει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ μιλιταριστικοῦ πνεύματος στὸ πολὺ κοντινὸ μέλλον."

Γιὰ τὸν Κροπότκιν, ἡ Ρωσία ἦταν ἡ χώρα τοῦ μί ρ, ἡ χώρα που τοῦ εἶχε προσφέρει ἓνα πλατὺ πεδίο παρατήρησης τῶν ἐνεργειῶν καὶ τῶν δυνατοτήτων πρωτοβουλίας ἀπὸ μέρος τοῦ λαοῦ.

Ὁ Ευρωπαϊκὸς Πόλεμος τὸν παρέσυρε μακριὰ ἀπ' τὴν πολιτικὴ του οἰκογένεια, τὸ αναρχικὸ κίνημα. Ὡστόσο, ἡ Οκτωβριανὴ Ἐπανάσταση στὴ Ρωσία, τὸν ἔκανε νὰ ἐπιστρέψει γιὰ μιά ἀκόμα φορά.

Ὁ Κροπότκιν, ἀκόμα καὶ στὰ πρόϊμα γραπτά του, πάλεψε ἐνάντια στὴν ἀταπιάτη ὅτι οἱ μυστικὲς επαναστατικὲς εταίριες θὰ ἦταν ἱκανές, μὲλις καταστρεφόταν ἡ Τσαρική τυραννία, ν' ἀντικαταστήσουν τὴν ἠττημένη γραφειοκρατικὴ μηχανὴ μὲ μιά νέα διοίκηση, ἀποτελούμενη ἀπὸ τίμιους κι ἀδιάλλακτους επαναστάτες" "ἄλλοι — οἱ

προσεκτικοί που δουλεύουν για ν' αποκτήσουν φήμη, ενώ οι επαναστάτες δουλεύουν στο σκοτάδι ή χάνονται στη Σιβηρία[†] άλλοι — οι μηχανορράφοι, οι δημαγωγοί, οι δικηγόροι, οι άνθρωποι των γραμμάτων, που χύνουν περιστασιακά ένα δάκρυ που στεγνώνει γρήγορα πάνω στον τάφο των ηρώων και παριστάνουν τους φίλους του λαού — αυτοί είναι οι άνθρωποι που θα καταλάβουν τις κενές κυβερνητικές θέσεις και θα φωνάξουν "Πίσω!" στους ανώνυμους που έκαναν την επανάσταση." Η προφητεία του Κροπότκιν επαληθεύτηκε περίτρανα στη Ρωσία κι ο σύντροφός μας βρέθηκε στην αντιπολίτευση, μία αντιπολίτευση που θα είχε σημαντική απήχηση αν η ανεπιφύλακτη υποστήριξή του στον πόλεμο δέν είχε καταστρέψει το πολιτικό του κύρος.

Σε μία συνέντευξη με τον Αουγκουστίν Σούχου, που δημοσιεύτηκε στην Erkenntnis Befreiung της Βιέννης, ο Κροπότκιν είπε: "Θά πρέπει να έχουμε κοινοτικά συμβούλια. Αυτά θα πρέπει να εργάζονται ανεξάρτητα. Θά πρέπει, λογουχάρη, να φροντίζουν ώστε, σε περίπτωση μιάς φτωχής σοδειάς, ο πληθυσμός να μη στερηθεί τα αναγκαία για τη ζωή. Η συγκεντρωτική κυβέρνηση είναι, σ' αυτή την περίπτωση, μία εξαιρετικά δυσκίνητη μηχανή,* ενώ απ' την άλλη μεριά, μία ομοσπονδία συμβουλίων θα δημιουργούσε ένα ζωτικό κέντρο." Στη συνέντευξή του με τον Αρμάντο Μπόργκι, ο Κροπότκιν έδωσε μεγάλη έμφαση στο ρόλο των συνδικάτων σαν πυρήνων της αυτόνομης κι αντιεξουσιαστικής κοινωνικής επανάστασης. Σε μερικά απ' τα τελευταία του γράμματα (23 Δεκέμβρη 1920) που απευθύνονταν στον Ολλανδό αναρχικό Ντέ Ρέγκερ, που δημοσιεύτηκαν στον *Vrije Socialist*, ο Κροπότκιν έγραφε: "Η Κοινωνική Επανάσταση στη Ρωσία έχει πάρει δυστυχώς ένα συγκεντρωτικό κι εξουσιαστικό χαρακτήρα."

Οι απόψεις του Κροπότκιν για τη Ρώσικη Επανάσταση εκφράζονται στο μήνυμά του προς τους εργάτες της Δυτικής Ευρώπης,** που παρέδωσε στη δεσποινίδα Ρόνφιλντ στις 10 Ιούνη 1920, όταν εκείνη κι άλλοι αντιπρόσωποι του Εργατικού Κόμματος πήγαν να τον χαιρετίσουν στο ησυχαστήριό του στο Ντιμίτρυφ. Αυτό το μήνυμα

[†] Ο Κροπότκιν έκφραζε την εχθρότητά του για την καταπιεστική οικονομία της μπολσεβίκικης κυβέρνησης σε μία συνέντευξη με τον ανταποκριτή της *Daily News*, Γ. Μήκιν. Βλ. επίσης τις ενδιαφέρουσες συνεντεύξεις με τον Αλέξανδρο Μπέρκμαν στη *Libertaire* της 22 Φλεβάρη 1922.

** Περιέχεται στο βιβλίο του Κροπότκιν "Πρός τους Νέους", εκδ. "ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΤΥΠΟΣ" 1975 (Σ.τ.Μ.).

είναι ένα σημαντικό ντοκουμέντο της ιστορίας της Ρώσικης Επανάστασης.

Ο Κροπότκιν τόνισε ότι αν παραδεχθούμε ότι η απόπειρα εγκαθίδρυσης μιάς νέας κοινωνίας διαμέσου της Δικτατορίας του Προλεταριάτου είναι καταδικασμένη σε αποτυχία, δεν μπορούμε, μολοντούτο, ν' αρνηθούμε ότι η επανάσταση καθιέρωσε νέες αντιλήψεις στη Ρώσικη ζωή πάνω στην κοινωνική λειτουργία και τα δικαιώματα του εργάτη καθώς επίσης και τα δικαιώματα του κάθε πολίτη κι έκφρασε την ιδέα του με μιά ξεκάθαρη κι αδιάλλακτη κριτική του Μπολσεβικισμού σάν κομματικής δικτατορίας και συγκεντρωτικής κυβέρνησης.

Το πρώτο γενικό πρόβλημα αφορά τις διάφορες εθνότητες που απαρτίζουν τη Ρωσία. Πάνω σ' αυτό το ζήτημα ο Κροπότκιν γράφει:

"Μιά επανασύναψη σχέσεων ανάμεσα στα Αμερικάνικα και τα Ευρωπαϊκά έθνη και τη Ρωσία, δεν θά έπρεπε νά σημαίνει μιά παραδοχή της ανωτερότητας του Ρώσικου έθνους πάνω στα έθνη που συγκρότησαν την Αυτοκρατορία του Ρώσου Τσάρου.

Η αυτοκρατορική Ρωσία είναι νεκρή και δέ θ' αναβιώσει ποτέ. Το μέλλον των διάφορων επαρχιών που αποτελούσαν την Αυτοκρατορία, βρίσκεται σε μιά μεγάλη ομοσπονδία. Οι φυσικές επικράτειες των διάφορων τμημάτων αυτής της ομοσπονδίας δεν είναι με κανένα τρόπο διαφοροποιημένες από κείνες που γνωρίζουμε απ' την ιστορία της Ρωσίας, απ' την εθνογραφία και την οικονομική της ζωή. Κάθε απόπειρα σύνδεσης των συστατικών μερών της Ρώσικης Αυτοκρατορίας, όπως της Φινλανδίας, των επαρχιών της Βαλτικής, της Λιθουανίας, της Ουκρανίας, της Γεωργίας, της Αρμενίας, της Σιβηρίας κι άλλων, κάτω από μιά κεντρική εξουσία, είναι καταδικασμένη σε σίγουρη αποτυχία. Το μέλλον αυτού που αποτελούσε τη Ρώσικη Αυτοκρατορία βρίσκεται σε μιά ομοσπονδία ανεξάρτητων μονάδων.

Συνακόλουθα, θά ήταν υπέρ των συμφερόντων όλων των δυτικών εθνών νά διακηρύξουν πρώτα απ' όλα την αναγνώριση του δικαιώματος κάθε τμήματος της πρώην Ρώσικης Αυτοκρατορίας νά αυτοκυβερνείται."

Αλλά ο φεντεραλισμός του Κροπότκιν υπερβαίνει τα όρια αυτής της πρότασης γιά εθνογραφική αυτονομία. Τονίζει την αναγκαιότητα προσδοκίας, σ' ένα όχι μακρινό μέλλον, "μιάς εποχής όπου κάθε μέρος της ομοσπονδίας θά είναι κι αυτό μιά ομοσπονδία, μιά ελεύθερη ομοσπονδία αγροτικών κομμουνών κι ελεύθερων πόλεων και πιστεύω επίσης ότι η Δυτική Ευρώπη θά κινηθεί κι εκείνη προς αυτή την κατεύθυνση."

Κι ύστερα ακολουθεί μιά σκιαγράφηση τής επαναστατικής τακτικής τών αυτόνομων φεντεραλιστών και μιά κριτική τής λατρείας τού συγκεντρωτικού κράτους απ' τούς μπολσεβίκους: "Η Ρώσικη Επανάσταση — η συνέχιση τών δυο μεγάλων επαναστάσεων, τής Αγγλικής και τής Γαλλικής — αγωνίζεται νά υπερβεί τό σημείο όπου σταμάτησε η Γαλλική Επανάσταση, όταν έφτασε στην ιδέα τής π ρ α γ μ α τ ι κ ή ς ι σ ό τ η τ α ς, δηλαδή, τής οικονομικής ισότητας.

Δυστυχώς, αυτή η απόπειρα έγινε στη Ρωσία κάτω απ' τήν υπερσυγκεντρωτική δικτατορία τού Μπολσεβίκικου Κόμματος. Η ίδια απόπειρα είχε γίνει απ' τόν Μπαμπέφ και τούς οπαδούς του' μιά συγκεντρωτική και Γιακωβίνικη απόπειρα οικοδόμησης μιάς κομμουνιστικής δημοκρατίας, πάνω σέ υπερσυγκεντρωτικά κρατικά θεμέλια, κάτω απ' τούς αυστηρούς νόμους ενός κόμματος, αποδειχεται μιά κολοσσιαία αποτυχία. Το Ρώσικο πείραμα μάς διδάσκει π ω ς δ έ ν π ρ έ π ε ι ν ά ε π ι β λ η θ ε ί ο κ ο μ μ ο υ ν ι σ μ ό ς, ακόμα και σ' ένα λαό που έχει κουραστεί απ' τό παλιό καθεστώς κι είναι ανίκανος νά προβάλλει ενεργητική αντίσταση στο πείραμα τών νέων κυρίαρχων. Η ιδέα τών σοβιέτ ή τών εργατικών κι αγροτικών συμβουλίων, η οποία προαναγγέλθηκε ήδη στη διάρκεια τού επαναστατικού πειράματος τού 1905 κι επιτεύχθηκε πλήρως τό Φλεβάρη τού 1917, ήταν μιά θαυμάσια ιδέα. Τό ίδιο ακριβώς τό γεγονός ότι αυτά τά συμβούλια πρέπει νά ελέγχουν τήν πολιτική κι οικονομική ζωή τής χώρας, υποθέτει ότι πρέπει ν' αποτελούνται απ' όλους όσους παίρνουν προσωπικά μέρος στην παραγωγή τού εθνικού πλούτου.

Αλλά στο μέτρο που μιά χώρα υποτάσσεται στη δικτατορία ενός κόμματος, τά συμβούλια τών εργατών κι αγροτών χάνουν κατάφωρα κάθε περιεχόμενο. Ο ρόλος τους περιορίζεται στην παθητικότητα, που στο παρελθόν αντιπροσωπευόταν απ' τή Συνέλευση τών Τάξεων* ή τά παρλιαμέντα, που συγκαλούνταν απ' τό μονάρχη κι ήταν υποχρεωμένα νά συμβαδίζουν μ' ένα παντοδύνατο Βασιλικό Συμβούλιο.

Τό εργατικό συμβούλιο δέν μπορεί νά είναι ένα ελεύθερο κι αποτελεσματικό συμβουλευτικό σώμα όταν στερείται τήν ελευθερία τού τύπου, μιά κατάσταση που υπήρχε στη Ρωσία τά τελευταία 2 χρόνια, μέ τή δικαιολογία ότι υπάρχει μιά εμπόλεμη κατάσταση. Κι όταν διενεργούνται εκλογές κάτω απ' τή δεσποτική πίεση ενός κόμματος, τά εργατικά συμβούλια χάνουν τήν αντιπροσωπευτική τους

* Τής προεπαναστατικής Γαλλίας (Σ.τ.Μ.).

δύναμη. Επιπλέον γίνονται απόπειρες δικαιολόγησης αυτής τής κατάστασης πραγμάτων, λέγοντας ότι για να καταπολεμηθεί το παλιό καθεστώς ο δικτατορικός νόμος είναι αναγκαίος. Αποτελεί όμως ένα οπισθοδρομικό βήμα όταν αφορά την οικοδόμηση μιάς νέας κοινωνίας πάνω σε μιά νέα οικονομική βάση. Είναι σά να καταδικάζεις σε θάνατο την ανοικοδόμηση.

Οι μέθοδοι που χρησιμοποιούνται για την ανατροπή, και την ανάληψη, μιάς ήδη αδύναμης Κυβέρνησης, είναι γνωστές απ' την αρχαία και τη σύγχρονη ιστορία. Όταν όμως απαιτείται μιά ανοικοδόμηση στη βάση νέων αντιλήψεων για τη ζωή, ιδιαίτερα ως προς την παραγωγή και την ανταλλαγή των αγαθών, δίχως να υπάρχει κάποιο προηγούμενο υπόδειγμα σάν οδηγός, όταν κάθε πρόβλημα πρέπει να επιλυθεί σύντομα, τότε μιά παντοδύναμη κι υπερσυγκεντρωτική κυβέρνηση που ασχολείται με την παραμικρή λεπτομέρειά, θά είναι απόλυτα ανίκανη να το κάνει αυτό διαμέσου των υπαλλήλων της. Όσο πολυάριθμοι κι αν είναι, θά γίνουν ένα εμπόδιο. Το αποτέλεσμα είναι μιά τεράστια γραφειοκρατική μηχανή, που συγκρινόμενο μαζί της ωχριά το Γαλλικό σύστημα, το οποίο απαιτεί την παρέμβαση 40 υπαλλήλων για να πουληθεί ένα δέντρο που σωριάστηκε σ' ένα δρόμο από μιά καταιγίδα. Και σεις, εργάτες τής Δ. Ευρώπης, μπορείτε και πρέπει ν' αποφύγετε να γίνει αυτό με όλα τα μέσα που διαθέτετε, μιά που όλους σας πρέπει να σάς απασχολεί η επιτυχία τής κοινωνικής επανάστασης.

Το τεράστιο έργο ανοικοδόμησης, που χρειάζεται σε μιά κοινωνική επανάσταση, δέν μπορεί να επιτευχθεί από μιά κεντρική κυβέρνηση, ακόμα κι αν είχε σάν οδηγό σ' αυτό το έργο κάτι πιο ουσιαστικό από μερικές σοσιαλιστικές κι αναρχικές μπροσούρες.

Εκείνο που χρειάζεται είναι το ότι η μάζα των τοπικών δυνάμεων πρέπει να έχει τη θέληση, την ευφροία και τη θέληση για συνεργασία, που μόνον αυτή μπορεί να ξεπεράσει τς δυσκολίες που προκύπτουν απ' τα διάφορα τοπικά προβλήματα.

Το να παραγκωνίζεις τη συνεργασία και να εμπιστεύεσαι, αντίθετα, τη μεγαλοφροία των κομματικών δικτατόρων, είναι συνώνυμο με το να καταστρέφεις τς ανεξάρτητες ομάδες, όπως τα συνδικάτα που ονομάζονται επαγγελματικές ενώσεις στη Ρωσία, και τούς τοπικούς καταναλωτικούς συνεταιρισμούς και να τούς μεταμορφώσεις σε γραφειοκρατικά όργανα του κόμματος, όπως συμβαίνει σήμερα. Αυτός δέν είναι ο τρόπος για να επιτευχθεί η επανάσταση, αλλά ο τρόπος για να γίνει αδύνατη η επίτευξή της. Γι' αυτό το λόγο, θεωρώ καθήκον μου να σάς συμβουλέψω να μην υιοθετήσετε ποτέ μιά

τέτοια γραμμή δράσης."

Αυτές είναι οι απόψεις του Κροπότκιν γιά τή Ρώσικη Επανάσταση κι η βάση όλης τής προπαγάνδας του. Κι αυτές είναι οι ιδέες που εμπυχώσανε κι εξακολουθούν νά εμπνέουν τήν αναρχική αντιπολίτευση στή Ρωσία.

Ο γηραιός Κροπότκιν, άρρωστος κι άπορος, πέθανε στή διάρκεια μιάς περιόδου αδράνειας, μετά απ' τήν απόπειρά του νά δημιουργήσει ένα φεντεραλιστικό κίνημα, δίχως όμως νά μπορέσει νά πετύχει τίποτα εξαιτίας τής έλλειψης ελευθερίας καί τής καταστροφής όλου τού πολιτικού του κύρους, που ήταν αποτέλεσμα τής ανεπιφύλακτης υποστήριξης του στόν Παγκόσμιο Πόλεμο. Αλλά τό φεντεραλιστικό πρόβλημα, τόσο στόν τομέα τών εθνοτήτων όσο καί στόν τομέα τής πολιτικής κι οικονομικής οργάνωσης, είναι τό ζωτικό πρόβλημα τής Ρωσίας. Όταν η εμπειρία κι η αντίθεση θ' απομακρύνουν οριστικά τούς Ρώσους κομμουνιστές απ' τά δογματικά τους σχέδια κι η ένωση τών Ρώσικων οργανώσεων κάνει τό πρώτο βήμα στό δρόμο τής νέας επανάστασης, η προσωπικότητα τού Πέτρου Κροπότκιν θ' αρθεί στό ύψος που τής ταιριάζει κι η σκέψη του θά εμπνέει τή νέα ανοικοδόμηση. Στο φεντεραλισμό τού Κροπότκιν υπάρχει ένας υπερβολικός οπτιμισμός, υπάρχουν απλουστεύσεις κι αντιφάσεις, υπάρχει όμως καί μιά μεγάλη αλήθεια: ότι η ελευθερία είναι ένας όρος ζωής κι ανάπτυξης γιά όλους τούς ανθρώπους' ότι μόνον εκεί που ένας λαός κυβερνάει τόν εαυτό του καί γιά τόν εαυτό του, είναι ασφαλής απ' τή μάστιγα τής τυραννίας καί σίγουρος γιά τήν πρόοδό του.

Καμίλλο Μπερνέρι

ΑΝΑΡΧΙΑ

Στό κείμενο αυτό ο Κροπότκιν απαντάει στο ερώτημα αν ο αναρχισμός έχει μιά φιλοσοφία και τί είναι αυτή η φιλοσοφία. Βρίσκοντας αναλογίες με τις φυσικές επιστήμες, δείχνει ότι η πρόοδος συντελείται με βίαιες αλλαγές στην ισορροπία που δημιουργείται σε κάθε περίοδο, τις οποίες ακολουθεί μιά νέα αρμονία που προκύπτει απ' την αντίδραση των επιμέρους μερών. Ωστόσο, αυτή η φυσική ανάπτυξη εμποδίζεται από ισχυρές μειονότητες που την κρατάνε δέσμα των συμφερόντων. Έτσι θεωρεί ότι το πρακτικό καθήκον του αναρχισμού είναι η ενθάρρυνση των τάσεων που ευνοούν την αποκατάσταση της φυσικής διαδικασίας, δηλαδή, η διάδοση των αναρχικών ιδεών ώστε ν' αφυπνιστεί η πρωτοβουλία των ανθρώπων και νά πραγματοποιήσουν την κοινωνική επανάσταση, που θά καταστρέψει τις άρχουσες μειονότητες, εγκαθιδρύοντας τό βασιλείο της ελευθερίας.